

38 44

ՀԱՅԿԱՅԻՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԿԱՐԴԻՆԱԼ

Ի ՏՊԱՐԱՐԹԵՆԻ ԳԵՂԵՍՈՒՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԲԱՐՐԱՌ

ԷՐԻՆԱՅԵՑԻՈՅ

Ա. ԱՏԱՍԻՐԱՐԹԵԱՄԲ

ՏԵՐ ԱՆՂԵՍՏՐՈՒՄ ԶՈՂԱՆԴՆԵՍԱՆ

ՆՈՐ ԵՐԵՎԱՆ

Ի ՏՊԱՐԱՐԻ ԱՄԻՆԱՓԵՐՈՒՄ

ՄԵՐՈՅ Ա.Ա.ՆԱՅ

1877

9(47.925)

Հ - 85

دوت مشمار آنگه در تحت زنده
لاز یاری برادر خواندی
9(47.945)

2-85 ՀԱՄԼԵՆՕՏ

ՊԵՏԱՊՈԼԻՏԻՆ ՀԵՅՈՑ

Ի ՏՊԱԳՐՈՒԹԵՆԵ ՎԵՆԵՏԿԱՅ

ՓՈԽԵԱԼ ՅԱՇԽԱՐ ՀԻԿ ԲԱՐԲԱՌ

ՋՈՒՂԱՅԵՑԻՈՑ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՏԵՐ ՍԵՂԻԵՍՅՐՈՍԻ ՅՈՎ ՀԱՆԵՍԵԱՆ

ՆՈՐ ՋՈՒՂԱ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՄԵՆԱՓՐԿՉԵԱՆ

ՍՐԲՈՅ ՎԱՆԱՑ

1877

Ա. Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ

دوت مشمار آنگه در تحت زنده
لاز یاری برادر خواندی
دوت مشمار آنگه در تحت زنده
لاز یاری برادر خواندی
دوت مشمار آنگه در تحت زنده
لاز یاری برادر خواندی

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

ՏԵԱՌՆ ՏԵԱՌՆ ԳԵՈՐԳԵԱՅ Դ .

ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԵՒ

ՅԱՌԱԶՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

ԱՄԵՆԱՓՐԿՉԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ՎԱՆԱՅ

ՏԵԱՌՆ ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԲ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

2004

93927-ԱԶ

2073-2002

ՅԱՌԱԶԱՐԱՆ

Որպէս 'ի պահպանութիւն Քրիստոնէ-
ական սրբոյ կրօնիս պահէ ամենեցուն վերծա-
նել զսուրբ Գիրս ողջամիտ վարդապետութե .
նոյնպէս և 'ի պահպանութիւն միութեան ազ-
գութեանս՝ պիտի մեզ ունել զքաջիկ տեղեկու-
թիւն աղբային պատմութեան վերայ : Յորում
հետազօտելով ոչ միայն կրդտանեմք զԾագումն
ազգիս , այլ և ընդ նմին հաստատուն կրտսա-
նեմք զհանգէս ապտուած պաշտութեան :

Անշուշտ Հայն է սերունդ Յաբեթի
անդրանկանն Նոյի , որոյ թոռին որդին Հայկ
աստուածապաշտ հանդիսացեալ սպանէց զվիթ-
խարին Բէլ զառաջնորդն կռապաշտութեան . և
ինքն եղև նահապետ ազգիս մերոյ : Եւ յա-
ւուրս գալստեան փրկչին մերոյ Յիսուսի յաշ-
խարհս՝ անդրանիկն 'ի թաղաւորս քրիստոնէից՝
Աբգար արքայն Հայոց հաւատաց 'ի Քրիստոս
Աստուած . ընդ որ և ազգ մեր ընդ փրկեաց ըզ-
հաւատս քրիստոնէութեան . լիսն որոյ բաղում
հոյակապ նահապետք մեր և նահատակք քաջ

ախոյեան լինելով սրբոյ հաւատոյս և ազգու-
թեանս մերոյ . իբրև զգեղեցիկ իմի տիպար թո-
ղն մեզ զպատմական կեանս իւրեանց յամենայն
դարս : Որով կըսորբորիմք միշտ 'ի սէր և
'ի պահպանութիւն ճշմարիտ հաւատոյս և միու-
թեան ազգութեանս :

Լորդ տեսանելով իմ զկարևորութիւն
մանաւանդ և զսակաւունք Պատմութեան Հա-
յոց 'ի պէտս Հայկազնեայ մանկտոյ Դպրատանց
Ջուղայ . այնր աղագաւ զհամառօտութիւն նոյն
պատմութեան Հայոց տպագրեալն 'ի Վենետիկ
1871 . փոխելով 'ի քիւրիմաց ոճ աշխարհիկ բար-
բառոյս Ջուղայ՝ հանդերձ մասնաւոր յաւելուա-
ծովք , և 'ի վերջէ կցելով զԲանասիրական տա-
ղաչափութիւն խորհրդածեալ 'ի վերայ Տէրուն
Հայկազանց , կըփութամ օթանդակութեամբ
Պատուեալ համադրեացս 'ի լոյս ընծայել
զայն , և ակնկալիմ այսու գուզնաբեայ վաստա-
կօք հանդիպել բարեհաճութեան ընթեռնիաց
Պատմութեանս :

Տէր Սեղբեասորոս Եովհաննէսեան
Նոր Ջուղայիցի

ՀԱՄԼԻՈՏ

Պատմութիւն Հայոց

Իշխանութիւն Հայկազանց

Դաս Լ.

Ի Հայկայ ունեւ Ռէշէ ԵԱՐՄԱՆ

Հրց. Սեր Հայոց ազգն ունեւնց է առաջ եկէլ
Պիւն. Հոյնահայեալի Յաբեթ որդուցն :

Հ. Պիւն եղև մեր ազգի նահապետն .

Պ. Հայկ. որ Թորգոմայ որդին էր, Թորգոմայ
Գամբրի, և Գամբրն՝ Յաբեթի :

Հ. Հայկ մեր ազգին ինչպէս նահապետ եղև .

Պ. Իւր ազգատոհմի վերայ Տէր և զլուխ եղև,
որոյ անուամբն մեր ազգն հայք՝ և մեր երկիրն
Հայաստան կոչուեց :

Հ. Երբ սկսաւ մեր ազգի Տէրունին .

Պ. Ջրհեղեղիցն փոքր ժամանակից յետ :

Հ. Հայկ իւր Տէրունին ինչպէս սկսաւ .

Պ. Երբոր Բաբելոն եկող և աշտարակ շինող
մարդկանց լեզուն խառնակիցաւ , և իէն կամե-
լով բոլորի վերայ բռնաւ իշխել , և ինքն ալ նը-

ման պաշտօնէն թայց արին Հայկ չկամելով նրան
հնազանդել, դարձաւ Հայաստան 300 կտրիճ
մարդիկներով . որն որ իւր որդիք Թռռունքն է
ին . և այլ հաւատարիմ ընկերք նոցա (2346) :

Հ. Ի՛նչ էրբոր այս բանս լէց ի՛նչ արէց :

Պ. Հպարտութիւն պատգամ ուղարկէց Հայկին որ
զայ հնազանդի իւրն :

Հ. Հայկ այս բանէրս լսելով հնազանդէց Բէլայ .

Պ. Ոչ . ալ իւր քաջ տղէքքովն ծառայ քնէր լն
և ուրիշ հաւատարիմ մարդիկներով Բէլայ ան-
համար բազմուէի դէմ գնաց . որոնք եկէլին իւր
վերայ :

Հ. Ինչպէս պատերազմեցան Հայկն և Բէլն .

Պ. Երբ որ երկու կողմիցն սաստիկ վը պատե-
րաղմէին , Բէլն զարհուրեալ յետ կը քաշուէր
փոքր զօրքով , Հայկ վազէց նորա վերայ , տուէց
նետովն , և էնտեղ սպանէց փռէց ամպար տաւան
հակային :

Հ. Հայկ Բէլայ մարմինն ի՛նչ արէց :

Պ. Օմոսել տալով տարաւ Հայաստանի Հարք
կոչուած երկիրն , և մի բլրի վերայ Թաղէց , ու-
ղեւով որ ամ մարդ տեսանի և իմանայ ամպար տա-
ւան մարդոյ վիճակն , նա և իւր աշխարհքիս ա-
րած բարիքն :

Հ. Հայկ Բէլն սպանէլէն յետ ի՛նչ արէց և ի՛նչ .

չափ ապրէց .

Պ. Կամելով իմացնել իւր արդաքօէր և անաշխար-
հակալ ոգին Թշնամին հալածելէն յետոյ դար-
ձաւ եկաւ Հայաստան . քաղաքներ շինէց և բա-
րեկարգութիւնէր արէց , և 400 տարի Հափ ապ-
րելէս յետ խաղաղութիւն մեռաւ (2265) :

Հ. Ի՛նչ բնուի և ի՛նչ ձիրք ունէր Հայկ .

Պ. Մարմնով կտրիճ մարդէր , մեծահասակ և
զեղեցիկ , ու լոր մազերով , կարմիր երեսով , վառ
վըռուն աչքերով , ձեռներով ևս շատ ճարպիկ
և արագաշարժ , իսկ մտք՝ բարակամիտ , հնա-
րագէտ , աշխարհաշէն և աներկիւղ սրտով :

Հ. Հայկայ Ժամանակումն ի՛նչ մաւնաւոր բան
պատահէց Հայաստանի մէջ :

Պ. Եւոյ 950 տարեկան վախճանեցաւ , և Թաղ-
ուէց նա Կապտ վերան վերայ . նոյնպէս Կոյեմ
դարա՝ Եւոյի կիներ ևս Թաղուէց մարանդ գաւա-
ռուցն :

Հ. Հայկայ տեղն ո՞վ կարգուէց .

Պ. Ըրմենակ :

Հ. Ո՞վ էր Ըրմենակ .

Պ. Հայկայ քաջ և հայրենասէր անդրանիկ որ-
դին , որ նորա տեղն յաջորդէց :

Հ. Ըրմենակ ի՛նչ գործ կատարէց իւր հայրե-
նասիրութեն վայել :

Պ. Իւր խոռ և Մանաւաղ եղբարքն թողէց
Հարք գաւառում, և ինքն գնաց արեւելեան
կողմերն, էն տեղարէնքումէս շինուիք գծէց :

Հ. Արմենակայ միւս եղբարքն ինչ ելան .

Պ. Երկու եղբարքն ևս այնքան բազմացան, որ
Հաղարստոր տարի նոցա ցեղէնն դիմացան իւր-
եանց անուամբն խորխոռունիք և Մանաւաղեանք
կոչուելով: նոյնպէս Բաղ՝ Արմենակայ որդւոյ
ցեղն ևս իւր անուամբն Բզնունիք անուէց :

Հ. Արմենակին ո՞վ յաջորդէց .

Պ. Արամայիս իւր որդին, որ Արմաւիր քաղա-
քն շինէց Երասխ գետի մոտն (1975) :

Հ. Ո՞վ էր Շարա և ինչ գիտելիք կայ նորա վե-
րայ .

Պ. Շարա Արամայիսայ որդւոց մինն էր, որ շատ
ուտել խմել կը սիրէր . հայրն ևս մի բարեբեր
երկիր ուղարկէց նրան, որ իւր անուամբն Շի-
րակ կոչուէց :

Հ. Արամայիսայ տեղն ո՞վ յաջորդէց .

Պ. Իւր Ամասիա որդին, որ իւր անուամբն՝ Մա-
սիս անուանէց Արարատ լեան :

Հ. Ամասիայի որդւոց վերայ ինչ գիտելիք կայ .

Պ. Ամասիա երեք տղայ ունէր Փառնիս, Յուսիկ
և Գեղաս. առաջի երկէք՝ հաճար ջուլ ջուլ քաղսք
շինէց որ նոցա անուանին Փառախատ և Յուսիկերտ

կոչուէցին, իսկ երրորդն Գեղամ իւր տեղն ա-
ջորդէց :

Հ. Գեղամայ վերայ ինչ կը պատմուի .

Պ. Մի քանի տարի իշխելէն յետոյ, յանձնէց տե-
րունի իւր Հարմայ տղին, և ինքն Սևան ծովի
եզերքն բնակելով այն տեղն իւր անուամբն կան-
չէց Գեղարքունիք կամ Գեղամայ արքունիք և
ծովն ևս Գեղամայ ծով :

Հ. Սիսակ Գեղամայ որդւոյ վերայ ինչ գիտելիք
կայ .

Պ. Սիսակ իւր քաղցր հայեցւած քին և խօս-
ուածքի համար Աղու կոչուէց, որա ընակած
տեղի անունն Սիսակեան կոչուէց կամ Սեւնիք-
իսկ իւր տիրած օտար երկրներն՝ Աղւանք :

Հ. Ո՞վ էր Հարմայ և իւր վերայ ինչ մասնա-
ւոր մի գործ կը պատմուի .

Պ. Գեղամայ որդին էր, որա ժամանակում
սկեան թշնամիք Հայաստանի վերայ վազել և
տիրել, որոնք որ Հայկայ և իւր որդւոց քա-
ջուէր գործ քերն լսելով յառաջուց տարաւիում
էին. բայց մի ժամանակ սնցկալով մոռացուէլ էր
այս իրաւացի երկիրն մինչև Արամ կրկին եր-
կիր գծէց նոցա վերայ :

Պատմութիւն .

ՅԱՐԱՄԱՅ ԹԻՆԵ ԵՊԱՐԿՈՐԸ :

Հ. Ո՞վ էր Արամ .

Պ. Հարամայի որդին և յաջորդն :

Հ. Արամի առաջին Թշնամին ո՞վ եղև .

Պ. Նիւքար ՄԱՒԱԿ իշխանն , որոյ դէմ երթալով Արամ յիսուն հազար զօրքով , յաղթէց և նրբան բռնէց մի սշտարակի ծայրիցն մեխէց (1828)

Հ. Հայոց երկրորդ Թշնամին ո՞վ էր .

Պ. Բարշամ բարեկացւոց իշխանն որ նոյնպէս յաղթուելով սպանուէց Արամիցն .

Հ. Հայպա երրորդ Թշնամին ո՞վ էր .

Պ. Պայապիս Կապադովկիոյ իշխանն որ յաղթուելով փախաւ միջերկրական ծովու կողեաց մէջն :

Հ. Արամ Պայապիսի երկիրնէն ինչ արէց .

Պ. Բոլորին ևս տիրելով մշակ անուամբ մնին իշխան դրէց էնտեղ և պատու իրէց որ բոլորն էլ հայրեն խօսեն , որով էն տեղի անունն ևս փոքր չայք ասուէց , մշակայ բնակած տեղն ևս մաժակ , քր է Գայսէրի քաղաքն :

Հ. Արամայ վերայ ուրիշ ինչ իմանալու բանկայ .

Պ. Նինոս Ասորեստանցւոց Թագաւորէն մար-

գարտադարդ մին պսակ ստացաւ , և նորա երկրորդն կոչուէց :

Հ. Ի՞նչ պատճառով Նինոս էս Թագն ուղարկէց .

Պ. Սան զի Արամայ քաջուինէրից , սինած ելով ուզէց նորա բարեկամուին ստանալ :

Հ. Արամ որչափ ժամանակ իշխէց և երբ մեռաւ .

Պ. Եիսուն ութ տարի իշխէց և մեռնելով իւրն յաջորդ Թողէց Արայ որդին :

Հ. Արայ ընչո՞ւր համար գնաց պատերազմ Շաւիրամայ դէմ .

Պ. Արայ շատ գեղեցիկ լինելով՝ Շամիրամ Ա սորեստանցւոց ախտամուլ Թագուհին ուզէց նրբան կին լինիլ . բայց Արայ յանձն չառէց և պատերազմ գնաց :

Հ. Պատերազմի վերջն ինչպէս ելաւ .

Պ. Արայ քաջութիւն ունէց , բայց պատերազմի տաք ժամանակունմն վիրաւորիէց և մեռաւ . Թէպէտ և Շամիրամ ապսպարէլ էր իւր զօրքերին որ նրան չսպանեն , կենդանի բռնեն (1769) :

Հ. Շամիրամ ինչ արէց Հայաստանի մէջ :

Պ. Հաւանելով մեր աշխարհքի դրիցն և օղի գեղեցկուեն , մի ամուր քաղաք և մի բերդ շինել տուէց Շամիրամակիրտ անուամբ որ Վան ևս կասուի . և մինչև այժմ կան էն ժամանակէն չիւնացծ որմէրն :

Հ. Ըրային հով յաջորդէց .

Պ. Շափրամ Հայոց վերայ իշխան դրէց Արայի
կարգոս որդին :

Հ. Շափրամ և կարգոս ինչպէս մեռան .

Պ. Շափրամ և կարգոս Նինուասայ վերայ պա-
տերազմ գնացին, որ էր Շափրամայ որդին, և
իւրնից ապստամբած . բայց յաղթուելով երկու-
քն ևս մեռան :

Հ. Կարգոսին հով յաջորդէց .

Պ. Ընուշաւան իւր որդին, որ Թէպէտ և դերի
բնկած էր Նինուասայ ձեռն, բայց սիրելի լինե-
լով նրան, ազատուէց զերուրից, և եկաւ տիրէց
իւր հայրենեաց, երկար ժամանակ իշխէց շատ
խելքով և մեռաւ :

Հ. Ո՞վ էր Պարետ .

Պ. Հայկայ միւս որդւոց ցեղերէն վերեկած մի
քաջ մարդ էր, որ Անուշաւանի տեղն նահապետ
եղև . որովհետև Անուշաւան որդի չունէր (1662)

Հ. Պարետի վերայ ինչ գիտելիք կայ, և նրան
հով յաջորդէց .

Պ. Սա շատ քաջութիւնէր արած ունի. իւրն յա-
ջորդէց Արբակ .

Հ. Արբակին հով յաջորդէց .

Պ. Օաւան . Զաւանին յաջորդէց Վառնակ .
Փառնակին՝ Սուր :

Հ. Սուր նահապետին վերայ ինչ գիտելիք կայ .

Պ. Սուր որ իւր քաջութեց համար այս անունն
Փառնակէց, շատ յաղթութիւնէր արէց ընդդէմ
Թշամեաց : Սորա ժամանակում Գանանացիք
խորշել աղգիցն հալածուելով ոմանք Հայաստան
եկան, յորոց ձեացաւ Գանանիդէանց կամ Գըն-
թունեանց նախարարութիւն :

Հ. Սուրայ հով յաջորդէց .

Պ. Հետ զհետէ յաջորդեցին Հաւանակ և Այաշ-
տակ . որոց վերայ պատմութիւն չունեմք :

Հ. Հայկակ Ա. նահապետն ինչ քաջութիւն զործք
արած ունի .

Պ. Ընդհիդէս Ասորւոց Թադաւորին յաղթէց .
բայց նորա բեղաբոս յաջորդիցն յաղթուէց և մե-
ռաւ (1369) :

Հ. Որոնք յաջորդեցին Հայկակէն յետոյ .

Պ. Երկու հարիւր տարուան չափ միջոցում իշ-
խեցին Հայոց վերայ սոքա . Ամբակ Ա . Առնակ,
Շաւարշ Ա . Նորայր, Աստամ, Կար, Գոռակ,
Հրանտ, Ընձակ, Գղակ և Հօրոյ . որոց վեր մի
գիտելիք չկայ :

Հ. Օարմայրի վերայ ինչ կը պատմուի .

Պ. Տրոյացւոց օղնութիւն գնաց և շատ քաջութիւնէր
արէց . բայց Աբիլ լեւի հետ սլատերազմելով մե-
ռաւ (1182) .

Հ. Օարմայրէն մինչև Հսկայորդին որչափ նահապետներ նստան .

Պ. Ղրեթէ չորս հարիւր տարուան միջոցումն տանի չափ նահապետներ նստան, որոց վրէ մի տեղեկութիւն չունենք . և սոքա են . Շաւարշ Բ, Պերճ Ա, Արթուր, Պերճ Բ, Բազուկ, Չոյ Յուլակ, Ամբակ Բ, Փառնաւազ Ա, Փառնակ Բ, և Հսկայորդի :

Պատ Պ .

Ի Պարոյրէ մինչև Հայկազունի Բագաւորութեան չարթան . և Կառապալայ եղևանին :

Հ. Ո՞վ էր Պարոյր .

Պ. Հսկայորդւոյ որդին էր, ու չայոց առաջին Թագաւորն եղև :

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ Թագաւոր պսակու էց .

Պ. Սարգանաբաղ Ասորոց Թագաւորի դէմ օգնուի զնաց վարբակէս իշխանին և միարան յողթ եցին նմա . և ինքն վարբակէսիցն Թագաւորացաւ (746) :

Հ. Պարոյրի ժամանակ ուրիշ ի՞նչ իմանլու արժանի բան եղև .

Պ. Լիւրամեկէք և Սոնապար Ասորեստանցւոց

Թագաւորի որդիքն Հայաստան փախան, որոնք վերջումն մեծամեծ նախարարութիւնէր ելան, քաւրուհիք և Սանասունք կամ Սասունցիք :

Հ. Պարոյրէն յետոյ որոնք Թագաւորեցին . Հարիւր տարուան չափ միջոցումն հինգ Թագաւոր նստան, որոց վերայ մի յիշատակուի չունեմք . սոքա են Հրաչեայ, Փառնաւազ Բ, Պաշխիմ, Կոռնակ, Փառնո :

Հ. Հայկակ Բ ին վերայ ինչ գիտելիք կայ .

Պ. Նաբուգոդոնոսորի հետ երուսաղէմի վերայ զնաց, և էնտեղից Հայաստան բերէց Շամբատ անուամբ մի իշխան, յորմէ սերեցաւ Բագաւորունեաց ցեղն Բագարատ երեւելի իշխանի աւանդին առնելով (605) :

Հ. Ո՞վ յաջորդէց Հայկակին .

Պ. Իւր որդին Երուանդ առաջին՝ որ չորս տարի միայն Թագաւորելով մեռաւ, քոյ Սահաւակեաց կոչուէց (565) :

Հ. Ո՞վ էր Տիգրան Ա .

Պ. Երուանդայ աղէն և Հայկազանց ամենից երեւելի Թագաւորն :

Հ. Ինչո՞ւր համար Աթահակ մարաց Թագաւորն Տիգրանայ հետ թշնամացաւ :

Պ. Ո՞ր ան զի Տիգրան բարեկամութիւն արէց Երեսի հետ՝ որ իւր թշնամին էր :

Հ. Մժգահակ ի՞նչ վարպետութի զործ գրէց
Տիգրանին մեռցնելու :

Պ. Տիգրանի Տիգրանուհի քոյրն իւրնկին առէց,
և նորա ձեռնովն ուղէց սպանել Տիգրանին :

Հ. Մժգահակայ շարուն խորհուրդն առաջ
գնա՞ց :

Պ. Ոչ . Ի՞նչ էի Տիգրանուհին Մժգահակայ
խորհուրդն ծածուկ իմացրէց իւր եղբորն :

Հ. Եւ ի՞նչ բանովն Տիգրանուհւոյն մի վնասեալա՞ւ :

Պ. Ոչ . որովհետեւ Տիգրան պատերազմն ու
շացրէց, որ քոյրն ժամանակ դանելով փախնի
Մժգահակայ մոտէն :

Հ. Պատերազմն ի՞նչպէս եղև .

Պ. Երբոր Նիւրոս իւր զօրքովն եկաւ հաւաւ,
Տիգրան նորա հետ միաւին Մժգահակայ դէմ
դնացին . պատերազմի էն քաբ միջոցում Տիգ-
րան քաջութիւն սպանէց Մժգահակին . որով պա-
տերազմն վերջացաւ :

Հ. Տիգրան պատերազմիցն դառնալէն յետ ի՞նչ
արար :

Պ. Մժգահակի կիներն, ընտանիքն և ուրիշ գերիքն
Հայաստանի մէջ բնակեցոյց, յորոց սերեցան
Վեշապագունք կամ Մուրացան կոչուած ցեղն :
Իսկ Տիգրանուհի քոյրն Տիգրանակերտի կողմէն
բնակեցոյց, յորմէ սերեցաւ Ռատան կամ Ռատանիկ

կոչուած աղատ ցեղն :

Հ. Տիգրան ի՞նչպէս Թաշաւորութի վարէց .

Պ. Ետ խելքով, շատ շինութիւնէր և բարի-
կարգութիւնէր արէց . և քառասուն և հինգ տա-
րի Թաշաւորէն յետոյ մեռաւ . իւր տեղն յա-
ջորէց Վահաշն իւր որդին :

Հ. Վահաշնի վերայ ի՞նչ բան կը պատմուի .

Պ. Խիստ քաջ լինելոյն համար՝ վերէն շատ
առասպելներ պատմեցին, և Վրացիք զինքն
կը պաշտէին : սորա ցեղն Վահաշնիք կոչուէց
(520)

Հ. Վահաշնին ո՞վ յաջորդէց .

Պ. Որբուց որդի յաջորդեցին Առաւան, Ներ-
սէհ, Զարեհ, Արշոմ, Բայլամ, Վան և Վա-
հէ (351) :

Հ. Բնդէր Աղէքսանդր Վահէի վերայ եկաւ .

Պ. Վան զի Դարեհ պարսից Թաշաւորին օչ-
նութիւնն ուղարկէլ Վահէ :

Հ. Ի՞նչպէս մեռաւ Վահէ .

Պ. Երբանդրի դէմ պատերազմելով շատ քա-
ջութիւնէր անելէն յետոյ՝ պատերազմի մէջ ընկաւ
մեռաւ, և սովաւ Հայկազանց Թաշաւորին
վերջացաւ (18)) տարի դիմաւորէն յետոյ
(323) :

Հ. Վահէիցն յետ Հայաստանին ո՞վ կիշխէր .

Պ. Մակեդոնացւոց կամ Ասորւոց Թագաւոր-
ներն մին իշխան կուղարկէին որ շայաստանին
կառավարէ . այս իշխաններն կուսակալք կա-
ռնին :

Հ. Ո՞վ եղև անաջին կուսակալն .

Պ. Միհրան . որ Եգիպտոսիցն ուղարկուէց
և հինգ տարի մնալէն յետոյ յետ կանչուէց
(319) :

Հ. Միհրանա տեղ ո՞վ եղև կոսակալ .

Պ. Նէոպտղոմէոս , որ հայոց վր ծուռն աչ-
քով կնայէր , էն պաշառով շատ նեղուինէր տը-
ուէց հայոց :

Հ. Ո՞վ սղատէց ղնոսա այս նեղուինէրիցն .

Պ. Լեւուարդ մեր քաջ նախարարն , որ Նէոպ-
տղոմէոսին փախցրէց շայաստանիցն :

Հ. Լեւուարդ մինէկ իշխէց հայոց վերայ .

Պ. Ոչ . վն զի Եւմենէս Մակեդոնացի իշխանի
միջնորդութեն կրկին եկաւ Նէոպտղոմէոսն և
իբրև Ալեուարդի երկրորդն կմէր (317) :

Հ. Լեւուարդ որչափ Ժամանակ իշխէց .

Պ. Ուրիշ շատ քաջուինէր անելէն յետ հա-
տատուէց իւր իշխանութեմէջ , և լո տարի իշխե-
լէն յետ մեռաւ :

Հ. Լեւուարդի տեղն ո՞վ ուղարկուէց կուսակալ .

Պ. Հրանտ . որում ևս յաջորդէց Արտաւազ

անուամբ իշխան , որ ապստամբելով Սելևկի-
ացւոց Անտիոքոս Գ , Թագաւորէն՝ ինքնաբը-
ւաւ իշխէց :

Հ. Յաջորդէց Արտաւազի ապստամբուին .

Պ. Սիսենայով Անտիոքոսիցն շատ ընծայիւք
խոստացաւ հարկն տալ , որով կրկին ևս կուսա-
կալ եղև :

Հ. Արտաւազի տեղն ո՞վ դրուէց կուսակալ .

Պ. Արտաշիան և Զահրատ հայ իշխաններն :

Հ. Օահրատ և Արտաշիան մինչև վերջն հա-
ւատարիմ մնացին Սելևկիացւոց .

Պ. Ոչ . հապա հռովմացւոց օգնութեն ապրա-
տամբեցան և երկուքն ևս Թագաւորեցին :
Զահրատ՝ փոքր հայոց վերայ , Արտաշիան ևս
մեծ հայոց վերայ . ուր որ Աննիաբաղ կարեւ-
րոնացի մեծ զօրապետի իրատուն Արտաշատ
քաղաքն շինէց :

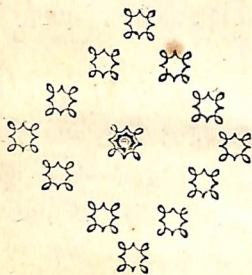
Հ. Անտիոքոս Եպիփան երբոր լէց այս բան ,
ինչ արէց .

Պ. Արտաշիանի վերայ պատերազմ քննել
բռնութեմ հնազանդեցոյց :

Հ. Արտաշիան և Զահրատէն վերջն որոնք
իշխեցին հայոց :

Պ. Սոցանից վերջն մի բանի Թագաւորներ ևս
ն տան շայտ տան մինչև Արշալոյսնայ Ժամա-

նակն, բայց պատմութիւնէն շփոթ լինելով՝ մի որոշ
բան չի իմացուել նոցա վերայ: միսն թէ նո-
ցա վերջի թաղաւորն եղև Մորիկը լիկս Զահ-
րատի տղէն (159):

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ
Թագաւորութիւն Արշակունեաց
Պատ Պ.

Ի Վաղարշապէս, ի Կոնստանդնուպոլս, 1592 թ. Դեկտեմբեր 15 րդ օրը:

Ն. Ո՞վ էին Արշակունիք.

Պ. Պարթև կոչուած ազգիցն էին, յորոց Արշակ
անուամբ մի կորիճ Թագաւոր եղև իւր ազգին.
իւր Արշակ թոռն ևս շատ կորիճ լինելով Թա-
գաւորս ին մեծացոյց, Հայաստանին ևս տիրէց.
և իւր Վաղարշակ եղբայրն էնտեղ Թագաւոր
դրէց (149):

Ն. Վաղարշակ Թագաւոր լինելունցն յետ ինչ
պատերազմ արար.

Պ. Մորիկ-իկեոսի հետ պատերազմելով զին-
քըն սպանէց, որով և բոլոր Հայոց տիրէց:

Ն. Վաղարշակ ինչ տեղ դրէց իւր աթոռն.

Պ. ՄԺբին քաղաքն, որ Ասորոց երկրին և Հայ-
աստանի մէջ տեղադրէնքն է:

Ն. Վաղարշակ Հայերին սիրէց.

Պ. Տեսնելով նոցա քաջութիւն և տիրասիրութիւն
էն աստիճան սիրէց Հայերին, որ հետեւէց գի-
տել և իմանալ այնպիսի պատուական ազգի
պատմութիւն:

Ն. Ուրեմն Վաղարշակի գտնուած ուղած պատմու-

2043-2002

իններն .

Պ. Հայաստանի մէջ չգտնելով, Մարիբաա կտա-
տինա անուամբ մինն ուղարկէց Նինուէ, որ եր-
թայ էնտեղի գրատան միջին գտնի Հայոց պատ-
մուհին, ինչպէս որ գտաւ :

Հ. Աղարշակ ուրիշ ինչ բարեկարգութիւնէր ա-
րէց .

Պ. Նախարարաց և Արքունեաց մէջ շատ կար-
գէր դնելէն վերջն՝ որոշէց ևս որ թագաւորի
հետ միայն անդրանիկ որդին մնայ, միւսներն
ուրիշ տեղ մնան :

Հ. Աղարշակին ուլ յաջորդէց .

Պ. Ըրշակ Ա. իւր որդին, որ շատ բարեկար-
գութիւնէր և քաջութիւնէր արէց (127) :

Հ. Ղախաւոր քաջութիւն հրնէ .

Պ. Պոտացոյ ոց նուաճէց և վառն իւր յաղթուե-
նշան մի կոթող տնկէց ծովի եզերքն . և նիզակն
տալով ծակէց քարին :

Հ. Ըրշակայ Ա. ին ուլ յաջորդէց .

Պ. Իւր որդին Արտաշէս Ա. որ Յունաստանի
և բոլոր Փոքր Ասիոյ տիրէց :

Հ. Ի՞նչ բան արէց Պարսկաստանի մէջ .

Պ. Իւր անուամբն փող դաճէց . և Պարսից թա-
գաւորն որ մինչև էն ժամանակ պատուով առնչին
էր՝ իւր երկրորդն շինէց :

Հ. Արտաշիսի զօրաց բազմուե վերայ ինչ կը-
պատմուի .

Պ. Կառն թէ երբոր բոյորն միաբան նետ կը-
ճդէին՝ արեւին կըխափանէր . և թէ ուր որ մի
մին քար գըճէին՝ մի բլուր կըճեանէր :

Հ. Արտաշէս ինչպէս մեռաւ .

Պ. Օօրաց մէջն խռովուի ընկնելով զինքն ըս-
պանեցին (87) :

Հ. Արտաշէսին ուլ յաջորդէց .

Պ. Տիգրան իւր որդին որ արդէն երկու տարէն
իւր իւր հօր հետն կըթագաւորէր :

Հ. Տիգրան Բ. ին առաջին գործքն ինչ եղև .

Պ. Յունաց նուաճէց, որոնք Արտաշէսի մահն
լեւելով ապստամբուելին :

Հ. Տիգրան ում դրէց իւր փոխանորդ Պոտոսի
մէջ, և Յունաց նուաճող .

Պ. Իւր Միհրդատ անուամբ քեռայրն, որ քաջ
և խելացի մարդ էր :

Հ. Տիգրան Բ. ինչ կրօնական գործողութիւնէր
արէց .

Պ. Իւր և այլ տեղեր մեհեաններ շինելով՝ Յու-
նաստանիցն բերած չաստուածների արձաններ
կանգնէց և նոցա քուրմէր հաստատէց :

Հ. Արորոց երկրումն ինչ բան արէց Տիգրան :

Պ. Արորոց երկրին տիրէց և նոցա Սեդիւնէ թա-

գուհին բռնէց սպանէց. վասն զի Սեւեակիացւոց
յորդորէլ էր Տիգրանիցն ապստամբուելու :

Հ. Հրէայք երբոր լսեցին Սեղիկն թագուհւոյ
սպանուելն ինչ արին .

Պ. Հատ ընծայք տուին Տիգրանին, որ իւրէնց
Աղէքսանդրա թագուհւոյն մի. վնաս չհասցնի :

Հ. Ինչ պատճառաւ Հռովմայեցիք Միհրդատայ
հետ թշնամացան .

Պ. Մասն զի Միհրդատ Եպպադոմկիոյ իշխելով
իւր Արիարաթ տղէն նոցա համար թագաւոր
դրէց. Եպպադոմկացիք ևս Հռովմայեցւոց դէ-
մեցին :

Հ. Հռովմայեցիք ևս ինչ արին .

Պ. Իսկոյն Սիդա քաջ զօրապետին ուղարկեցին,
որ եկաւ Արիարաթին և իւր Գորդիաս զօրապե-
տին քչէց, և Արիորարզան Եպպադոմկացւոյն
թագաւոր շինէց :

Հ. Միհրդատ էն ժամանակ ինչ արէց .

Պ. Տիգրանիցն օգնուի առնելով կրկին Հռով-
մայեցւոց քչէց, և Արիարաթին թագաւոր շինէց :

Հ. Հռովմայեցիք վերստին զօրք ուղարկեցին
Միհրդատայ վերայ .

Պ. Ընդ այլ զօրավարներ սղարկեցին, որոնց
շատ անգամ յաղթէց Միհրդատ, և Ակիւղաս զօ-
րավարին սպանէց, բերանն հալած ոսկի լցնելով :

Հ. Հռովմայեցիք համուղարկեցին զօրավար .

Պ. Ղուկուղոսին որ շատ անգամ կռուելով եր-
բեմն յաղթուէց ևս երբեմն յաղթէց Միհրդատին :

Հ. Մասն էր Տիգրան Միհրդատայ վերայ
բարկացաւ .

Պ. Մասն զի մի անգամ չարաչար յաղթուելով
Ղուկուղոսիցն փախաւ Տիգրանայ մոտն, և
Ղուկուղոս շատ տեղաբէնքի տիրէց. բայց վեր-
ջին կրկին հաշտուէց Տիգրան :

Հ. Տիգրան ինչ պատերազմի մէջ յաղթուէց
Ղուկուղոսիցն .

Պ. Ղուկուղոս Հայաստան մտաւ Տիգրանակեր-
տին պաշարէց. Տիգրան Հռովմայեցւոց սակաւ
ուին տեսնելով անհոգ մնաց էլ էր. բայց Ղու-
կուղոս յանկարծ վերայ վազելով Տիգրանի
զօրքէն հալածէց և Տիգրանակերտն առաւ :

Հ. Ղուկուղոսն կարողացաւ իւր յաղթուէ վե-
րայ ուրախանալ .

Պ. Ոչ վասն զի լսէց որ Տիգրան իւր ուրիշ տեղ
թողած զօրաց վերայ հասանելով մի լաւ ջար-
դէլ էր. և մի փոքր յետոյ իւր վերայ ևս հասն-
նելով Միհրդատի հետ, վերջապէս Հայաստա-
նիցն հալածէց :

Հ. Հռովմայեցիք Ղուկուղոսի տեղի համու-
ղարկեցին .

Պ. Պոմպէոսին , և Ղուկուղոսին յետ կոչեցին :

Հ. Միհրդատ ընդէր ինքն զինքն սպանէց .

Պ. Իւր Փառնակէս որդին և Կաստոր Նախարարն կաշառք առած շռովմայեցւոց կողմն գընացին . ինքն ևս մի բերդի մէջ անօգնական պաշարուելով ինքն զինքն սպանէց . Պոմպէոսի ձեռքն չընկնելու համար (59) :

Հ. Տիգրան երբոր լէց Միհրդատայ մեռնելն , ինչ արէց .

Պ. Տեսնելով որ իւր Տիրան որդին ևս ապստամբուելայ իւրնից և ինքն ևս ծերացած , հաշտուիլ արէց Պոմպէոսի հետ , և սովաւ պատերազմն վերջացաւ :

Հ. Տիգրան Պոմպէոսի երթալէն յետ շռովմայեցւոցից վրէժն առաւ .

Պ. Մեջագետաց կրկին տիրէց , և Գաբիանոս շռովմայեցւոց զօրապետին Եգիպտոս փախցրէց :

Հ. Տիգրան ընդէր Սրշեղ Գարսից Թագաւորին տուէց կրկին Նախագահուե պատին .

Պ. Այսն զի տեսաւ որ շռովմայեցիք կրկին Ասորւոց և Մեջագետաց տիրելով իւր վերայ կղային , որոնց չէր կարող դէմ կալ իւր ծերուե պատճառաւ , ուստի Արշեղին տուէց Նախագահուելն , որ իւրն օգնէ :

Հ. շռովմայեցիք Գաբիանոսի տեղն համ ու :

դարկեցին .

Պ. Կրասոսին . որ յաղթուելով սպանուէց Հայերին և Պարթէնէրից :

Հ. Մովսէս Հայոց զօրավար Տիգրանայ ծերուե ժամանակուսն .

Պ. Բարդափրան քաջ Նախարարն . որ Հայոց և Կարսից բանակին ընդհանուր սպարապետն էր :

Հ. Բարդափրան ինչ գործողութիւնէր արէց Ասորւոց երկրի մէջ .

Պ. Բոլոր Ասորւոց երկրին տիրէց , և Երուսաղէմն ևս առէց խաբէութիւն . Թէպէտ և վերջումն կրկին շռովմայեցիք առին Հայոց ձեռնիցն :

Հ. Այս յաղթուելիցն յետ Տիգրան հրապարկէց .

Պ. Շատ փոքր , ութսուն հինգ տարեկան մեռաւ . յիսուն և չորս տարի Թագաւորելէն վերջն (35) :

Գրաւ Ե :

Արտատպ Ե : Արտատպ Արտատպ :

Հ. Ով յաջորդէց Տիգրանայ .

Պ. Արտաւազդ Ա . Տիգրանայ որդին :

Հ. Արտաւազդ ինչ ճամբայ բռնէց :

Պ. Ինքն զինքն կերխումի տուէց, որով Անտոնինոս Հռովմայեցւոց զօրապետն բոլոր Ասորւոց երկրին և ուրիշ տեղերի տիրէց :

Հ. Լ'նտոնինոս ինչ պատճառաւ Արտաւազդայ հետ թշնամացաւ :

Պ. Սասնի Արտաւազդ ընդդէմ իւր խոստմանն ծածուկ Պարսից օգնէլէր, փոխանակ զի Անտոնինոսին օգնելու խօսք էր տուէլ :

Հ. Լ'նտոնինոս ինչ կերպով Արտաւազդին բռնէց :

Պ. Բելի խաբելով քան թէ քաջութիւն բռնէց զինքն և ոսկէ զնշով կապած եգիպտոս տաբաւ (30):

Հ. Արտաւազդի բռնելէն յետ Հայաստան վեճակն ինչպէս եղլ :

Պ. Լ'նտոնինոս տիրէց Հայաստանին և Ստորին Հայքն՝ իւր Աղէքսանդր սողին տուէց, և վերինն՝ Մարաց :

Հ. Արտաւազդին հիւ սպանէց :

Պ. Կղէնպատրա թագուհին, որ վրէժն կտրել տուէց :

Հ. Որչափ Ժամանակ Հռովմայեցիք Հայաստանին տիրեցին :

Պ. Շատ փոքր. վասն զի Արշամ Տիգրանի եղբորորդին՝ Պարսից օգնութիւն Հռովմայեցւոց քը-

չէց և մինչև կեսարիա տիրէց (28) :

Հ. Ընդէր Արշամ սկսէց Հռովմայեցւոց հարկ տալ :

Պ. () զոստոնիցն խնդրէց Արտաւազդի երկու որդիքն որ Հռովմաքերի էին. երբոր նա չտուէց, յայնժամ Արշամ յանձն առէց հարկ տալ, միայն թէ նոքա ազատուեն. ինչպէս որ ազատուեցին :

Հ. Ինչ պատճառաւ Հայոց Թագաւորութիւն երկու բաժանուէց, այսինքն Վերին և Ստորին :

Պ. Սասնի վերին Հայաստանի Հայերն որ Պարսից ձեռնումն էին, ձանձրացած նոցա տրուած բռնութիւնիցն, Օգոստոս կայսեր դիմեցին. նա ևս Արտաւազդայ որդի Տիգրանին թագաւոր դրէց վասն նոցա, որ փոքր Տիգրան կոչուէց : Այս վերին Հայոց Թագաւորութիւն յիշուն և ինն տարի քշելէն յետ, Երուանդ Ստորին Հայոց Թագաւորութե հետ միացրէց :

Հ. Արշամ հրչափ Ժամանակ Թագաւոր եղլ :

Պ. Վսան ինն տարի խաղաղութե Թագաւորէց :

Հ. Արգար Արշամայ որդին իւր Հօն յաջորդելով ինչ ամուն հանէց :

Պ. Իւր խելոքութե և հեղաբարոյութե համար ամենեքեան սկսան Աւագ այր տեսլ իւրն, որ վերջումն ճռմուելով Արգար տաւուէց :

Հ. Բնութիւնը չեւրովդէս Աբգարու հետ թշնամացաւ .

Պ. Սան զի չեւրովդէս կուգէր որ իւր պատկերն ևս Օգոստոսի պատկերի հետ միասին մեհնաց մէջն կախուի . Աբգար էս բանն յանձն չառէց, և պատերազմ բացուելով նոցա մէջ չեւրովդէս չարաչար յաղթուեց :

Հ. Բնութիւնը Աբգար Հռովմ գնաց .

Պ. Սան զի չեւրովդէսի կողմնականներն ռխ պահելով Աբգարու վերայ չարախօսութիւնէր արին Օգոստոս կայսեր մոտ . նա ևս Հռովմ գնաց և զինքն արդարացրէց :

Հ. Սան էր թագաւորական աթոռն Մծքին քաղաքիցն Եդեսիա փոխադրուեց .

Պ. Սան զի Աբգար կուգէր Հռովմայեցւոցից ապստամբուէր . ուստի աթոռն Եդեսիա փոխեց և Էփէց-ամրացնել զայն :

Հ. Ի՞նչ բանից զրգռուեց Աբգար ապստամբուելու Հռովմայեցւոցից .

Պ. Տիբերիոս կայսեր ուրախակցուն համար ուղարկած Հայ դեսպաններն սնարգուեցին Հռովմայեցւոցից մի փուչ պատճառի համար :

Հ. Ի՞նչ արգելք եղլ ող Աբգար չկարողացաւ ապստամբիլ .

Պ. Արտաշէր Պարսից թագաւորն մեռնելով նոյն

օրէրու մն, Պարսկաստան գնաց Աբգար, և նորա օրդուոց մէջ ընկած խռովուին խաղաղէց, Քրիստոսի 21 . թուականումն :

Հ. Ի՞նչ ճախորդուի պատահեց Աբգարին Պարսկաստան .

Պ. Սաստիկ բորոտուեց որ բժշկներն չկարողացան առողջացնել, վերջումն Թաբէոս Առաքեալն բժշկեց :

Հ. Ի՞նչ կերպով Աբգար Քրիստոսին ծանօթացաւ .

Պ. Իմանալով որ իւր աշտամբուէր խորհուրդն Տիբերիոս կայսեր ականջն հասել էր, զիս պաններ ուղարկեց Պաղեստին Հռովմայեցւոց զօրապետի մօտն, որ զինքն արդարացնէն . դես պաններն տեսնելով էն տեղ Քրիստոսի արած հրաշագործութիւններն՝ եկան պատմեցին նրան :

Հ. Աբգար ի՞նչ արեց էն ժամանակն .

Պ. Թուղթ գրեց Քրիստոսին և իւր Անանէ Սուրհանդակին ուղարկեց որ երթայ աղաչէ Քրիստոսին Հայաստան գալու և զինքն բժշկելու . իսկ թէ որ չգայ՝ պատկերն օրինակի և բերէ :

Հ. Քրիստոս կատարեց Աբգարու խնդիրքն .

Պ. Ո՞չ . բայց պատասխան գրեց Աբգարին, և խօսք տուեց որ համբարձուելէն յետ իւր աշա-

կերտնէրիցն մինն կուղարկի որ զինքն բժշկի .
ինչպէս որ եղև թաղէոս Առաքելոյ ձեռնովն
(31) ին :

Հ. Աբգար Քրիստոսի հաւատալէն և բժշկուե-
լէն յետ ինչ արէց .

Պ. Երեք տարի ևս ապրէց և ջուկ ջուկ թուղթ
գրէց Տիբեր կայսեր, Պարսից և Ասորոց թա-
գաւորնէրին՝ ցուցանելով Քրիստոսի Աստ-
ուածութիւն . որ ընդ ամէնն երեսուն ութն տարի
թագաւորելէն յետ սրբուք մեռաւ :

Պատմ. Օ.

Անանի, Սանատրուկ և Երուսաղիմ

Հ. Աբգարու մեռնելէն յետ ընդէր խռովուի
սկաւ Հայաստանի մէջ .

Պ. Մաւն գի Անանի Աբգարու որդին Եդեսիոյ
մէջ թագաւորէց և կրկին կռապաշտուի սկսեց .
իւր Սանատրուկ Աբգարու քեռորդին Շաւար-
շանի մէջ թագաւորէց և կուգէր բոլոր Հայաս-
տանին տիրել :

Հ. Բնանէ ինչպէս մեռաւ .

Պ. Երբոր իւր թագաւորական պալատն նորո-
գիւ կըտէր, մի սիւն ընկաւ նորա վերայ սպա-
նէց զինքն, չորս տարի թագաւորելէն յետ (38) :

Հ. Բնանէի մեռնելէն յետ հով թագաւոր եղև
Հայաստանի .

Պ. Սանատրուկ՝ որ Եդեսացոց երդումուէց՝
Թողնելոյ որ ազատ պաշտեն զՔրիստոս . թէ-
պէտ վերջումն ստէց իւր կրդումն և շատ մարդ
նահատակէց, ինչպէս նա և իւր Սանդուխտ աղ-
ջիկն :

Հ. Սանատրուկ քաղաքական շինութեանց մէջ
ինչ երևելի գործք արէց .

Պ. Մծբին՝ որ երկրաշարժութիւնց քանդուէլէր,
սքանչիւր կերպով նորոգէց, և քաղաքի մէջ
տեղն իւր արձանն կանգնէց ձեռքն մի գրաւ
տուած . իմացնել ուզելով որ բոլոր ունեցածն
ծախէլայ :

Հ. Սանատրուկ ինչ կերպով մեռաւ :

Պ. Որսի ժամանակ զիպուածով նստահար մե-
ռաւ, երեսուն չորս տարի թագաւորելէն յետ :

Հ. Սանատրուկին հով յաջորդէց .

Պ. Երուանդ Բ. որ թէպէտ և Արշակունի էր,
բայց թագաւորական ցեղէ չէր :

Հ. Երուանդ ինչպէս թագաւոր եղև .

Պ. Իւր արած քաջութիւններովն և քաղցրաբա-
րոյութեամբն բոլորի սիրտն քաշէց իւրն, որով
Սանատրուկոյ մեռնելէն յետ նախարարներն զինքն
թագաւոր դրին :

Երրուանդ իւր Թագաւորութիւն ապահովելոյ համար ինչ բան արէց .

Պ. Բոլոր Սանտորկոյ ցեղն սրով մաշել տուէց, յորոց միայն Արտաշէս անուամբ տղէն Պարսկաստան փախաւ Սմբատ Բագրատունւոյ ձեռնովն :

Հ. Բնդէր Երրուանդ Միջագետքն Հռովմայեցւոց տուէց և ինքն վերին Հայքն առաւ .

Պ. Սան զի լէց Արտաշէսի Պարսկաստան փախնելն և ուզէց իւր Թագաւորութիւն այս կերպով զօրացնել . այս պատճառաւ աթոռն ևս Արմաւիր փոխադրէց :

Հ. Երրուանդայ արած շինուէց մէջ հրն է երևելին .

Պ. Երրուանդաշատ քաղաքն իւր զեղեցկուէն համար, ուր որ վերջն աթոռն ևս փոխադրէց, և Բագրատնն իւր մեհենաց համար :

Հ. Ինչ կերպով Արտաշէս իւր Թագաւորութիւնն առէց .

Պ. Պարեհ Պարեից Թագաւորի օգնութեամբն, որոյ միջնորդ եղին Սմբատ և Պարոից Նախաւարէրն (88) :

Հ. Երբոր Երրուանդ լէց Արտաշէսի զաւն իւր փերայ ինչ արէց .

Պ. Արովհեստե Ուտէացւոց վրայ պատերազմէր զսացել, խկոյն հաշտութիւն արէց և առաւ

վարձով շատ զօրք ժողոված սկսաւ Արտաշէսի վերայ երթալ :

Հ. Երբոր Հայերն լեցին Արտաշէսի զաւն ինչ կերպով ընդունեցին զինքն .

Պ. Շատ ուրախութեամբ . որով շատ Նախաւարէր ամբողջ իւրէնց զնշովն Արտաշէսի կողմն զնացին, յորոց միմն էր Արգամ որ խիստ քաջ մարդ էր :

Հ. Ո՞ր կողմն յաղթէց .

Պ. Արտաշէսի կողմն, որով ստիպուէց Երրուանդ փախչիլ Երրուանդաշատ :

Հ. Երրուանդ ինչպէս մեռաւ .

Պ. Կրկին պատերազմն սաստկանալով Երրուանդաշատն առնուէց, և էնտեղ իւր պուլատի մէջ Երրուանդն ևս սպանուէց Արտաշէսի զօրքերիցն (89) :

Պատ Ի :

ՅԱՐՈՒՄԻՆ ԵՐԵՐԵՄԻԱ ԲԻՆԻ ԳԵՐԵՄԻ :

Հ. Արտաշէս Բ. Թագաւորելով իւր աւաջին դործքն ինչ արէց .

Պ. Իւր բարերարութեան մեծ պարելնէրով պատուէց . Սմբատին ընէհանաւր սպարապետ

շինէց, Արգամին իւր երկրորդ :

Հ. Ուրիշ հում բարիք արէց Արտաշէս :

Պ. Գիտակ նախարարի Ներսէս անուամբ որդւոյն որն որ մեծ նախարարութիւն արէց Դիմաքսիան կամ Կամսարական անուանելով. որովհետեւ Գիտակ զէմքի կէսն կորցրէլ էր պատերազմի մէջ Արտաշէսն ազատելու համար :

Հ. Արտաշէս որոնց հետ պատերազմէց :

Պ. Ալանաց հետ. որոնց յաղթէց և Թագաւորի սղին պատերազմի մէջ բռնէց :

Հ. Ի՞նչպէս վերջացաւ պատերազմն :

Պ. Ալանաց Թագաւորի Սաթիւնիկ աղջիկն Արտաշէսին աղաչելով՝ եղբայրն ազատէց և պատերազմն վերջ տուէց, և ինքն ևս Արտաշէսի Թագուհին եղև :

Հ. Արտաշէս քաղաքական բաների մէջ ինչ բարեկարգութիւններ արէց :

Պ. Ամենայն բանի կարգ կանոն դրէց և ծաղկացրէց Հայաստանն. որով իւր բարեկամաց սիրելի և օտարաց նախանձիւի եղև Թէ ինքն և Թէ իւր աշխարհքն :

Հ. Ի՞նչ մասնաւոր նախարարութիւն հաստատէց Արտաշէս :

Պ. Ալանաց կողմանէ Սանթիւկայ համար եկած հարսնած ուքն մասնաւոր ցեղ որոշէց Աշաւե-

ղէան անուանելով :

Հ. Արտաշէս ջանացաւ Հռովմայեցւոցից ապստամբութիւն :

Պ. Շատ ջանք արէց այս բանի համար. Տրայիանոսի տուրք տալն դադարացրէց. և Հռովմայեցւոց զօրացն մի քանի անգամ յաղթէց :

Հ. Արտաշէս Բ. կարողացաւ իւր խորհուրդն առաջ տանել :

Պ. Ոչ. վասն զի երբոր լւէց Տրայիանոսի անթիւ բազմութեամբ դալն, վախենալով՝ շատ ընծայք առած գնաց յառաջն և նրա բարկութիւնն դադարացրէց :

Հ. Ո՞ւր մեռաւ Արտաշէս :

Պ. Սարանդգաւառումն Մարտիկողմէրէն գառնալու ժամանակ քառասուն մին տարի Թագաւորելէն յետ. տնայէս ազացին զինքն Հայէրն՝ որ շատոնք իւրէնց սպանեցին գերեզմանի վերայ (129) :

Հ. Արտաւաղդ Բ. իւր հօր տեղն յաջորդելով ինչ գործողութիւն արար :

Պ. Օթոմանք սիրող և անկտրդ կեանք ունեցաւ, բոլոր իւր եղբայրն մատիցն քչէց, միայն Տիրանին մոտն պահէց, իւրն յաջորդ շինելու համար :

Հ. Արտաւաղդ ինչպէս մեռաւ :

Պ. Որսի գնալոյ ժամանակն մի փոփ մէջ ընկաւ
և կորաւ, երկու տարի թագաւորելէն յետ :

Հ. Տիրան Ա. իւր եղբօրն յաջորդելով ինչ
ճամբայ բռնէց .

Պ. Եղբօր անկարգ և անհոգ ճամբէն . նոյն
պատճառաւ տասն երեք տարի թագաւորելէն
յետ կառավարութիւնն Երախնաւու անուամբ
իշխանին յանձնէց և ինքն Եկեղեաց գաւառն
գնաց :

Հ. Սորա ժամանակում շողմայեցիք ինչպէս
էին Հայոց հետ .

Պ. Երբոր Անտոնինոս Պիոսն կայսր եղև, Տի-
րան խնդակցութեան դեսպան ուղարկէց հարկն
ևս 'իմիսսին . Անտոնինոս սիրով ընդունէց, և
թագ ու ծիրանի ուղարկէց Տիրանին՝ և փող
թափել տուէց ձեռն Տիրանայ ուսի վերայ
դրած :

Հ. Տիրան ինչպէս մեռաւ .

Պ. Քսան երկու տարի թագաւորելէն յետ մի
օր ճամբայ գնալով ժամանակում՝ մի հիւս ձեան
վերէն փլաւ և խեղէց զինքն (151) :

Հ. Տիրանին ով յաջորդէց .

Պ. Տիգրան Գ. իւր պատիկ եղբայրն՝ որ Պերող
Պարսից թագաւորի հետ միացած յաղթէց Հը-
ռովմայեցւոց և Սևերիանոս զօրավարին և ուր

պանէց :

Հ. Տիգրան այս յաղթութիւնիցն յետ ինչ ձա-
խորդութեան հանդիպէց .

Պ. Եւրեղիոս կայսրն լսելով այս ելածնէն՝ Վե-
րոս Ղրկիոս իւր կայսերակիցն ուղարկէց որ ե-
կաւ իւր թշնամեացն յաղթէց և Տիգրանի վե-
րայ խղճալով գերութիւնից աղատէց, որ մի
կնոջից խարուելով բռնուէլ էր Միջագետի կող-
մէն գնացած ժամանակումն :

Հ. Տիգրան Գ. ին ով յաջորդէց .

Պ. Սողարշ իւր որդին . սորա ժամանակում
Հայաստանի վերայ եկան Հիւսիսային աղղերն,
ինքն ևս քաջութեամբ պատերազմելով քշէց .
բայց ինքն ևս վիրաւորուելով մեռաւ, քսան
տարի թագաւորելէն յետ :

Հ. Խոսրով Ա. թագաւորելէն յետ իւր առա-
ջի գործ սղութիւնն ունեցէր .

Պ. Հիւսիսային աղղաց վերայ պատերազմ գը-
նաց, իւր հօր մահուան վրէժն առնելու համար
և յաղթէց (214) :

Հ. Անտոնինոս կարակալա Խոսրովին ինչարէց .

Պ. կարակալա երբոր Միջագետի կողմէն ե-
կէլէր . Խոսրով յառաջն գնաց պատուելոյ հա-
մար զինքն . բայց կարակալա զինքն չթողէց
որ յետ դառնայ, մինչև որ Հայէրն կատաղած

սկսան Կարակալային վերայ վազել :

Հ. Բնդէր Արտաշիւր Պարսից Թագաւորն ջանացաւ խորտովին սպանելու :

Պ. Բրտաշիւր Պարսից Արտաւան Թագաւորն սպանէց որ Արշակունի էր ազգաւ և ինքն Թագաւոր եղև, վասն որոյ խորտով զնաց նորա գէտ, և շատ անգամ յաղթելով մինչև Հնդկաստան փախցրէց զինքն և չէր թողնել որ հանդիստ Թագաւորէ :

Հ. Բրտաշիւր երբ որ պաաներազմելով չկարողացաւ խորտովին յաղթել ինչ արէց :

Պ. Մեծամեծ բանէր խոստացաւ էն մարդին որ Հայաստան երթալով խորտովին սպանի :

Հ. Ո՞վ յանձն տոէց այս բանս :

Պ. Բնակ Պահլաւունին . որ Հայաստան եկաւ, ձեւացնելով որ Արտաշիւրի բռնութիւնիցն փախելայ : Դամբումն դալու Ժամանակ ծնաւ իւր որդին մեր Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչն :

Հ. Բնակ ինչպէս կատարէց իւր չարութեան խորհուրդն :

Պ. Մի օր որսի Ժամանակումն հետով տուէց ըստ պանէց խորտովին, և երբոր Թագաւորի մատի մարդիկն զինքն կուգին սպանել, փախնելու Ժամանակ գետն ընկաւ և խեղճուէց (259) :

Պատմութիւն
ՏԵՐԱԿ ԵՒ ԽՈՐԻԷ Ի :

Հ. Մեծ խորտովու մեռնելունցն յետ Հայոց վիշակն ինչպէս եղև :

Պ. Եկաւ Արտաշիւր և բոլոր Հայոց տիրէց և խորտովու ցեղն ջնջել տուէց, յորոց Տրդատ անուամբ մանուկն և նորա խորտովիդուխտ քոյրն ազատուեցին Արտաւազդ Մանգակունւոյ և Օտա Ամատունւոյ ձեռնովն :

Հ. Տրդատին ո՞ր փախցրէց Արտաւազդ Մանգակունին :

Պ. Եթա Նիւարիա, վերջն չոտմ, ուր շատ քաջութիւններ անելով մեծ պատուոյ հասաւ :

Հ. Արտաշիւր ճրչափ Ժամանակ տիրէց Հայոց վերայ և ինչ գործողութիւն արէց :

Պ. Բրտաշիւր անկած սահմանազրիի քարէրի վերայ արձանագրութիւններն աւերել տալով, իւր անումն գրել տուէց պարսկերէն . բան վեց տարի իշխէց Հայոց և Պարսից վերայ և մեռաւ :

Հ. Բրտաշիւրն ո՞վ յաջորդէց :

Պ. Իւր Շապուհ որդին . որոյ Ժամանակումն Տրդատ չոտմայեցի զօրքով եկաւ և առաւ իւր հայրենական Ժառանգութիւնն :

Հ. Տրբատ Բնչ արդիւնք ցայց տուէյ ոչ Հռով մայեցիք իւրն օղնու թիւն տուին .

Պ. Գիտիղիտիանոսի կողմնէ Գոթացւոց Հռչէ հսկայ և քաջ Թադաւորի հետ մենամարտութիւն անելով, յաղթէց նրան և հռովմայեցւոց մի մեծ նախատանքիցն ազատէց :

Հ. Երբոր Տրբատ կեսարիա հասաւ՝ Հայերն Բնչպէս ընդունեցին զինքն .

Պ. Բոլոր նախարարնէր յառաջն գնալով զինքն կռիւն Թադաւոր դրին, և բոլոր Հայաստանին մեծ ուրախութիւն եղւ (236) :

Հ. Տրբատ Հայաստանի տիրելէն յառաջ ուրիշ Բնչ դործողութիւն արար .

Պ. Եկեղեցաց պաւստն գնաց Անահիտ կռքին շնորհակալութիւն անելու համար . և էն տեղ իմանալով որ Գրիգոր Լուսաւորին քրիստոնեայ և Անակայ որդին է, շատ չարջարեւէն յետ զինքն մի խոր վիրապի մէջ դձեւ տուէց :

Հ. Ինչպէս Տրբատ Շապուհ Թադաւորին քէց Հայաստանիցն .

Պ. Երեք անգամ Շապուհ պատերազմէց, թայց երեք անգամն ևս յաղթուելով՝ Թողէց Հայաստանն և մինչև Ատրպատական աշխարհքն փոխաւ : Ուրիշ շատ յաղթութիւննէր և քաջութիւննէր անելով Տրբատ բոլոր մծտակայ ազգաց

տիրան վախ դձէց :

Հ. Տրբատ քրիստոնէից հալածելոյ համար իսկ պատիժ կրէց .

Պ. Որովհետև Հռովմից եկած Հռիփսիմեանց կուսանաց նահատակէց, ինքն ևս յԱստուծոյ պատժուելով որոի ժամանակում խոզի կերպարանք փոխուէց և վայրենացաւ . իշխաններիցն շատն ևս միջնոյն պատիժն գտան :

Հ. Ո՞վ բժշկէց զՏրբատն .

Պ. Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորին որ տան չորս տարի վիրապի մէջ մնալէն յետ դեռևս կենդանիէր Աստուծոյ հրաշքովն . և վիրապիցն դուրս գալով բժշկէց զՅրբատն և բոլոր նախարարնէրին, և զՔրիստոս քարողէ լով հալածէց զխաւար կռա զաշտութեան Հայաստանիցն, ինքն ևս կեսարիա ուղարկուելով Արք Եպիսկոպոս ձեռն սբրուէց սուրբ Ղեւոնդիցն, և անտի վերադառնալով մկրտէց զՅրբատ և զհինգ միւրոն հոգի :

Հ. Տրբատ քրիստոնէայ ելնէլէն յետ Բնչ մասնաւոր գործողութիւն արար .

Պ. Լսելով որ Կոստանտինոս ևս քրիստոնէայ է եղէլ, որոյ տեսութեան համար Հռովմ գնաց, ուր Կոստանտինոս Տրբատայ հետ դաշինք դրէց քրիստոնէութեան հաւատքն միջնորդ բռնելով

ե րկուց Թագաւորութեանց մէջ լինին հաւա-
տարմութեամբ սաահելոյ հաւար :

Հ. Տրդատ շնորհայ քաղաքից դառնալուցն յետ
Քնչպէս գտաւ Հայաստանն :

Պ. Շապուհ չիւսիսային ազգաց հետ միացած
Հայաստանի վերայ էր վազէլ. Տրդատ շուտով
պատերազմ պատրաստելով հալածէց բոլորին,
և հիւսիսային ազգաց Գեղոռն հոն անուամբ քաջ
զօրավարին մին տալովն ձիովն հանդերձ երկու
կտոր արէց : Այս պատերազմներովն Տրդատ բո-
լոր Հայոց քաղաքներն ազատէց Պարսից ձեռ-
նիցն՝ որոնց որ բռնութեամբ տիրէլին :

Հ. Ինչպէս մեռաւ Տրդատ .

Պ. Տեսնելով նախարարաց անկարգութիւն-
ներն՝ Թողէց Թագաւորութիւնն և լուսաւոր-
չայ ձգնարանն գնալով կրնակուէր անդ . նախա-
րարներն կրկին անգամ զինքն կոչելէն յետ Թոյն
տուին իւրն . և այսպէս մեռցրին յիսուն վեց
տարի Թագաւորելէն յետ (341) :

Հ. Տրդատայ մեռնելէն յետ Քնչ խոռովու-
թիւններ եղին Հայաստանի մէջ .

Պ. Ըլուանք ապստամբութեցին և Սանատրուկ
անուամբ մէկն իւրեանց վերայ Թագաւոր դրին .
նոյնպէս նա և Բակուր Աղձնեաց իշխանին . իւկ
Բղնունիք, Մանաւազնանք և Որբունիք իրար

դէմ գնալով միմեանց . ջարդեցին :

Հ. Տրդատայ ով յաջորդէց .

Պ. Եւսիսարարներն տեսնելով այս անկարգու-
թիւններն Սուրբ Վրթանէս Վաթուղիկոսի հետ
միացած Տրդատայ որդին խոսրով երկրորդին
Թագաւոր դրին զոստանդ կայսեր հաճու-
թեամբն, որն որ Թագու ծիրանի ուղարկէց :

Հ. Խոսրով Բ. Թագաւորելէն յետ ինչ գոր-
ծողութիւններ արէց .

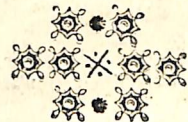
Պ. Իւր մեղկութեամբն և անհոգութեամբն ամե-
նեին յիշատակի արժանի մի գործողութիւն
չարէց . Դուին (պրս . Բուր) քաղաքն շինէց և
աթոռն էն տեղն փոխադրէց :

Հ. Խոսրովու ժամանակ Քնչ երեւելի զօրավար
կէր հայաստան .

Պ. Սահան Ամատունին, որ մի մեծ յաղթու-
թիւն արէց Շապուհ և հիւսիսային ազգաց դէմ,
որոնք յառաջ խոսրովին յաղթելով մինչև Վա-
ղարշապատ հասէլին :

Հ. Խոսրով որչափ ժամանակ Թագաւորէց .

Պ. Ինն տարի . իւրն յաջորդէց իւր որդին Տի-
բան Բ. (353) :

Պատ Թ .
Տեռն և Արշակ :

Հ. Տիրան ինչ կերպով թաշաւորէց .

Պ. Սուրբ Արթուրի հետ Սոսանդալ գնայ և
էնտեղ կոստանտ կայսրն թաշաւորեցոյ զինքն .

Հ. Շապուհ երբ որ լինէ Տիրանայ Սոսանդալ
երթալն ինչ արար .

Պ. Լնթիւ զօրք տալով իւր Ներսէս հըլօր ձեռն
Հայատան ուղարկէց որ երթայ թաշաւորէ
Հայոյ վերայ . քաց Աւշաւեր կամարալան ,
որում յաճնուած էր Հայատանն . նսխ որար
նէրին մի սցնելով յալթէց և քչէց զՆերսէսն :

Հ. Տիրան երբոր Հայատան գործու ինչպէս
սկսէց կռաւարիւ իւր տէրութիւնն .

Պ. Բաղրաշին անկարգութեամբ և թուրք .
էն պատճառաւ Շապուհի հետ հաշտութիւն
խօսէց և սկսէց սուրբ տալ նրան ևս ինչպէս
կտէր Յունայ :

Հ. Տիրան վտան էր սուրբ Յուսիկ հայրապե-
տին սպանէց .

Պ. Ստն զի երբոր Յուսիսն ուրացող կայսրն
Պարսից վերայ կերթայր , իւր պիղծ պատկերն
ուղարկէց Տիրանին որ եկեղեցոյ մէջն կախ տայ .

երբոր սուրբ Յուսիկ հաշտութիւնց էս բանին և
պատկերքն ոտքի տալն առնելով կոտորտէց ,
թաշաւորն բարկութիւնիցն անչափ ծեծել
տաւէց սուրբ Հայրապետին ' որ մեռաւ :

Հ. Ընդէր Շապուհ Տիրանի աչքերն փորել
տուէց .

Պ. Ստն զի Տիրան իւր երբման դէմ Յուսիս-
նսին օգնէլ էր Պարսից վերայ երթալու ժամա-
նակումն , Շապուհն ևս այս բանին վրէժն տու-
նելու համար խաբէութեամբ իւր մտն կոչէց
Տիրանին և աչքերն փորել տալով կուաշ ա-
ւանն ուղարկէց (362) :

Հ. Տիրան ինչպէս մեռաւ .

Պ. Սիանգամ իւր Արշակ տղին մի յանդիմա-
նութեան թուրթ գրէց . Արշակ ևս բարկանալով
տպանել տուէց զՀայրն :

Հ. Արշակ իւր զօր տեղն յաջորդելով ինչպէս
կռաւարութիւն պահէց .

Պ. Իւր զօր պէս անկարգ և քան զայն ևս վատ
որով աղղի միջի ելած խեղճութեան և ան-
կարգութեան պատճառ և յառաջացուցիչ
եղլւ :

Հ. Արշակայ ժամանակ ինչ երևելի մարդ կեր
Հայաստանում .

Պ. Սիծն Ներսէս սուրբ Հայրապետ որ լուա-

ւարչայ Թոռի Թոռն էր, որն որ շատ մեծա-
մեծ բարիք արէց թէ ազգին և թէ Թագաւո-
րութեանն :

Հ. Ս. Եր Կողենտիանոս Արշակայ վերայ
պատերազմ բացաւ .

Պ. Ս. Եր Կողենտիանոսի ուղար-
կած դեսպաններն, որոնք եկել էին համոզել
զԱրշակն Պարսից ծառայութիւննին, յետ կալ-
լու՝ արհամարհէց . էն ժամանակ Կողենտիանոս
ևս մեծ պատրաստութեամբ իւր թէոդոս ցորա-
պետն ուղարկէց որ երթայ այս արհամարհանաց
վրէժն լուծանէ :

Հ. Ս. Ս. Եր Կողենտիանոսի բարկութիւնն .

Պ. Ս. Եր Ներսէս . որ Ստամբուլ գնաց և իւր
սքանչելի և քաղցր խօսքերովն համոզէց զԹա-
գաւորն, և ամէն բան կարգի դրէց :

Հ. Ս. Եր Կողենտիանոսի սպանութիւնն .

Պ. Ս. Եր Տրդատ եղբոր Գնէլ որդւոյ սպանութիւնն,
ունենցած հարստութեան և կնոջ վերայ նախան-
ձիւով . որով Գնէլայ փառանձեմ կրնն իւր հա-
մար երկրորդ կին առաւ . նա ևս Ռէլիմպիապա
Արշակի կնոջն թուճաւորէց :

Հ. Ս. Եր Կողենտիանոս շինէց Արշակաւան քաղա-
քն .

Պ. Ս. Եր Կողենտիանոս իւր անուամբն շինել սկսէց

և հրաման հանէց որ ամէն անդամն չորագործ
մարդիկ էն տեղ փոխնելով աշխուհեն . որով
փոքր միջոցով բոլոր քաղաքն լցուէց :

Հ. Ս. Եր աներաւ հրամանի հետեւանքին, ինչ
եղև .

Պ. Ս. Եր Կողենտիանոսի բարկացած՝ Շապուհին
իւրենց օգնութիւն կոչեցին, և նորա օգնութեան
Սողակաւանն կործանեցին, բնակիչներն ջար-
դեցին բաց ի տշայոց և Սողակին ևս փախցը-
րին որ գնաց Արաց ապաւինէց :

Հ. Ս. Եր Կողենտիանոսի օգնութիւնն .

Պ. Ս. Եր շատ զօրք ժողոված նախարարների հետ
սկսաւ պատերազմել . և երկու տարի շափ եր-
կու կողմին ևս մեծամեծ ջարդուածք ելան . էն
միջոցով Կողենտիանոս ևս Սողակի դէմ զօրք
ուղարկէց, լսելով որ Շապուհին օգնելայ Յունաց
վերայ գալու ժամանակ :

Հ. Ս. Եր Կողենտիանոսի կողմնէ թշնամեցրից
պաշտօնուէց, ինչ հետք մնած է .

Պ. Ս. Եր Կողենտիանոսի աշխուհի Սողակին Ներ-
սէսին ապաւինէց . նա ևս շատ դժուարութեան
նախա րարներին հաշտացրէց Թագաւորի հետ,
և վերջն Սողակի որդի Պապին պատանդ առած
գնաց Սողակի մօտ . լսելով որ Շապուհին օգնելայ
Սողակին լինելով՝ կռիւն քշել տուէց Սողակին

հերոսին և դաշինքն ևս չընդունէց :

Հ. Երբոր լէց Արշակ սուրբ Ներսիսի աքսորուելն ինչ արէց .

Պ. Ակտէց արձակ համարձակ իւր անկարգու թիւններն գործել . շատ մարդ անիրաւութեամբ սպանէց . որով կրկին խռովու թիւնէր սկսան :

Հ. Արշակ ինչպէս բռնուէց .

Պ. Շապուհ սխ ունելով Արշակայ վերայ՝ կրկին շատ դօրք ուղարկէց, նոցա հետ միացան նա և նախարարներն, և Արշակին էն աստիճան նեղն գծեցին որ պարտից անձնատուր եղլ :

Հ. Շապուհ ինչ արէց Արշակին .

Պ. Մի լաւ յանդիմանելէն յետ Անյուշ կոչուած բերդն ուղարկէց :

Հ. Շապուհ ինչ կերպով ջանացաւ Հայերին արեւալաշտ շինելու .

Պ. Մերութան Արծրունի և Վահան Մամիկոնեան ուրացող նախարարներին թագ խոստացաւ և շատ դօրք տուէց նոցա ձեռն որ երթան Հայերին արեւալաշտ շինել . նոքա ևս ամեն չարիք հաւցրին Հայոց (378) :

Հ. Արշակ ինչպէս մեռաւ .

Պ. Ելելով այս բոլոր ելած չարիքն՝ յուսահատուելով ինք զինքն սպանէց, քսան տարի թագաւորելէն յետ :

Պատ Ժ .

Պապ և Վարդապետ :

Հ. Ի՞նչ կերպով Հայերն այս թշուառութիւնէրիցն ազատուեցին .

Պ. Սուրբ Ներսէսի աղաչանքովն՝ Մեծն Թէոփոս Արշակի որդի Պապին թագաւոր դրէց Հայոց վերայ . և Յունաց գօրքով Հայաստան ուղարկէց, որոնք եկան Պարսիկներին քշեցին (381) :

Հ. Այս պատերազմի ժամանակումսուրբ Ներսէս ինչպէս օգնէց Հայոց բանակին .

Պ. Երբոր երկու կողմիցն ևս ահեղ պատրաստութիւն կը պատերազմէին՝ ուրբ Ներսէս Նըպատ լերան վերայ ելաւ և բազկատարած սկսէց աղօթել . որով մի քամի եկաւ և Պարսից նետերն իւրեանց վերայ կգարձնէր . և արեւի յանդէպ մի ամպ գալով արեւն ծածկէց որ Հայերին չնեղէ :

Հ. Ո՞վ վերջացրէց պատերազմն .

Պ. Սմբատ Բագրատունին, որ մերութան Հայ ուրացող իշխանի հետնէն վազելով բռնէց զինքն և տաքացրած երկաթէ շամփուրն պսակաձև գլխին դնելով աւաց . 'Սովաւ կպսակեմ,

դքեղ, Մերուժան. որ կուգիր Թագաւոր լինել Հայոց, և այնպէս սպանէց զինքն, որով և պատերազմն վերջացաւ :

Հ. Պապ Երբոր Թագաւորէց ինչ գործողութիւններ արար :

Պ. Յունաց զօրքին տնտես պարգևով յետդարձրէց, և ինքն ու նախարարներն 'ի միասին խօսք տուին Սուրբ Ներսէսին որ յետ այնու հաւատարմութեամբ ծառայեն Աստուծոյ :

Հ. Բնդէր Պապ Սուրբ Ներսէսին Թոյն տուէց :

Պ. Սասն զի սկսէց իւր արած չարութիւններն և անխարգութիւններն յանդիմանել. Պապ չկարողանալով յայտնի մեռցնել՝ Թոյն տուէց նրան (383) :

Հ. Սասնէր Թէոդոս կայսրն Պապին սպանել տուէց :

Պ. Սասն զի Պապ կայսերից ապստամբուելով, Տերենտիանոս կայսեր զօրավարին քչէց Հայաստանիցն. բայց վերջումն յաղթուելով բռնուէց. Թէոդոս կայսրն ևս զլուին կտրել տուէց երեք տարի Թագաւորելէն յետ :

Հ. Պապի տեղն ով յաջորդէց :

Պ. Թէոդոս քաջ Արաղդատ Արշակունւոյն Թագաւորեցոյց, որ քաջութիւններովն երեւելի եղև. Յունաց մէջ :

Հ. Սարաղդատայ գլխաւոր քաջութիւններն որոնք են :

Պ. Թագաւոր չելած՝ մի անգամ հինգ լոնդութարացւոց հանդէպ զնալով հետ զհետէ հընդին ևս սպանէց. մի բերդի վերայ վազելով տասըն եօթն հոգի իրար հետ նետով սպանէց և ինքն չվնասուէց. դարձեալ քսան երկու կանգուն զետի վերնիցն մի շնչով թռաւ :

Հ. Բնդէր Արաղդատ կայսերիցն ապստամբուէց :

Պ. Տեսնելով որ Յունաց զօրավարներն կուգեն իւր վերայ իշխել՝ չդիմանալով այս բանին, Շապուհի օգնութեամբն ուղէց ապստամբուիլ :

Հ. Բաջ զնանց Արաղդատայ ապստամբութեան խորհուրդն :

Պ. Բն. վասն զի լսելով որ կայսրն իմացէլայ այս բանն, կոստանդնուպօլիս զնայ որ զինքն արդարացնի. կայսրն բարկութիւնիցն առանց տեսնելու՝ իսկոյն քչիւ տուէց զինքն մի հեռու կղզի :

Հ. Սարաղդատայ աքսորուելէն յետ ինչ փոփոխութիւն եղև Հայոց Թագաւորունն մէջ :

Պ. Թէոդոս՝ Պապայ երկու որդւոցն այսինքն Արշակին և Աղարշակին Թագաւոր դրէց Հայոց վերայ, որպէս զի եթէ մինն ապստամբուի

միւսն հաւատարիմ մնայ :

Հ. Ըստ երկու թագաւորներն հւր դրին իւրէնց աթոռներն .

Պ. Ըրշակ Դուին դրէց իւր աթոռն . իսկ Վաղարշակ Երիզա դրէց . որն որ և ոչ մի տարի թագաւորիլով մեռաւ (388) :

Հ. Սաղարշակի մեռնելէն յետ ուրիշ ինչ նոր փոփոխութիւն եղլ .

Պ. Յոյնք և Պարսիկք որոշեցին նոյն միջոցին որ Հայաստանի Արևելեան կտորն Պարսից իշխանութեան տակն լինի . Արևմտեանն՝ Յունաց . այս պատճառաւ Արշակ չուղիլով Պարսից ծառայել, գնաց Յունաց մասն և աթոռն Երիզա փոխէց :

Պատ ԺԸ .

Խոսրով Պա . Վաղարշակ և Արշակ Պա . :

Հ. Երբոր Արշակ իւր նախարարներովն միասին Յունաց մասն գնաց, Պարսիկք հւմ դրին թագաւոր իւրէնց մասի մէջն .

Պ. Խոսրով անուամբ մինն Արշակունեաց ցեղիցն :

Հ. Ընդէր Արշակայ և Խոսրովու մէջ պատե-

րսդմ բացուէց .

Պ. Սասն զի մի քանի նախարարներ Արշակայ կողմիցն Խոսրովու մասն անց'յալու ժամանակ, յափշտակեցին Արշակայ գանձերն և Խոսրովի համար տարան : Արշակ աղաչանքով ուզէց իւր գանձերն, բայց երբոր Խոսրով փոյթ չարէց, պատերազմ բացուէց իւրէնց մէջն :

Հ. Ըր կողմն յաղթէց .

Պ. Երկու կողմիցն ևս սաստիկ ջարդուէլէն յետ՝ Խոսրով յաղթէց : Արշակ մի փոքր ժամանակ ապրելէն յետ մեռաւ :

Հ. Ըրշակայ անդն հւմ թագաւոր դրին Յոյնք .

Պ. Թագաւորի տեղ մի յոյն կոմս դրին, և Գաղաուն քաջ Հայ իշխանին ևս սպարապետ :

Հ. Յունաց բաժնի Հայերն այս բանս երբոր տեսան ինչ արին .

Պ. Նախարարներն աղաչեցին Խոսրովին որ ինքեանց ևս ընդունի իւր մասի մէջն և տայ իւրէնց առաջին կալուածներն . Խոսրով յանձն առէց, և սովաւ զօրացած կայսերն խօսք տուէց որ բոլոր հաջին կլլճարէ թէ որ ինքն իշխէ Յունաց բաժնին ևս . կայսրն ևս հաւանէց :

Հ. Ընդէր Շապուհ Խոսրովի վերայ ուղարկէց իւր Արտաշիր որդին .

Պ. Նախարարներին ունեք թշնամուի ունե-

նալով խոսքովի հետ, գնացին սուտ ամբաստանութիւն արին Շապուհին, թէ խոսքով կողի ապստամբուել. նա ևս զօրքով իւր Արտաշէր որդին ուղարկէց :

Հ. Արտաշէր ինչ կերպով բռնէց խոսքովին .
Պ. խոսքով տեսնելով որ ամէն կողմանէ անօգնական մնաց՝ գնաց Արտաշէրի մոտ. նա ևս շրջ-թայակապ Անուշ բերին ուղարկէց և խոսքովի վռամշապուհ եղբօրն թագաւորեցոյց (392) :

Հ. Վռամշապուհ ինչպէս թագաւորութիւն արար .

Պ. խաղաղութեամբ և խելացի կերպով, և իւր հաւատարիմ հպատակու լին Պարսից վռամկըրման թագաւորին ևս շատ սիրելի եղև :

Հ. Վռամկըրման ինչ փոխարինութիւն արար վռամշապուհի հաւատարմութեանն .

Պ. իւր խոսքով եղբօրն Անուշ բերդիցն հանէց և պատուով կը պահէր :

Հ. Վռամշապուհի ժամանակն ինչ ուսումնական յառաջադիմութիւն արար մեր ազգն .

Պ. Սուրբ Սահակ և սուրբն Մեսրոպ տեսնելով ազգի խաղաղութիւնն և վռամշապուհի ուսումնասիրութիւնն, ջանացան հայերէն գրէրն գրտնելու, և գնորոցէր բանալով ազգին ուսումնական կենդանութիւն տուին (406) :

Հ. Վռամշապուհ իր չափ ժամանակ թագաւորէց .

Պ. Քսան մին տարի՝ ամենայն բարեկարգութիւն ուղղութիւն անելով :

Հ. Վռամշապուհի տեղն ով թագաւորէց .

Պ. խոսքով թագաւորէց երկրորդ անգամ, որովհետև վռամշապուհի Արտաշէս որդին գեոպստիկ էր :

Հ. խոսքով Գ. երկրորդ անգամ որչափ ժամանակ թագաւորէց .

Պ. Մի տարի միայն և մեռաւ (414) :

Հ. խոսքով Գ էն յետ ինչ պատճառաւ հայաստան տակն ու վերայ եղև .

Պ. Վասն զի Յաղկերտ ուղեւով որ հայերին կրակապաշտ շինի, իւր Շապուհ որդին հայոց թագաւոր դրէց :

Հ. ինչ կերպով Յաղկերտի այս խորհուրդն յառաջ չգնաց .

Պ. Մի քանի տարուցն յետ Յաղկերտ հիւանդացաւ, նոյն պատճառաւ Շապուհ ևս Պարսկաստան գնաց որ թագաւորութիւնն առնի. բայց Յաղկերտ մեռաւ ու ինքն ևս սպանուէց :

Հ. Շապուհի երթալուցն յետ նախարարներն ինչ արին .

Պ. Շապուհի թողած զօրաց վերայ վաղեցին

և մի լաւ ջարդելով փախցրին . բայց Վռամ
Պարսից Թագաւորիցն վախենալով բոլորն ևս
ցրուեցին և իւրէնց բերդէրն քաշուեցին :

Հ. Վռամ խոստովի տեղն համ Թագաւոր դրէց
շայտց վերայ .

Պ. Մեր աղգին մի լաւ չարչարելէն յետ , Թա-
գաւոր դրէց Վռամ շապուհի Արտաշէս որդին
տասն ութն տարեկան , և անուէն ևս փոխելով
Արտաշիր դրէց :

Հ. Արտաշէս կամ Արտաշիր Ենչպէս կառաւա-
րութիւն ունեցաւ .

Պ. Անկարգ և մոլի գոլով բոլորին ատելի
եղև :

Հ. Ի՞նչպէս վերջացաւ Արշակունեաց Թագա-
ւորութիւնն .

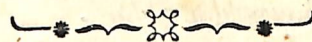
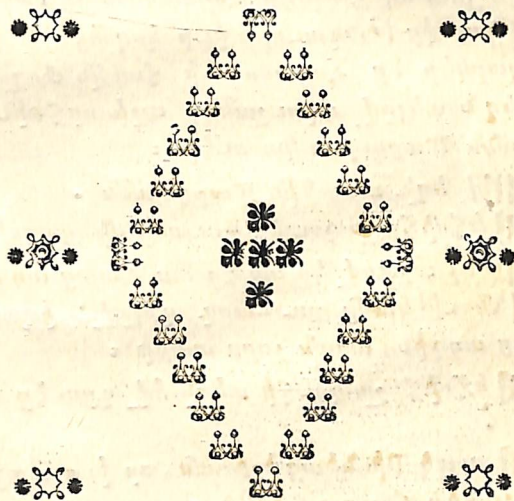
Պ. Նախարարներն ձանձրացած Արտաշէսի
անկարգութիւններէցն , Վռամին աղաչեցին որ
Թագաւորութիւնն վերացնի և իւրէնց վերայ մի
պարսիկ մարգպան դնի . Վռամ ևս կատարէց
նոցա խնդիրքն :

Հ. Չ՛ղև մինն որ Թագաւորութեան վերաց-
նելուն ներհակի .

Պ. Սուրբ Մհակ հայրապետն շատ ջանացաւ
նախարարների շար միտքն փոխել , նա և Վռա-
մայ առաջին ևս սաշտպանէց Արտաշէսին . բայց

Վռամ փոյթ չտանելով բանտ դնել տուէց զին-
քն և Արտաշէսին ևս աքսորէց (428) :

Հ. Արտաշէս հրչափ Ժամանակ Թագաւորէց .
Պ. Վեց տարի . աքսորուելէն վերջն ևս մի
բանի տարի ապրէց և մեռաւ :

ՄԱՐԶՊԱՆԱՅ ԺԱՄԱՆԱԿՆ

Պատ ԺԻ.

Սէհհրշապահ և Աարթանից Պարբերան :

Հ. Ըրշակունեաց Թագաւորութիւնն վերջա-
նալէն յետ ուլ կիշխէր Հայաստանին .

Պ. Պարսից Թագաւորն իւր կողմիցն մի իշխան
կուղարկէր որ Հայաստանի հարկն ժողովի, և
էնտեղ նստելով զգուշանայ աշխարհքին . այս
իշխանն Մարզպան կասուէր :

Հ. Ուլ եղև առաջին Մարզպանն .

Պ. Սէհհրշապուհ անուամբ մի պարսիկ :

Հ. Ի՞նչ աչքով կը նայէր սա Հայոց ազգին .

Պ. Բնութեամբ լաւ մարդ գոյով՝ խիստ լաւ
նայէց ազգին, տասն չորս տարի :

Հ. Սէհհրշապուհի տեղն ուլ դրուէց մարզ-
պան .

Պ. Սասակ Սիւնեաց իշխանն, որ իւր ազգին ա-
մէն շարիք հասոյց (442) :

Հ. Ի՞նչ սլատառաւ Յաղկերտ պարսիկ մարզ-
պանի տեղ Ասսակին դրէց .

Պ. Որպէս զի նրանով Հայոց սիրտն աշխատի և

վերջն ուղածն կատարի :

Հ. Ուրիշ ի՞նչ հնարք բանացրէց Յաղկերտ
Հայերին կրակապաշտ շինելու .

Պ. Հրաման հանէց որ Հայերն իւրն զօրք տան,
որպէս զի սովաւ ազգի մեծէրին և պատերազմա-
կան զօրութիւնն հեռացնի, որ չկարողանան իւրն
դէմ կանգնել :

Հ. Հայերն Յաղկերտի հրամանն կատարեցին .

Պ. Միաբան խորհրդով մի բազմութիւ գունդ
ուղարկեցին, որոնց հետ միասին գնացին շատ
նախարարներ և քահանայք :

Հ. Ի՞նչ արար Յաղկերտ այս զօրքերին .

Պ. Տարաւ Հոնաց վերայ պատերազմ, ուր վեց
եօթն տարի պատերազմով վաստակացնելէն յետ
սկսէց բոլորին ևս կրակապաշտութիւ ստիպել :

Հ. Նախարարներէն ուլ յասնի Թագաւորն
հրամանին հակառակելով նահատակուէց .

Պ. Ղարեպէն քաջ նախարարն . որ Թագաւորի
աստութեանցն հակառակելով ծաղը արար զինքն
և նահատակեցաւ :

Հ. Ուրիշ որոնք նահատակեցան .

Պ. Ըտովմ գնունին և Մանաճիհր Ուշտունին
իւրեւնց զօրքերովն . որք տեսնելով Յաղկերտի
անօրէն հրամանն փախչելին . բաց Յաղկերտ նո-
ցա յետնէն զօրք ուղարկէց և որով կոտորել

տուէց դամենեսեան :

Հ. Նոյն միջոցում որ նախարարներէնցն ոմանք Պարսկաստան էին՝ Հայաստան ինչ վիճակի մէջ էր :

Պ. Յագկերտ՝ Գենշապուհ անուամբ մի քննիչ ուղարկէց որ շատ նեղութիւն տուէց Հայոց, և բաց՝ ի ոմանէ մի թուղթ ևս զրեւ տուէց Հայերին՝ ստիպելով որ կամ պատասխանն տան և կամ Պարսից կրօնն ընդունեն. Յովսէփ կաթողիկոս ազգի միաբան հաւանութեամբ թղթի պատասխանն գրէց :

Հ. Յագկերտ երբոր առաւ թղթի պատասխանն ինչ արէց :

Պ. Սաստիկ բարկացաւ և հրաման գրէց որ բոլոր ազգի մեծամեծ նախարարներն գան Պարսկաստան :

Հ. Նախարարներն հնազանդեցան :

Պ. Նորահատեալ ելին գնացին՝ որոց զլիակաւորքն էին վասակ և Վարդան :

Հ. Երբոր նախարարներն Պարսկաստան հասան՝ Յագկերտ ինչպէս վարուէց նոցա հետ :

Պ. Իսկոյն բանտն դնել տուէց և սկսէց ստիպել որ կամ հաւատքն ուրանան և իւրենց առաջին պատուին հաւանեն, և կամ մեռնեն :

Հ. Նախարարներն այս երկու բանիցն ո՞րն

յանձն տուին :

Պ. Տեսնելով թէ որ իւրենք մեռնեն՝ Հայաստան ոտքի տակ կերթայ, հրեսանց յանձն առին և արեւին երկրպագութիւն տուին, և շատ մոգերով դարձան Հայաստան :

Հ. Հայերն երբոր իմացան մոգերի գալն ինչ արին :

Պ. Սուրբն Ղենդ և ուրիշ աստուած ընտիր քահանայք ժողովրդաց հետ միացած վազեցին նոցա վերայ և մի լու ջարդելով փախցրին մոգսերին իւր մոգերովն :

Հ. Ի՞նչ կերպով հանգարտէց ժողովուրդն :

Պ. Սուրբն Վարդան Յովսէփ կաթողիկոսի ոտքն ընկնելով թողութիւն խնդրէց վաւ իւր մեղաց, իւկ Վասակ աստութեամբ համոզէց զքահանայս որ առ ժամն չհակառակեն մոգերին՝ որպէս զի Յագկերտի մօտն յանցաւոր չհամարուեն, և վերջումն փոքր փոքր քշեն :

Հ. Սաստիկ այս խորհուրդն ինչ հտեանք ունեցաւ :

Պ. Նախարարներն տեսնելով որ կամաց կամաց կրակապաշտութիւնն կը հաստատուի Հայաստանի մէջ, և Վասակ Պարսից հետ միացած չարիք կը հաւցնի Հայոց, վազելով նորա վերայ փախցրին Պարսիկէն ըին և ղինքն բռնեցին. լաց աւել

տարանով երգում ուտելով համար՝ կրկին ազատ թողին :

Հ. Հայերն իւրենց այս նեղութեանց մէջ ուրիշներեց օգնութիւն չուզեցին .

Պ. Յունաց Թէոփոս փոքր կայսերիցն օգնութիւն չեցին, բայց երբոր նա մեռաւ, նորա յաջորդ Մարկիանոսն չօգնէց :

Հ. Երբոր Հայերն Յունաց ազգիցն անյոյս մնացին ինչ արին .

Պ. Հարիւր հազարի չափ մարդիկ Շահապիվան քաղաքն ժողովուրդով երեք գունդ բաժանեցին բոլոր զօրքն :

Հ. Եւս գնդէրին որոնք զօրավար կարգուեցին .

Պ. Պարսից դէմ կալու գնդին զօրավար դրուեց Ներշապուհ Արծրունին . երկրորդին՝ Աարդան որ գնաց օգնութիւն Աղուանից . և երրորդ գունդն տուին Աստաղին՝ վասն պահելոյ զՀայաստան :

Հ. Վարդան Աղուանից երկրումն ինչ քաջութիւն արար .

Պ. Պարսից զօրքին փախցրէց՝ մոզերին ջարդէց և համարձակ քրիստոնէութիւնն պաշտել տուեց :

Հ. Եւս միջոցում որ Աարդան Աղուանից կողմէրումն էր, Աստաղ ինչ կանէր Հայաստան .

Պ. Հաւատքն ուրացած կրկին սկսեց եկեղեցիքն քանդել և կրակապաշտութիւն մուծանել Հայաստանի մէջն :

Հ. Յաղկիրտ տեսնելով Հայոց պատրաստութիւններն ինչ արեց .

Պ. Միհրներսէս անուամբ Պարսիկ հազարապետին ուղարկեց որ երթայ պատերազմն կատարի. նորա կողմն դնաց համարձակ Աստաղ և ինքն յանձն տուեց պատերազմի հոգն, ամէն չարիք կը գործէր :

Հ. Հայերն՝ վերջի պատերազմումն ինչպէս պատրաստուեցին .

Պ. Վարդանայ հրամանաւն վաթսուն հազար հոգի ժողովուրդեցին, և պատերազմի պատրաստուեցին Աւարայր գեղի մոտէրն :

Հ. Ի՞նչպէս կատարուեց այս վերջի պատերազմն .

Պ. Միհրն Աարդան և իւր ընկերքն շատ քաջութիւններ անելէն յետ՝ Աարդան քաջութիւններով մեռաւ, և երկու հարիւր իննսուց հոգի ևս իւր ընկերներեցն մեռան նոյն օրում. բայց ի սոցանէ նոյն օրէրն հաւատքի և հայրենեաց վերայ մեռնողների թիւն եղև հազար երեսուն և վեց հոգի (451) :

Հ. Վասակ ինչ ուրիշ չարիք հասցց Հայոց .

Պ. Ո՞վ որ ձեռն կրնականէր կամ կըսպանէր և կամ հաւատքն ուրանալ կը տայր, նոյնպէս բռնէց նոյն պատուաւոր քահանայից որք սուրբ զԼոնդի անուամբ զԼոնդեանք կոչուեցին և շղթայակապ կը պահէր, որ վերջն Պարսկաստան տանուելով էն տեղնահաստակուեցին:

Ն. Սաակ իւր չարութեան պատիժն ինչպէս գտաւ:

Պ. Յանցաւոր Գոնուելով Յաղկերտի մօտ որ յետ ամենայն չարեացս չկարողացաւ Հայերին արեւապաշտ շինել, բանտն դրուէց ուր որդւնալ ից մեռաւ և կորաւ:

Դաս ԺԳ.

Ըրբըրիշտ և Արիշտու և Վահանայ արած
պարտաւորներ:

Ն. Սաակի տեղն ո՞վ դրուէց մարդպան:

Պ. Լորորմիզդ, որ մի շատ քահանայք բըռնէց և շղթայով կապէց:

Ն. Լորորմիզդայ Ժամանակումն քրիստոնէութիւն ինչ վիճակի մէջ էր:

Պ. Ընարտաքս հրաման տուէց որ բոլորքն

իւրենց հաւատքն պաշտեն. Թէպէտ և կրաւ կատուենէրն ևս պակաս չէին: Այս սնեւով ըսկսէց նախարարներն ստիպել որ Յաղկերտի մօտն երթան առանց երկիւղի՝ երգմուելով որ իւրենց մի վտանգ չի լինել:

Ն. Նախարարներն երբ որ Պարսկաստան հասան՝ Յաղկերտ ինչպէս ստացաւ զնոսա:

Պ. Իսկոյն բանտ դնել տուէց և սկսէց ստիպել զնոսա որ իւրենց հաւատքն ուրանան. բայց և ոչ մինն Թուլացաւ հաւատքիցն:

Ն. Նախարարներն հրչափ Ժամանակ բանտումն մնացին:

Պ. Երկար Ժամանակ բանտումն մնալէն և շատ տանջանքներ քաշելէն յետ՝ Շղրմշապուհ անուամբ իշխանի աղաչանքովն ազատուեցին բանտիցն և Պարսկաստան կը մնային:

Ն. Ղաեռ հրչափ Ժամանակ ևս Պարսկաստան մնացին նախարարներն:

Պ. Ուրն տարի ևս մնալէն յետ երբոր Ատրվշնասպ մարդպան կը դարձայստան լնքեանք ևս իմիասին եկին (164):

Ն. Ո՞վ էր մեծն Վահան:

Պ. Մեծին Վարդանայ Հմայեակ եղբոր մեծ որդին էր:

Ն. Սաակ էր Վահան ուրացաւ զհաւատս:

Պ. Սոսն զի անթիւ կատարելութեամբն իւրով սիրելի էր ամենեցուն . ուստի Պարսկաստան գտնուող ուրացեալ նախարարք նախանձելով ընդ նմա՝ զինքն ամբաստանեցին առաջի Պիրոզին . Վահան ևս վառն չելանելոյ յաչաց նորա հաւատքն ուրացաւ :

Հ. Սահան ի նչպէս կրկին դարձաւ ի հաւատաքորիստնէութեան .

Պ. Եւելով որ Վախթանկ թաղաւորն Վրաց ապստամբեալ է ի Պարսից , իւր հետ ելած Հայերին ևս յորդորէց որ ապստամբուեն և կըրկին վառն քրիստոնէութեան պատերազմն :

Հ. Սահանայ արած առաջարկութիւնն յանձն առին .

Պ. Շատերն յանձն առին և զՎահան կարգեցին սպարապետ . և զՍահակ Բագրատունին ևս մարզպան ի տեղի Ատրվշնասպայ , զոր սպանին ի մէջ պատերազմի (481) :

Հ. Սահան երբոր ուրիշ նախարարներին յայտնէց իւր ապստամբուելն ի նչ արին նոքա .

Պ. Փոխանակ օգնելու՝ ուրիշ գնացողաց ևս արգելք եղեն և վազելով զհետ նոցա խափանեցին . բայց մի քանի հօգի միաբան կացին ընդ նմա :

Հ. Վերող երբոր Լէց Վահանայ ապստամբուելն

ի նչ արար .

Պ. Ետքերսեհի ձեռամբն շատ զօրք ուղարկէց ապսպարելով որ Վահանին ողջ բռնեն :

Հ. Սահան Ատրներսեհի դէմ քանի՞ հոգւով գնաց .

Պ. Խիստ փոքր հոգւով , Յովհան Մանշակունին ևս հետն առած . ինչ քաջութեան հետ աստուածային զօրութիւնն և հաւատքն օգնակուն առած՝ սաստիկ ջարդէց թշնամեաց բանակին :

Հ. Ո՞վ ուղարկուէց կրկին Վահանայ դէմ .

Պ. Միհրանն , Հայոց և Վախթանկ Վրաց թագաւորին դէմ :

Հ. Սահան վառն էր Վրաստան գնաց .

Պ. Սոսն զի Վախթանկ օգնութիւն կամեցեալ էր Հայերիցն Պարսից դէմ կալու . Վահան ևս գնաց իւր խոստման ընդդէմ չլինելոյ համար :

Հ. Սախթանկ ի նչ խարդախութիւն արէց Վահանին .

Պ. Միհրանայ հետ միաբանուելով , զբարեցոյց Վահան ի նոյն տեղիս . մինչև Միհրան իւր անթիւ զօրօքն հասաւ և Վահան շփոթուելով՝ չըկարողացաւ պատրաստուել որով և յախթուէց :

Հ. Ի՞նչ երեւելի մարդիկ մեռան այս պատերազմի մէջ .

Պ. Սահակ Բաղրատունին և Վասա՛կ եղբայրն
Վասանայ . իսկ մնացելոց շատն Միհրանայ կող-
մըն գնացին և մնաց հարիւր հոգի որ Տայոց կող-
մէն փոխան .

Հ. Միհրանի տեղն ո՞վ սպարապետ դրուէց .

Պ. Օտրմիհր Հաղարաւուխտ որ նոյնպէս չը-
կարաց յաղթել Վասանայ անպարտելի արուհին :

Հ. Սահան Հաղարաւուխտի ձեռնիցն ինչպէս
ազատուէց .

Պ. Հաղարաւուխտ իմանալով որ Վասան փա-
խէլայ Դուին , գնաց Դուինն պաշարէց . Վա-
սան չուղելով որ իւր պատճառաւ քաղաքին մի
վնաս հասնի , իւր փոքր մարդիկներովն դուրս
եկաւ քաղաքիցն՝ Պարսիկներին ճեղքելով զնաց
Շաղաղոմ գաւառն :

Հ. Հաղարաւուխտի տեղն ո՞վ ուղարկուէց .

Պ. Շապուհ Միհրանեան պարսիկն , որ իմա-
նալով Վասանայ ուր տեղ լինեն՝ եկաւ պաշարէց :

Հ. Սահան ինչ կերպով ազատուէց Շապու-
հի ձեռնիցն .

Պ. Մի շատ գիւղացւոց ձեռքն վասանէր և
բահէր տալով իւր կացած տեղն շարէց , և ին-
քըն ուրիշ ճամբով Պարսից վերայ վաղէց գիշե-
րով , և խռովութիւնս Կէտելով Պարսից բանակի
մէջ վեց հարիւր հոգւոյ չափ մեռցրէց և մնա-

ցեալքն փախան :

Հ. Սահան ուրիշ ինչ քաջութիւններ արած
ունի :

Պ. Միմշամ Երեսուն հոգւով Շապուհի դէմ
մի մեծ յաղթութիւն արար նոյնպէս յանկար-
ծակի՝ ի վերայ նոցա վաղելով՝ երբոր նոքա ան-
փոյթ մնացելին տեսնելով Վասանի զօրաց սա-
կաւութիւնն :

Հ. Պարսիկք ինչ կերպով Վասանայ հետ
հաշտուցին .

Պ. Երբոր Պերոզ մեռաւ և իւր եղբայր Վա-
ղարշն Թադաւորէց . սա լսելով Վասանայ քա-
ջութիւններն և իւր արդար պահանջմունքն ,
կամեցաւ հաշտուել նորա հետ . ուստի Նեխոր
անուամբ խաղաղասէր մարդին ուղարկէց որ եր-
թայ այս բանն կատարէ :

Հ. Ի՞նչ կերպով կատարուէց այս հաշտութիւնն .

Պ. Սահան դաշինք դրէց Նեխորայ հետ , որոց
գլխաւորն էր , Թէ քրիստոնէութիւնն ազատ
պաշտուի Հայաստանի մէջ և Պարսիկք բնաւ
չխռովուեն . Նեխոր յաճն առէց . յայնժամ
Վասան գնաց Պարսից դուռն և կրկին երդում
առաւ Թադաւորիցն , և ընդհանուր սպարապետ
կարգուելով դարձաւ Հայաստան :

Հ. Սահան ինչպէս Մարզպան եղլ .

Պ. Երբոր Անդեկան մարդպանն Պարսկաստան
դարձաւ այնչափ գովեաց գովոհան . մինչ Վա-
ղարշ ևս գինքն մարդպան կտրէց . և զՎարդ
եղբայրն Վահանի՝ ևս սպորապետ :

Ն. Վասն էր վերջն կրկին վահանի տեղն Պար-
սիկ մարդպան դրուէց .

Պ. Երբոր Վաղարշ մեռաւ , Պերոզի որդի ես-
լատն Թագաւորէց , սա մոզերից յորդորուած
Վահանայ տեղ մի պարսիկ մարդպան ուղարկէց ,
որոյ հետ ևս շատ քուրմէր . որով կրկին խը-
ռովութիւն ընկաւ Հայաստանի մէջ :

Ն. Հայերն ընդունցին նոր մարդպանին և
քուրմէրին .

Պ. Վահան ուրիշ նախարարաց հետ միաբանե-
լով վաղէց նոր մարդպանի վերայ և քչէց Հայաս-
տանիցն :

Ն. Վահան որչափ Ժամանակ մարդպանութիւն
արար .

Պ. Վասն վեց տարի ամէն գովելի հանդա-
մանքներով (491) :

Պատ ԺԴ .

Դ Վարդայ Բնէ-ցիւ-ր-պաշտո-ւ-ն-ն Սեպայ :

Ն. Վահանի տեղն ո՞վ մարդպան դրուէց .

Պ. Վարդ Վահանի փոքր եղբայրն որ գինի չորս
ամաց մարդպանութիւնիցն ընկաւ , վասն սուտ
ամբաստանութեանցն արարեալ ի վերայ նորա :

Ն. Վարդի տեղն ո՞վ դրուէց

Պ. Բուրղան անուամբ անպիտան պարսիկն , որ
երեք տարի հայերին շատ նեղէց :

Ն. Ո՞վ էր ՄԺԺ Գնունին .

Պ. Մի քաջ մարդ էր , որ երբոր ճոնք Հայ-
աստանի վերայ վազելով կաւերէին զերկիրն ,
որոնց յանդիման գնալով յաղթէց նոցա և հա-
լածեաց Հայաստանիցն :

Ն. ՄԺԺ փոխարէն այս արդեանցն իւրոց ինչ
պատիւ ստացաւ Կաւատիցն .

Պ. Բուրղանի տեղն մարդպան դրուէց՝ որն որ
երեսուն տարի մարդպանութիւն արար :

Ն. ՄԺԺի տեղն որոնք մարդպան դրուեցին .

Պ. Դենշապուհ պարսիկն որ Հայերին շատ կը-
նեղէր վասն հաւատոյ , որն որ Մովսէս կաթու-
ղիոսի աղաչանքն փոխեցաւ , և նորա տեղ մի

ու ըիշ եկաւ . վերջումն ուղարկուէց Սուրէն Ճիհր
որ շատ նեղէց հայերին :

Հ. Եւս միջոցնէրումն ինչ նշանաւոր փոփո-
խութեան բան եղև Հայաստանի մէջ .

Պ. Մովսէս կաթողիկոսն Հայոց տօմարն նորո-
գելով նոր թուական հաստատէց յամի Տեառն
552, յորմէ սկսեալ մինչև յայժմ 1326 տարի է :

Հ. Սուրէն մարգպանն ինչպէս սպանուէց .

Պ. Սուրէն՝ Վարդան Մամիկոնեանի Մանուէլ
եղբօրն սպանէց . Վարդան այս բանի վերայ բար-
կացած՝ զօրք ժողովէց զնաց Դուին քաղաքի վե-
րայ, քաղաքն առնելով Սուրէնին սպանէց և
զօրքին ջարդելով ցրուէց (564) :

Հ. Երբոր Վարդանայ այս գործ ողութեան լուրն
հասաւ Խոսրով Պարսից թագաւորի ականջն,
ինչ արար Խոսրով .

Պ. Հատ զօրք ուղարկէց Վարդանայ վերայ .
բայց Վարդան վարպետութեամբ պատերազմե-
լով յաղթէց նոցա և ցրուէց :

Հ. Երբոր Խոսրով աւելի մի մեծ բանակ ու-
ղարկէց, Վարդան ինչ արար .

Պ. Տեւեղով որ մօտի մարդկանց շատն փախան
հեռացան, վասնորոյ ինքն Ստամպօլ զնաց և
Յուստինիանոս կայսերիցն օգնութիւն խնդրէց,
նա ևս տուէց :

Հ. Վարդան Յունաց օգնութեամբն կարողա-
ցաւ Պարսից յաղթել .

Պ. Խոսրով ինքն անձամբ հարիւր քառասուն
հազար զօրքով Վարդանայ և Յունաց վերայ ե-
կաւ . և երկու կողմիցն ևս շատ ջարդուելէն
յետ, կրկին Պարսից ձեռնումն մնաց Հայաստան .

Հ. Երբոր կրկին Պարսից ձեռքն մնաց Հայաս-
տանն ո՞վ եղև մարգպան .

Պ. Նիհր Վրդն խաղաղապէր Պարսիկն՝ տամն
հինգ տարի : Եւ վերջին Պարսիկ մարգպանն
եղև (578) :

Հ. Նիհր Վրդնի տեղն ո՞վ եղև մարգպան .

Պ. Սմբատ բազմայաղթ վաւն իւրոյ քաջութեցն,
որն որ ութն տարի մարգպանութիւն արար :

Հ. Ո՞վ յաջորդէց Սմբատին .

Պ. Դաւիթ Սահառունի որ քսան չորս տարի
մարգպանութիւն անելէն յետ, վախենալով Պար-
սիկնէրիցն թողէց իշխանութիւնն և Կոստանդ-
նուպօլիս փախաւ :

Հ. Դաւիթ Սահառունույ ժամանակումն ինչ
յիշատակի արժանի գործողութիւն եղև Հայ-
աստանի մէջ .

Պ. Մուշեղ Մամիկոնեան իշխանի և գալ Վա-
հանի Պարսից հետ արած պատերազմներն :

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ եղին այս պատերազմներն .

Պ. Խորորով մի պատճառաւ թշնամանալով
Մուշեղայ հետ, գնաց պատերազմ 'ի վերայն
րա. Մուշեղ ևս իւրն օգնութիւն կոչէց Վա-
հան իւր ազգականին. որ իւր վարպետութեց
համար Գայլ կոչուէց :

Հ. Գայլ Վահանի քաջութեանցն և վարպե-
տութեանցն ուր եղև հետևող .

Պ. Իւր որդի Սմբատն որ շատ անգամ Պարսից
յաջութեց և չորս երևելի զօրավարներ սպանէց :

Հ. Ղաւիթ Սահառունայ տեղն ուր մարդպան
դրուէց .

Պ. Վարադտիրոց Սմբատ բազմայաջութի որդին,
որ եօթն տարի մարդպանութիւն անելէն յետ
իւր բնականիքովն Ստամբուլ փախաւ :

Հ. Ուր եղև առաջին կիւրապաղատան .

Պ. Ղաւիթ Սահառունին :

Հ. Ինչպէս եղև որ Ղաւիթ կիւրապաղատ ու-
ղարկուէց .

Պ. Իս միջոցներումն Պարսից մէջ խռովութիւն
ընկնելով, Հայերն Յունաց ապստինեցան և ինո-
ցանէ մի իշխան ուղեցին. նոքա ևս Ղաւիթ
առաջնորդին կիւրապաղատ անուանելով որ մի
իշխանութեան անուն է. բայց զկնի չորս ամաց
կրկին Հայերն քչեցին Ղաւիթին :

Հ. Բաց ի Պարսից ուրիշ ինչ թշնամի սկսաւ

գալ Հայաստանի վերայ այս միջոցներումն .

Պ. Հագարացիք որ Պարսիկներին յաւելի շատ
չարիք հասուցին Հայոց :

Հ. Հագարացոց արշաւանացն հր նախարար-
ներն ընդդէմ կացին .

Պ. Թէոփորոս Ռշտունի և Վահան կամարա-
կան ութն հազար զօրքով (676) :

Հ. Վահանի այսպիսի ազատիրական գործու-
ղութեանն որոնք արգելք եղին .

Պ. Երբոր զնացեալէր Հագարացոց դէմ պա-
տերազմ, Սահառ Սնձկացին և այլք Հագարա-
ցոց կողմն անցանելով սկսան ճաշկաց հետ մի-
տին Հայերն ջարդել և այսպէս լցրուեցին
Վահանայ զօրքերին :

Հ. Հագարացիք Վահանայ զօրքին ջարդելէն
յետ ինչ արին .

Պ. Շատ մարդ սրով կոտորելէն յետ, երեսուն
հինգ հազար հոգի ևս գերի տարան :

Հ. Հագարացոց այս ջարդելէն յետ ուր կիւրա-
պաղատ ուղարկուէց Յունաց կողմանէ .

Պ. Վարադտիրոց որ զկնի միոյ տարւոյ մեռաւ
և իւրն յաջորդէց իւր Սմբատ որդին :

Դաս ԺԵ .

Դ. Սմբատ Ներսիսյանի մեծ ցեղական լազարոս-
բուժեան բազմաթիւ եայ :

Հ. Սմբատի կիւրապաղատութեան ժամանա-
կումն Հայերն հանդիստ անցուցին .

Պ. Սմբատի կիւրապաղատութեան երրորդ տա-
րին Հազարացիք արշաւեցին Հայաստանի վերայ
և շատ կոտորուած ք արին . նախարարնէրն մի-
աբան հնազանդեցին Հազարացւոց , և Յունաց
իշխանութիւնիցն ելին , վաւն որոյ Յոյնք շատ
նեղացան (683) :

Հ. Սմբատի տեղն ուլ եղև իշխան .

Պ. Համադասպ Մամիկոնեան որ զկնի փոքր ժա-
մանակի վերստին Յունաց հնազանդելով , յորոց
Պատրիկ կոչուած իշխանութիւնն առաւ : Ամի-
րապետն բոլոր իւր մաս եղած Հայ պատանդ-
նէրին կոտորել տուէց . նորա յաջորդին դար-
ձեալ հնազանդեցին Հայերն և զկնի փոքր ժա-
մանակի Համադասպն ևս մեռնելով , նորա տեղն
պատրիկ դրուէց Գրիգոր եղբայրն նորա :

Հ. Գրիգոր որ չափ ժամանակ պատրիկ եղև և
նրան ուլ յաջորդէց .

Պ. Քսան չորս տարի և վերջումն պատերազմի
մէջ մեռաւ : Երկու տարի վայր ի վեր եղև Հայ-
աստան մինչև Աշոտ Բագրատունին զօրանալով
թշնամեաց դէմ կացաւ Հազարացւոց հարկ տալով
Հ. Աշոտ որ չափ ժամանակ պատրիկութիւն ա-
բար :

Պ. Յոյնք իմանալով որ Հայերն Հազարացւոց
հարկատու են եղել . շատ զօրք ուղարկելով
մեծամեծ աւերմունք արին Հայաստանումն .
Հազարացիք ևս ընդ հակառակն կարծելով որ
Հայերն հնազանդէլ են Յունաց՝ ինքեանք ևս
նոյնպէս շատ վնասնէր հասուցին Հայոց . Աշոտ
սոցա դէմ կացաւ քաջութեամբ , բայց ինքն ևս
վերաւորուելով մեռաւ երեք տարի իշխելէն
յետ (692) :

Հ. Աշոտի մեռնելէն յետ ուլ իշխէց Հայոց .

Պ. Հազարացիք . որոնք Վի 693 թուակա-
նին սկսան մի Հազարացի իշխան առաքել Ռատի-
կան անուամբ որոց առաջինն եղև Աբգիլա :

Հ. Աբգիլայի առաջին գործողութիւնն որն եղև .

Պ. Նախարարնէրին և Սահակ կաթողիկոսին
բռնէց և Գամաւկոս ուղարկէց : Յետ սակաւ ժա-
մանակի Սմբատ Բիւրատեանն հալածէց զինքն
Հայաստանիցն օգնութեամբն :

Հ. Հազարացիք Սմբատայ այս արած գործո-

դու թեան վրէժն ինչպէս հանցին .

Պ. Մոհմատ անուամբ զօրաւարին ուղարկեցին որ շատ վնաս հասոյց . և վերջն Սահակ կաթուղիկոսի աղաչանաց թղթովն խաղալութիւն արար և գերիքն ազատեց :

Հ. Երեսնամարաց ազատեւէն յետ եաշմ ոստիկանն ինչ չարիք հասոյց չայոց .

Պ. Երեսնամարացիներն և ուրիշ ազգի մեծերն Երեսնամարի եկեղեցւոյ մէջ ջարհ տուեց (704) :

Հ. Եաշմի տեղն որոնք դրուեցին ոստիկան .

Պ. Սիւլթ և Մահմատ , որք շատ չարիք հասուցին . և Աբգլաղիզ որ քաղցրութեամբ խնամեց զազգն :

Հ. Սոցա տեղն ևս որոնք դրուեցին ոստիկան .

Պ. Մրուան որ երկու տարէն յետ Աշոտին իշխան դնելով ինքն զնաց ամբրապետ եղև . բայց երբոր Մրուան մեռաւ , Աշոտի տեղն Եղիտ անուամբ չար մարդն ոստիկան դրուեց որ շատ նեղութիւն տուեց չայերին (758) :

Հ. Եղիտի տեղն հիւ իշխեց չայոց .

Պ. Սահակ Բագրատունի բարեպաշտ մարդն պատրիկ դրուեց , որոյ վեցերորդ տարին Սիւլթա մանն ոստիկան ուղարկուեց , յետ փոքր ժամանակի եկաւ Պէքիր անողորմմարդն , և վերջն ևս չասան՝ որ ամենիցն աւելի նեղութիւն տուեց

չայերին :

Հ. Հասանի ժամանակումն չայերն ինչ դործողութիւն արին .

Պ. Մուշեղ Մամիկոնեան իշխանն չասանի զօրքերին մի լաւ ջարդեց և զինքն ևս Դուինիցն փախցրեց , նոյնպէս և Աշոտ Մսակեր իշխանն մի քանի անգամ յաղթեց չաքարացւոց , մինչև որ Եղիտ Բ . շատ զօրքով կրկին նուաճեց չայերին և շատ չարիք հասոյց որոյ նմանն չէր եղած չայաստանի մէջ (787) :

Հ. Եղիտիցն յետ չայերն ինչ վիճակ ունեցան .

Պ. Մի փոքր հանգստացան , որովհետև Խուզիմա և չոլ ոստիկաններն որ հետ զհետէ նոստան՝ այնչափ չնդեցին չայերին :

Հ. Հոյի տեղն հիւ իշխեց չայոց .

Պ. Երեսնամարաց տղաչանքովն Պատրիկ դրուեց Բագարատ Բագրատունին , որ վերջումն տէրութեան առաջին յանցաւոր գտնուելով աչքից ընկաւ :

Հ. Բագարատի տեղն հիւ ուղարկուեց ոստիկան .

Պ. Բագրատ , որ Բագարատին բռնեց և Դամասկոս ուղարկեց : Այլ բանիցն բարկացած Սասունցիք՝ զնացին Արուսեթի վերայ և սպանեցին (849) :

Հ. Արարապետն երբոր լսէց Արարիկի սպանուեցն՝ ինչ արար .

Պ. Բուղա ոստիկանին ուղարկէց հրաման տալով որ ձեռնի եկած չարիքն հասուցանի Հայոց . որն որ բոլոր Հայաստան արեամբ լուաց :

Հ. Վախարարներէն չեղն մի մարդ որ Բուղային ընդդիմանայ .

Պ. Այնու ժամանակն կողէր ընդդիմանալ . բայց տեսնելով որ ուրիշ նախարարներ չեն օգնել, ինքն ևս շատ ընծայիւք զնաց Բաղայի սիրտն առնելու . բայց փոխանակ պատիւ գըտնելու տնով տեղով գերի գնաց :

Հ. Վախարարներէն ուլ առաջնորդէց Բուղային, որպէս զի ինքն պատուոյ հասանի .

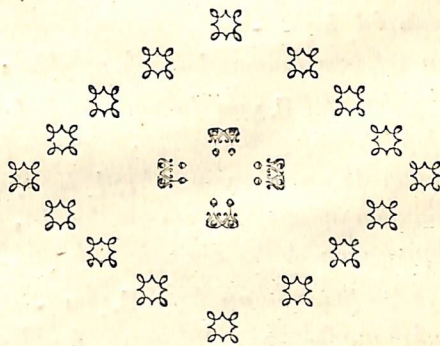
Պ. Սմբատ սպարապետն . բայց Բուղա ամէն չարութիւն անելէն յետ փոխանակ պատուոյ հաւցնելոյ շղթայակապ գերի տաքաւ Պաղտատ, տեղն Շէխն անուամբ Պարսիկ ոստիկան դնելով :

Հ. Վախարարներն և ուրիշ գերիքն ինչ եղին անդ .

Պ. Արարապետի բռնութիւններէն ոմանք հաւատքն ուրացան և բազումք ևս նահատակուեցին . Սմբատ ևս իւր մեղաց վերայ զղջալով՝ բանտի մէջն մեռաւ և խոստովանող կոչուեց (856) :

Հ. Հայոց այսչափ թշուառութեանց պատճառ որոնք եղին .

Պ. Այնչափ ցոյնք և Պարսիկք կամ Հաղարացիք, որչափ նոյն միջոցի մեր ազգի նախանձու, առեւթութեան, անմիաբանութեան և որ մեծն է անկրթութեան և անձնասիրութեան զօրացած ախտէն : Գորոց ամէն կրթեալ ազգէր խորշէլ են, ինչպէս նա և մեր ազգն ևս իւր կրթութեան յամանակումն :

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՅ .

Դաս Ժ.Օ.

ԸՆԴ Ը. Ե ՍԷԿ Ը :

Հ. Բազրատունեաց իշխանութեան առաջին
Թագաւորն ուլ եղև .

Պ. Ընտ Սմբատ խոստովանողի որդին :

Հ. Ի՞նչ կերպով Սնտ հասաւ այս իշխանութե .

Պ. Շէխի ոստիկանութեան ժամանակումն
Հայաստանի վերայ հոգ տանելով և Հագարա-
ցոց հաւատարմութիւն ցուցանելով , Շէխի
տեղն վերակացու եղև Հայաստանի (859) :

Հ. Ի՞նչպէս Թագաւոր եղև Սնտ .

Պ. Նախարարներն Գէորգ կաթողիկոսի
հետ միաբանած ամիրապետիցն խնդրեցին որ
վասն իւրեանց Թագաւոր դնի Սնտին , խոս
տանալով որ հաւատարիմ կմնան . ամիրապետն

Սնտի լաւութիւններն լած ինեւով՝ կատա-
րեց նոցա խնդիրքն :

Հ. Ընտ ի՞նչ պատիւ գտաւ իւրն կայսերիցն ,
և ի՞նչպէս մեռաւ :

Պ. Հայաստանի ամէն կողմէն խաղաղացնէն
յետ Ստամբուլ գնաց իւրն կայսեր յարգուե
համար , ուր որ մեծամեծ պատիւներ գտաւ .
վերջն Հայաստան դառնալու ժամանակումն
Շիրակ հասանելով ծանր հիւանդացաւ , և ա-
մէն հոգեւորական պատրաստութիւններ տանե-
լով մեռաւ 71 տարեկան , 26 տարի իշխեւէն և
5 տարի Թագաւորեւէն յետ :

Հ. Սմբատ երբոր հօր տեղն նստաւ , ո՞ւլ եղև
վաճառող Թագաւորութեան .

Պ. Ըստ իւր հօրեղբայրն շատ գործ ժողոված
կուզէր ինքն Թագաւորել . բայց երկու անգամ
յաղթուեց . Սմբատ Արաքի տեղն ապարապետ
դէպ իւր Շապուհ եղբօրն :

Հ. Սմբատ Արաքն նուաճեւէն յետ ուրիշ ի՞նչ
թշնամի ունեցաւ .

Պ. Ընչին Պարսկց ոստիկանն նախանձելով Սմբ-
ատայ մեծանալու վերայ երեսուն հազար զօր-
քով գնաց պատերազմ նոցայ վերայ . Սմբատ
քաղցրութեամբ Ավշինի սիրտն դադարացրեց և
քեան հաշտուեց :

Հ. Լիշին հրչափ ժամանակ հաստատուն մնաց իւր դաշանց վերայ .

Պ. Խիստ փոքր . վասն զի գղջալով իւր արած հաշտութեան վերայ , խաբէութեամբ Սմբատայ վերայ վաղէց և առաջին անգամն շատ շարիք հասոյց . Սմբատ շատ զօրք ժողովէց և փախցըրէց Ափշինին :

Հ. Սմբատ Ափշինի յաղթելէն յետ ուրիշ ինչ թշնամի ունեցաւ :

Պ. Լիշմատ Միշապետաց ոստիկանն , որոյ հետ միացաւ նա և Գազիկ Արծրունին Սմբատայ ազգականաց մինն՝ և առաջնորդ եղև Ահմատին . Սմբատ թէպէտ յանկարծակի եկաւ , բայց քաջութեամբ պատերազմելով յաղթէց Ահմատին և փախցրէց իւր տեղն :

Հ. Սմբատ Ահմատին ևս յաղթելէն յետ հանգիստ մնաց .

Պ. Ոչ . վասն զի Ափշին կրկին եկաւ պատեքազմ՝ ի վերայ նորա , և Սմբատ անօգնական մնալով՝ պատանդ տուէց իւր որդին . բայց Ափշին երբոր ուրիշ շարիք ևս կուգէր հասցնել , ինքն սոսկալի մահուամբ մեռաւ , և իւր տեղն յաջորդէց Յուսուփ իւր եղբայրն :

Հ. Սմբատ ոստիկանաց բռնութիւննիցն ազատուելու համար ինչ ճար գտաւ .

Պ. Լիւրապետին ինչրէց որ տուրքէրն փոխանակ ոստիկանաց ձեռամբն տալու , ուղղակի ինքն ուղարկի ամիրապետին :

Հ. Ինդէր Ատրնէրսէհ Արաց Թագաւորն և նախարարներն գնացին Սմբատի դէմ .

Պ. Եգերացուոց Կոստանդին Թագաւորն ապրտամբուէլէր Սմբատին . Սմբատ Ատրնէրսէհ հետ միասին գնաց պատերազմ նորա վերայ , և զինքն ձեռամբ Ատրնէրսէհ բռնել տալով դրէց Անոյ ամրոցն . զկնի չորս ամսոց գլխաւով ի վերայ նորա՝ հանէց բանտիցն և արձակէց առ իւր տէրութիւնն : Այս բանս նախարարներն իւրեանց նախատինք համարելով ապստամբուեցին :

Հ. Նախարարաց ապստամբութիւնն ինչ վերջ ունեցաւ .

Պ. Իւրեանց դարսնակալութիւնն չյաջողուելով չարաչար յաղթուեցին . Սմբատ նախարարաց շատոնց աչքերն կուրացոյց , և Ատրնէրսէհ վերայ գլխաւով ազատէց :

Հ. Սմբատ նախարարաց յաղթելէն յետ , ինչ նոր խռովութիւն ընկաւ Հայաստանի մէջ .

Պ. Գազիկ Արծրունի Սմբատայ քեռորդին ապստամբուելով իւրնից , գնաց Յուսուփի մօտն .

Յուսուփ ևս որպէս զի Հայաստանի մէջ խրճու վռթիւն գձէ՝ զինքն թագաւոր արար (908) .
 Հ. Գաղկայ թագաւորութիցն ինչ չար հետեւանքներ եղին .

Պ. Գաղիկ և Յուսուփ միացած վաղեցին Սըմբատայ վերայ, որոց կողմն զնացին նա և նախարարաց շատն . Սմբատ տեսնելով որ միայնակ չէ կարող դէմ կալ, Գուգարացոց երկիրն փախաւ :

Հ. Սմբատ Գուգարացոց մոտիցն հիւր զնաց .

Պ. Երբոր տեսաւ որ իւր Աշոտ և Մուշեղ որդիքն ևս յաղթուեցին Սևորդեաց մատնուքն, ինքն ևս յուսահատուած զնաց Կապոյտ կոչուած ամուր բերդն :

Հ. Յուսուփ ինչպէս առաւ Կապոյտ բերդն .

Պ. Սմբատ տեսնելով որ իւր պատճառաւն սատակ կոտորուածք կը լինի, անձնատուր եղև Յուսուփին՝ երգումն առնելով որ իւր անձնին միտս չհասցնէ :

Հ. Յուսուփ Սմբատին ինչ արար .

Պ. Եւսիս առ երես պատիւ ցոյց տուէց նա և ազատ ևս թողէց . վերջումն խարդախութեամբ կոչելով զնա և կէտց տանջէ և չարչարել որ կամ հաւատն ուրանայ և կամ մեռնի . սոսկալի տանջանքներ տալէն վերջն դլուխն կտրել տուէց .

տան չորս տարի թշուառութեամբ թագաւորիլէն յետ (913) :

Դաս ժե .

Աշո Բ. Երեմ և Աբա :

Հ. Սմբատի մեռնելէն յետ Հայոց վիճակն ինչպէս եղև .

Պ. Յուսուփ Երնջակ ամուր բերդն առնելով, բնակչաց մեծ մասն ջարդէց և շատոնց ևս գերի տարաւ, և այսպէս բոլոր Հայաստանին տիրելով՝ սլահապաններ թողէց և ինքն Պարսկաստան զնաց :

Հ. Երբոր լէց Աշոտ Սմբատայ տղէն՝ իւր հօր մեռնելն ինչ արար .

Պ. Սէց հարիւր հօգւոյ չափ մարդիկ ժողովելով, վաղէց Յուսուփի թողած պահապանաց վերայ և սառաիկ ջարդելով բոլորին ևս փախցըրէց :

Հ. Հայերն Աշոտ Երկաթի Բաշու թիւններն տեսնելով ինչ արին .

Պ. Միաբանուեցին և զինքն թագաւոր շինե-

ցին . Բայց զկնի փոքր Ժամանակի նախարարնէ-
րիցն ոմանք նախանձելով 'ի վերայ նորա , ապա-
տամբուհցին իւրնից և խռովութիւն գծեցին աշ-
խարհքի մէջն : Այս բանէրիցս զօրանալով Յու-
սուփ՝ շատ չարիք հասոյց չայոց :

Հ. Հայոց այս Թշուառութեանց մէջ , չեղմա-
մինն որ ողորմի և ջանանայ խաղաղացնի .

Պ. Կոստանդին Պերփեռութէն Յունաց կայսրն ,
որ լսելով չայոց խեղճութիւններն Աշոտին ըմ-
տամպօլ կոչէց , և շատ պատուելէն յետ՝ Յունաց
զօրքով դարձոյց զինքն իւր Թագաւորութեան
վերայ (921) :

Հ. Աշոտ այսպիսի փառօք չայաստան դառնա-
լէն վերջն կարողացաւ խաղաղ Թագաւորել .

Պ. Ոչ . վաւն զի Յուսուփ Աշոտ Երկաթի հօ-
րեղբոր որդի Աշոտին Թագաւորեցոյց որ Բռնա-
ւոր ասուէց , սովաւ կրկին խռովութիւն ընկաւ
չայոց մէջ , և սաստիկ կոտորուածք եղին եր-
կու . կողմիցն ևս , մինչև Յովհաննէս կաթուղիկոս
հաշտեցոյց զնոսա :

Հ. Աշոտ Երկաթ Աշոտ բռնաւորիցն Թողած
ուրիշ ինչ Թշնամիք ունեցաւ .

Պ. Անկրթութեան և անկարգութեան հոգի
մտած լինելով , բոլորքն ևս կուգէին ինքնիշ-
խան Թագաւոր լինել , մինչև նա՛ւ Աբաս՝ Աշո-

տի հղայրն ևս ապստամբուէց , և պատերազ-
մէց իւր հետ . Աշոտ ևս յուսահատուած դը-
նաց Սեան կղզին հարիւր հոգւով :

Հ. Աշոտ Սեան կղզին քաշուելուցն յառաջ ինչ
քաջութիւն արէց Յիկ Ամրամի դէմ .

Պ. Երբոր մի օր Աշոտ վաւն զուարճութեան
գնացեալէր Ուտէացոց կողմն , լսելով նոցա Յը-
լիկ Ամրամ իշխանին ապստամբութիւնն , եղե-
րացոց Թագաւորիցն մասնաւոր զօրք օգնուի
առեալ գնաց մի ամուր բերդի մէջ պահուէց .
Ամրամ եկաւ պաշարէց զինքն , Աշոտի մատի
մարդիկն տեսնելով որ փրկութիւն չկայ , իւրէնց
մէջ որոշեցին որ Աշոտին բռնեն Ամրամին մատ-
նեն և իւրեանք ազատուեն . Աշոտ իմանալով
նոցա չարութիւնն՝ զիշերով ձի հեծաւ և Թըշ-
նամեաց միջիցն քաջութեամբ անցկալով փախաւ
գնաց Սեան կղզին . սորա նման շատ քաջուի-
նէր արար Աշոտ :

Հ. Երբոր Աշոտ քաշուէլ էր Սեան կղզին ,
չայաստան ինչ վիճակում էր .

Պ. Յուսուփ Նըսր անուամբ մի վերակացու ու-
ղարկէց որ շատ չարիք հասոյց չայոց . որ ցա-
ւալի և արժանաւոր պատիժ էր վաւն անմիա-
բանութեան նոցա :

Հ. Աշոտ Երկաթ ինչպէս յաղծէց Բըշր ոստի-

կանին .

Պ. Կրօրի տեղն Բըշր ուղարկուէց . սա իմանալով որ Աշոտ քաշուէլայ Սեան կողին՝ ուզէց բըռնի . բայց Աշոտ իւր սակաւ մարդկանց այլ և այլ նաւակներու մէջ բաժանելով նետաձգութեամբ շատ մարդ սպանէց , որով Թշնամիքն սկսան փախնել . ինքն ևս երթալով նոցա հետնէն հաւածէց , և դարձաւ իւր տեղն :

Հ. Աշոտ մինչև երբ Սեան կղզումն մնաց

Պ. Տիւնելով որ կամաց կամաց խաղաղացաւ Հայաստան , ինքն եկաւ իւր Թագաւորութիւն ձեռ առէց և հաշտութիւն արար իւր Աբաս եղբոր հետ . և քան չորս տարի ընդ հատ և անհանգիստ կերպով Թագաւորելէն յետ՝ մեռաւ : Սա Շահընշահ (Թագաւորաց Թագաւոր) ևս կոչուէց :

Հ. Աբաս իւր եղբոր տեղն յաջորդելով ինչ կերպով կառավարէց ազգին .

Պ. Թոռն Կարս դրէց . իւր գլխութեամբն Թշնամիաց յաղթէց և խաղաղութիւն արար , որով լկաւ Հայաստան ծաղիկ :

Հ. Աբաս ինչ երեւելի պատերազմ արած ունի .

Պ. Իւր Արաց և Ապխազաց Թագաւորն պատերազմ զնաց Արաի դէմ , և ծաղրելով պատ-

զամ՝ ուղարկէց որ Կարսի մայր եկեղեցին ինքն պիտի գոյ օրհնէ Արաց ծխով . Աբաս գնաց նորա յանդիման յաղթէց բռնէց և Կարս բերելով ցոյց տուէց նոյն եկեղեցին որ կուզէր օրհնել , և վերջն աչքէն հանէց :

Հ. Աբաս իրչափ Ժամանակ Թագաւորէց .

Պ. Վրասն չորս տարի խելքով և խաղաղութեամբ (953) :

Գաա ԺԲ .

Երթումէն էա՛ Վասպուրական աշխարհի Բագաւորութիւնն : Աշոտ ողորմած և Սեապ ի :

Հ. Ո՛վ եղև Արծրունիաց առաջին Թագաւորն .

Պ. Գաղիկ , Սեւաստ առաջնոյ քեռորդին , որպէս վերն ասինք :

Հ. Գաղիկին որոնք յաջորդեցին .

Պ. Իւր որդին Աշոտ Դերենիկ 16 տարի . յետոյ Դերենիկի կրտսեր եղբայրն Համազասպ Աբուսահլ , որում յաջորդեցին իւր երեք որդիքն Աշոտ , Գուրգէն , Սենեքերիմ , այս Սենեքերիմն Սիւլիսացւոյ բռնութիւնիցն ազատուելով համար՝ ինքն Սեբաստիոյ գաւառն առաւ Յու-

նաց ձեռնիցն և Աստուրականն ետ նոցա 1021 ին : Անդ նրան յաջորդէց իւր որդին Դաւիթ , որում յաջորդեցին Ատովմ և Աբուսահլ , որոնք երբոր մեռան 1080 ին , բոլորովին վերացաւ նոյն Թագաւորութիւնն :

Հ. Աշոտ Դերենիկի Թագաւորութեան ժամանակն ինչ յիշատակի արժանի գործ պատահէց .

Պ. Այլխարիպ Հաւնունոյ Դերենիկին մատնեւ և վերջի արած քաջութիւնն :

Հ. Այլխարիպ վաւն Էր Դերենիկին մատնէց թշնամեաց ձեռն .

Պ. Ստան դի Դերենիկ այլոց գրգռութեամբն Այլխարիպին սպարապետութեան պաշտօնիցն գծէլ էր . Այլխարիպ ևս այս բանիս վրէժն առնելու համար չէր և Զարեանդ գաւառաց իշխաններին պատերազմի յորդորելով նոցա ձեռն մատնէց զինքն :

Հ. Այլխարիպ իւր արածի վերայ ինչպէս զըզջաց .

Պ. Սանահարք և Կախկոպոսունք լսելով այս բանս նշովեցին Այլխարիպին . ինքն ևս զըջաց իւր յանցանաց վերայ . մի օր իշխաններն մի դաշտի մէջ Դերենիկին կը չարչարէին հետն խաղալով , Այլխարիպ իմացաւ և էն տեղարէնք դուրսն մտաւ և իշխանաց որն սպանէց և որն

փախցրէց չէր քաղաքն , որոնք իսկոյն քաղաքի դռներն փակեցին . Այլխարիպ այնպէս կատաղութեամբ տուէց սրով երկաթէ դռան՝ որոյ մէջ սուրն խրուէց մնաց . այսպէս ազատէց Դերենիկին (940) :

Հ. Աբասի մեռնելէն յետ՝ Հայոց վիճակն ինչպէս եղև .

Պ. Ստան Հմարանելոյ նախարարաց տասն տուրի առանց Թագաւորի մնաց Հայաստան . Թէպէտ և Աշոտ Աբասի որդին շատ զօրք ժողոված խելքով կը կառավարէր ազգին և իւր քաջութիւնը դձէց թշնամեաց սիրսն (952) :

Հ. Աշոտ Գ . ինչպէս Թագաւորէց .

Պ. Տեսնելով նախարարներն Աշոտի կատարելութիւնքն՝ Թագաւոր օծեցին զինքն . սա իւր ողորմածութեան համար Աշոտ ողորմած կոչուէց :

Հ. Աշոտի ժամանակումն ուրիշ ինչ Թագաւոր կայր Հայաստան .

Պ. Սուշեղ Աշոտի եղբայրն գլուխ բարձրացնելով՝ Կարսի մէջ Թագաւորէց . Աշոտ խրու վութիւն չլինելոյ համար լուէց , ուստի Թագաւորական այն ճիւղն ևս մի միջոց զնաց և վերջումն Յունաց հասաւ :

Հ. Աշոտի յիշատակի արժանի գործ ողորմէրն

որինք են .

Պ. Իւր խաղաղասէր հանճարն և բարեպաշտուն , որոյ նմանն չեղ՛ւ Բաղրատունեաց մէջ . սա Անին մայրաքաղաք շինելով զարդարեց :

Հ. Աշոտ ինչ արդէնք ցոյց տուէց որ ամիրապետիցն պատիւ գտու .

Պ. Համտուն Տոճկաց սպարապետն ապստամբելով ամիրապետիցն , եկաւ Հայաստանի վերայ , Աշոտ նորա հանգէսն դնաց սպանեց զինքն :

Հ. Աշոտին ո՛վ յաջորդեց .

Պ. Քսան վեց տարի սքանչելի կերպով կառավարելէն յետ , սրբութեամբ մեռաւ . որում յաջորդէց Սմբատ իւր անդրանիկն :

Հ. Սմբատ Ա . ինչ տեսակ կառավարութիւն ունեցաւ .

Պ. Իւր հօր նման խաղաղասէր և շինութեանց հետեւող եղլ , և Տրդատ Դարտարապետի ձեռամբն շինել տուէց Անի քաղաքի մայր եկեղեցին և այլ շատ շինութեք :

Հ. Մինչև վերջն իւր բարեպաշտութեան մէջ ըն մնաց .

Պ. Ոչ . սկսաւ վերջերումն եկեղեցական օրինաց դէմ բռնէր անել , որով ատելի եղլ . տաւն երկու տարի Թաղաւորելէն յետ մեռաւ (938)

Գաա ԺԹ .

ԳԻԿԷ Ա . և ՅԱՀԱՆԷՍ ՍԻՄԻ :

Հ. Գագիկ Ա . ինչ կողմանէ անուանի եղլ .

Պ. Թէ բարեպաշտութեամբ և Թէ քաղաքաշինութեամբ Բաղրատունեաց երեւելի և գովելի Թաղաւորաց մինն եղլ . երեսուն տարի Թաղաւորելէն յետ մեռաւ . սա Անի քաղաքի շինութեքն ամբողջ շինեց :

Հ. Ո՛վ յաջորդեց Գագիկ Ա . ին .

Պ. Յովհաննէս Սմբատ որ Թէպէտ և խելօք էր , բայց զործ ունեայ և աշխոյժ չլինելոյն հաւմար շատ չարիք հետեւեցաւ Հայաստանի մէջ . նաև Աշոտ եղբայրն ևս ապստամբուէց իւրնից որ մի քաջ երիտաւար էր :

Հ. Յովհաննէս՝ Աշոտի հետ ինչպէս հաշտուէց .

Պ. Աշոտ Սենեքերիմ Աստապուրականի Թագաւորիցն օգնութիւն առնելով եկաւ Անին պաշարեց . Գեորգոս կաթողիկոս և Գորգի Արաց Թաղաւորն մէջ մտնելով հաշտեցին միմեանց հետ :

Հ. Աշոտ իւր խոստման մէջ հաստատուն մնաց .

Պ. Օղջալով իւր արած խոստման վերայ, հիւսանդ ձեացաւ . երբոր Սմբատ զինքն տեսնելու հկաւ, անդ որոգայթի մէջ բռնուէց և սկըսաւ աղաչել Աշոտին որ խնայէ իւր կենացն . Ապիրատ իշխանն բռնէց Սմբատին և ձեացոյց թէ մեռցնելու կտանի . բայց զնաց Անի՝ և կըրկին Սմբատին թագաւորեցոյց և ինքն փախաւ զնաց :

Հ. Ի՞նչ պատճառաւ Յովհաննէս Սմբատ Անի քաղաքն խոստացաւ տալ Յունաց վասիլ կայսերն .

Պ. Վասն զի իւր թագաւորութեան չորրորդ տարումն Սկիւթացիք Հայաստանի վերայ գալով շատ վնասնէր հասուցին . ինքն ևս չկարողանալով դէմ կալ՝ Վասիլ կայսերն թղթով խոստացաւ որ իւր մեռնելէն յետ՝ Անի քաղաքն Յունաց յանձնուի, միայն թէ Վասիլ օգնի իւրն Սկիւթացոց դէմ (1024) :

Հ. Սմբատի թղթով արած այս խոստմունքն ինչ հետեւանք ունեցաւ .

Պ. Կոստանդին՝ Վասիլ կայսեր եղբայրն՝ մեռնելու ժամանկն, Երրակոս անուամբ մի հայ քահանայ կոչէց և յետ տուէց Անի քաղաքի եղած

դաշնագիրն : Այս անդգամ քահանայն ևս պահէց թուղթն իւր մոտն, և երբոր 1034 ին Միքայէլ կայսրն նստաւ, թուղթն տարաւ յանձնէց նմա . և ինքն նորա փոխարէն շատ փող առաւ . այս բանս պատճառ հղլ Բագրատունեաց թագաւորութիւնն կործանելու :

Հ. Սմբատ իրչափ ժամանակ թագաւորէց .

Պ. Վասն տարի և անորդի մեռաւ : Սորա թագաւորութեան վերջի տարիքն Տուղրիլ Սկիւթացոց իշխանն խիստ շատ վնաս և սուերմունքներ արար Հայաստանի մէջ, որում քաջութեամբ հակառակ կացաւ Ասասկ Պահլաւունի միջոց ժամանակ, թէպէտ և վերջումն ինքն ևս սպանուէց առանձնացած աղօթք անելոյ ժամանակումն :

Հ. Վասպուրական Գեուառի մէջ այս միջոցումն ինչ անողորմութեան գործք եղլ .

Պ. Խարիկ անուամբ Պարսիկն որ Իերկրիի քաղաքապետն էր, Հայերիցն հալածուելով ոխ պահէց . և մի քանի ամիրայից օգնութեամբն յաղթելով Հայոց, մարդաչափ խորութեամբ մի փոս բորել տուէց, և ձեռն ընկած մարդիկն մորթել տալով՝ արեամբ լցոյց փոսն, և ինքն արիւնաբոյծ զազանի պէս մէջն մտնելով լուացուէց :

Պատմ. Ի .

Պատմ. Գ . և հոգևորականական ընդհանրական :
ընդհանրական :

Հ. Յովհաննէս Սմբատի մեռնելէն յետ ինչ վիճակ ունեցաւ Հայաստան .

Պ. Երկու տարի անտէր մնալով՝ Վեստ Սարգիս Սիւնեաց իշխանն զօրացաւ բոլորի վերայ և կռգէր թագաւորել :

Հ. Ի՞նչ հնարք դործ ածէց Վեստ Սարգիս որպէս զի իւր խռովանէր և ամբարտաւան խորհուրդն առաջ տանի .

Պ. Երբոր լսէց Միքայէլ կայսրն որ Սմբատ մեռեալ է, երեք անգամ զօրք ուղարկեց Հայոց վերայ որ երթան Անի քաղաքն առնեն . Վեստ Սարգիս ամենայն կերպով օգնէց նոցա, որպէս զի Միքայէլ կայսեր առաջին մի արգիւնք արած լինի :

Հ. Եսխարարներն Հայաստանի աւերմունքն տեսնելով ինչ արին .

Պ. Սահրամ Պահլավունույ յորդորանքովն միարանեցան և Գաղիկ Բ. ին թագաւոր օծեցին, որ Յովհաննէս Սմբատի Աշոտ եղբոր որդին

էր՝ իմաստուն և շատ ջնաշխարհիկ կատարելու թեամբք դարդարուած (1042) :

Հ. Գաղիկ Բ. ի առաջի գործողութիւնն հրն եղւ .

Պ. Սեստ Սարգսին բռնէց և կապած Անի բերէց . բայց վերջն այլոց միջնորդելովն ազատ թողէց զինքն :

Հ. Գաղիկ Բ. ուրիշ ինչ քաջութեան գործք արար .

Պ. Երբ Սկիւթացիք Հայաստանի վերայ արշաւեցին . Գաղիկ տան վեց հազար զօրքով գընաց նոցա հանդէպն վարպետութեամբ և քաջութեամբ պատերազմելով բոլորին ևս փախոյց :

Հ. Գարձեալ համ հետ պատերազմեցաւ .

Պ. Մոնումխոս՝ Միքայէլ կայսեր յաջորդն կրկին լիաւ Անի քաղաքն պահանջել . երբոր Գաղիկ յանձն չառէց, Մոնումխոս երկու անգամ նորա վերայ պատերազմ գնաց, բայց յաղթուէց . այս ամենայն չարութեանց պատճառն էր Վեստ Սարգիս :

Հ. Սեստ Սարգիս երբոր տեսաւ որ Մոնումխոս յաղթուելով իւր խորհուրդն ի զուր գնաց, ինչ չարիք մտածէց .

Պ. Իւր նման մի քանի ազգատեաց փառամուլ և

չար նախարարաց հետ միացած, խորհուրդ տը-
ռւէց Մոնոմախոս կայսեր որ բարեկամութեամբ
Ստամպոլ կոչէ Գաղիկին, և վերջն ինքեանք
մատենն Անի քաղաքն :

Հ. Գաղիկ յանձն առաւ կայսեր հրաւերքն .

Պ. Իմանալով կայսեր և իւր թշնամեաց չար
միտքն ամենևին յանձն չառաւ . բայց նախա-
րարք սուտ երդմութեամբ թէ ինքեանք Անի քա-
ղաքն կը պաշտպանեն՝ յորդորեցին զնա երթալ
առ կայսրն, նա ևս զնաց, աւելի ճարահատ ին-
նելով քան թէ համազուելով :

Հ. Կայսրն ինչ կերպով ընդունէց զինքն .

Պ. Եթա՞ մեծ պատիւ և սէր եցոյց, բայց վեր-
ջն սկսաւ Անին ուղել . Գաղիկ ոչինչ կերպով
յանձն չառաւ . յայնժամ Վեստ Սարգիս և իւր
կուսակիցքն Անի քաղաքի բանալիքներն ուղար-
կեցին կայսերն :

Հ. Գաղիկ երբոր տեսաւ Անի քաղաքի բանա-
լիքներն ինչ արար .

Պ. Իւր կրիցն և յուսահատութիւնիցն թա-
գաւորութիւնն ևս թողցն երեք տարի իշխելէն
յետ . կայսրն այս բանին վերայ ուրախացած՝
Գաղիկին մի քանի քաղաքներ տուէց և ինքն
Հայաստանին տիրէց (1045) :

Հ. Բագրատունեաց թագաւորութեան կոր-

ծանելէն յետ, ինչ թշուառութեանց հասաւ
Հայաստան .

Պ. Ինչ տեսակ թշնամի Հայաստանի վերայ վա-
ղելով անտանելի չարիք հառուցին Հայոց . որոց
մէջ նշանաւոր եղին Տուղրիլ, Ալփասլան և իւր
որդին Մելիք շահ :

Հ. Իսկ միջոցներումն ինչ քաջութեան գործք
կրպատմանի թաթուլ սպարապետի վերայ .

Պ. Սա Տուղրիլ զօրաց դէմ գնալով, շատ չարիք
հասցնելէն յետ, նորա իշխանաց մին որդւոյն վի-
րաւորէց : Երբոր թաթուլն բռնուելով զնաց
Տուղրիլի յառաջն, ասաց Տուղրիլ . Թե որ սպա-
րի տղայն գրեզ ևս կուգատեմ . պատասխանէց
Թաթուլ . " Եթէ իմէ հարուածքն չի ապրել, -
մեռաւ տղայն, վասն որոյ զինքն ևս սպանեցին :

Հ. Ալփասլան Տուղրիլին յաջորդելով ինչ չա-
րիք հասոյց Հայոց .

Պ. Երկար ժամանակ Անի քաղաքի շուրջն պա-
շարելէն յետ առաւ, և սարսափելի կոտորուածք
արար Անոյ մէջն :

Հ. Գաղիկ Ազատեան ինչ հնարքով ազատուէց
Ալփասլանի հարուած քիցն .

Պ. Այլի հանդերձ հազած զնաց Ալփասլանի յա-
ռաջն . ասելով . " Տուղրիլի մահուան համար մը-
տէլեմ սգի մէջ, " Ալփասլան նորա վերայ խրդ-

ճառով իրով համբուրէց նրան և մի չարիք չը-
հասոյց :

Հ. Գազիկ Բ. վասն էր Թշնամացաւ Յունաց
հետ .

Պ. Կապագովիկոյ Յոյնքն չարաչար կը նախա-
տէին զՀայս . և Մարկոս Կեսարիոյ մետրապո-
լիտն ևս իւր շան անունն դրէլէր Արմէն, ինչ-
պէս նա և այլ բաղումք :

Հ. Գազիկ այս նախատանաց վրէժն ինչպէս
հանէց .

Պ. Երբոր վասն կերակրի գնացեալ էր մետրա-
պոլիտի մոտն , ինչքէն Գազիկ որ շանն կան-
չէ . մետրապոլիտն ևս Արմէն ասելով կանչէց .
յայնժամ Գազիկ ծառայքն բռնեցին շանն և
մետրապոլիտին՝ և պարկի մէջ դնելով սկսան
չարաչար ծեծել շանն . որ կատաղութեամբ
այնչափ խածատէց զմետրապոլիտն մինչ երկու-
քն ևս պարկի մէջ մեռան :

Հ. Յոյնք իւրէնց վրէժն ինչպէս հանեցին Գա-
զիկին .

Պ. Երբոր մի անգամ Կիդիստրա բերդն գնա-
ցած՝ պարտիզի մէջ կը հանգստուէր . բերդի
տէրէրն , որոնք յոյն էին , դարան մտնելով բռն-
նեցին զինքն և սոսկալի տանջանքներով սպանե-
ցին . վերջն նորա մարմինն ևս մի բերդի վերայ

կախեցին : Թշնամութեամբ Թաղաւորէց և
տպրէց , խեղճութեամբ ևս մեռաւ (1079) :

Հ. Յոյնք հրչափ ժամանակ տիրեցին Հայաս-
տանին .

Պ. Փոքր միջոց , վասն զի Մելիք շահ Յունաց
քչէց և ինքն տիրէց Հայաստանին :

Հ. Բագրատունեաց տէրութեան Կործանելէն
յետ , միւս ապստամբ կամ բռնաւոր Թաղաւորք
ի՛նչ ելան .

Պ. Եյս միջոցներումն ռա ևս վերջացան , որ
էին Արծրունեաց և Կարսի Թաղաւորութիւնն
որն որ երեք Թաղաւոր ունէցաւ Մուշեղն , Ա-
բասն և Գազիկն , որ իւր տէրութիւնն Յունաց
տուէց և ինքն Ծաֆնէաւ բերդն քաջուէց
(1066) :

ՄԱՍՆ ՉՈՐՐՈՐԴ

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՌՈՒԲԵՆԵԱՆՅ :

Պ. ԿԱՍ ԻՄ .

ՌՈՒԲԵՆ Լ. և ԿՈՐՐԱՆԴԻՆ Լ. ԹՈՐՐՈՍ Լ.
ԼԷՆԻ Լ. ԹՈՐՐՈՍ Բ. ՄԷՏ և ՌՈՒԲԵՆ Բ. :Հ. ՌՈՒԲԵՆԵԱՆԵՑ ԹԱԳԱԼՈՐՈՒԹԻՒՆՆ ՔՆՆԱԿԵՍ
ՍԿԱՄԱԼ .Պ. ԲԱԳՐԱՄՈՒՆԵԱՍԵՑ տէրութեան կործանե-
լէն երեսուն չորս տարի վերջն , ՌՈՒԲԵՆ ան-
ուամբ մի իշխան Գ ազիկայ ազգականութիւնի-
ցըն , Նիլիկիոյ կողմէն երթալով էն տեղի չայ
ոց սիրտն գրաւէց , և ի նոցանէ զօրաւոր մարդիկ
Ժողովելով մի քանի փոքրիկ քաղաքների տիրէց
և սկսաւ կառաւարիւ զնոսա (1080) :

Հ. ՌՈՒԲԵՆ հրչափ Ժամանակ իշխէց .

Պ. ՊՈՂՎԱՍԻԼ կոչուած իշխանի օգնութեան
ուրիշ քաջութիւններ անելէն վերջն Յունաց

դէմ , տասն վեց տարի իշխելէն յետ մեռաւ :

Հ. ՌՎ յաջորդէց նրան .

Պ. ԻԼՐ ռըբի կոստանդին Ա . որ խելքով հինգ
տարի կառաւարէց տէրութիւնն , և լատինա-
ցւոց՝ որ կերթային սուրբ երկիրն ազատելու օգ-
նէց . յորոց վերջումն շատ ընծայք և պատիւ
առաւ :Հ. ԹՈՐՐՈՍ Ա . իւր հօրտեղն յաջորդելով Քնն
քաջութիւններ արար .Պ. Յունաց ձեռնիցն պատերազմով Անարգա-
բա քաղաքն առաւ . Սկիւթացւոյ և Պարսից
որ չայտաւանի վերայ կըլադէին՝ սրուէց և
փախցրէց : Նիզիստոա բերդն ևս վարպետու-
թեամբ առնելով Գազիկի մեռցնողներին սպա-
նէց : ԹՈՐՐՈՍ քսան երեք տարի իշխէց և
մեռաւ :

Հ. ԹՈՐՐՈՍ Ա ին հիլ յաջորդէց .

Պ. ԻԼՐ եղբայրն ԼԷՆՈՆ Ա . որ Մամեստիաւ ու-
րիշ շատ քաղաքներ առնելով բոլորի սիրտն
երկիւղ գծէց՝ նա և մինչ Յունաց ևս :Հ. ԼԷՆՈՆ Ա . Քննապէս բռնուէց Պետէին Ան-
տիոքի կոմիցն .Պ. ՊԵՏԵԻՆ՝ ԼԷՆՈՆի վերայ նախանձելով զինքն
ւեղան կոչէց և բռնելով բանտն դրէց ԼԷՆՈՆ մի
քանի քաղաքներ և իւր ռըբին պատան է տալով

ազատուէց :

Հ. Լևոն այս նախատանաց վրէժն ինչպէս
հանէց .

Պ. Իսկոյն դօրք ժողովէց և տուած քաղաքնէ-
րըն յետ առնելէն թողած , այնչափ նեղն գծէց
Պիտեխինն , որ ինքն լեռնին պատանդէն տա-
լով՝ հազիւ ազատուէց ձեռնիցն :

Հ. Լևոն մինչև վերջն կարճց խաղաղութեամբ
իշխեւ .

Պ. Ոչ . վասն զի Յովհաննէս Պերպեռութէն
անհամար զօրքով գնացնորա վերայ պատերազմ՝
նախանձելով նորա արած քաջութեանց վերայ .
լևոն իշխանաց անմիաբանութեամբն անօգնական
մնալով յաղթուէց , և բռնուելով Ստամպօլ
բանտ դրուէց (1137) :

Հ. Լևոն հրչափ ժամանակ բանտումն մնաց .

Պ. Մի տարի բանտումն մնալէն վերջն՝ կայսրն
խղճալով նորա վերայ բանտիցն հանէց և իւր
պալատումն կպահէր : Յետ քանի ամաց կրկին
բանտն դրուէց իւր թորոս որդւոյ հետ միասին ,
ուր նա սրտի ցաւիցն մեռաւ :

Հ. Թորոս Բ . ինչ կերպով իշխանութիւնն
ձեռ գծէց .

Պ. Երբոր Աիռ Մանուէլ կայսր եղև՝ Թորոս
որ արդէն բանտիցն ազատուէլ էր , փախաւ և

Աիլիկէա գալով յայտնեաց իշխանաց իւր հովի-
նէն . նոքա ևս միաբանեցան և գինքն իշխան
դերն իւրեանց վերայ , որ սկսաւ իսկոյն քա-
ջութիւններ անել :

Հ. Աիռ Մանուէլ երբոր լէց Թորոսի քաջութի-
ւէր ինչ արէց .

Պ. Ընդունիկոս զօրավարին ուղարկէց շատ զօր-
քով , որ երթայ Թորոսին շղթայով կապած
Ստամպօլ բերի :

Հ. Ընդունիկոս կարճց կայսեր պատուէրն կա-
տարեւ .

Պ. Ոչ . վասն զի երբոր լէց Թորոս այս բանո՝
ստատիկ բարկանալով , այնպէս քաջութեամբ
պատերազմէց , որ յետ ստատիկ ջարդ տալէն
Յոււսաց , յորոց շատ իշխաններ ևս գերի բռնէց :

Հ. Թորոս ինչ արէց այս իշխաններին .

Պ. Կայսրն շատ մեծ փողով գնէց իւրնից . Թո-
րոս բոլոր առած փողն զօրաց բաժանէց դեսպա-
նաց առաջին . երբոր նոքա զարմացան . առաց
Թորոս . "կամաւ արի որպէս զի կրկին բռնեն ձեր
իշխաններին" :

Հ. Ստանէր կրկին պատերազմ բացուէց Հայ-
ոց և Յոււսաց մէջ .

Պ. Ստեփանէ Թորոսի եղբայրն ապստամբելով
Իւրնից՝ շատ չարիք հասոյց Յոււսաց . նոքա ևս

մին հնարքով զինքն բռնելով եռացեալ ջրի մէջ խեղդեցին . որով պատերազմ բացուէց Յու- նաց և Թորոսի մէջն :

Հ. Թորոս այս պատերազմաց մէջն ևս յաղ- թէց Յունաց .

Պ. Միշի անգամն միշտ յաղթէց . բայց երբոր տեսաւ որ Եիռ Մանուէլ մեծ պատրաստութիւն վերայ կը դայ , հաշտութիւն արար կայսեր հետ , և զինի քանի ինչ ամաց մեռաւ քսան չորս տարի իշխելէն յետ :

Հ. Սաւն էր Թորոսի մեռնելէն յետ խռովուի ընկաւ Հայոց մէջ .

Պ. Սաւն զի Թորոսի տղան պատիկ գոլով՝ վասն իւր խնամակալ դրուէց Թովմաս Պալ զոր ազգաւ լատին էր : Միշ Թորոսի եղբայրն որ արդէն ապստամբած էր՝ Բերիայի ամիրայիցն օգնուի առնելով , եկաւ և ինքն լկաւ իշխել , շատ խռովութիւննէր լինելէն յետ :

Հ. Միշ հորչափ Ժամանակ իշխէց .

Պ. Հինգ տարի իշխելէն յետ սպանեցին զինքն՝ վասն իւր անկարգութեանցն , և Ռուբէն Բ ին իշխան դրին (1174) :

Հ. Ռուբէն Բ . ինչպէս կառավարէց իւր փառ- րիկ տէրութիւնն .

Պ. Շատ մեծ խնամք ունեցաւ իւր երկրի բա-

րիլաւութեան վերայ , բայց ափսոս որ Հեթում լամբրոնի իշխանն հետն թշամացաւ , այն պատ- ճառաւ որ Ռուբէն Տարսոն քաղաքն Յունաց ձեռնիցն առէլ էր :

Հ. Ի՞նչ հետեանք ունեցաւ այս երկու իշխա- նաց թշամութիւնն .

Պ. Պատերազմեցին միմեանց հետ , և Հեթում յաղթուելով՝ օգնութիւն կոչէց Պեմունդ ան- ուամբ Անտիոքայ լատին կոմսին . Պեմունդ ևս բարեկամութիւն ձեռացնելով Ռուբէնի հետ , բռնէց զինքն և շղթայով կապէց :

Հ. Ի՞նչ կիրպով ազատուէց Ռուբէն բան- տիցն .

Պ. Լևոն Ռուբէնի եղբայրն լսելով այս բանս՝ շատ ցօրքով սաստիկնեղութեան մէջ գտնէ Հե- թումին և Պեմունդին , և իւր եղբօրն ազատե- լով բերէց նստացրէց աթոռումն :

Հ. Ռուբէն Բ , հրչափ Ժամանակ իշխէց .

Պ. Տասն մի տարի իշխելէն յետ մի վանք քաշ- ուելով կրօնաւոր եղև , և Լևոնին կարգէց իւր տեղն :

զոյ խանն յերով ընդունէց զինքն և խնդիրքն
կատարէց :

Հ. Հեթում թաթարստանիցն դառնալէն յետ
ինչ պատերազմէն արար .

Պ. Իկոնիոյ ամիրայն նախանձելով նորա վերայ
եկաւ պատերազմ, բայց յաղթուէց : Նա և նոյն
պէս Կոստանդին Լամբրոնի իշխանն ապստամբե-
լով՝ Իկոնիոյ ամիրայի հետ միաբանած զնաց
պատերազմ նորա վերայ . բայց երկուքն ևս
յաղթուեցին :

Հ. Հեթում թողած վեր յիշեալ թշնամեացն
ուրիշ ինչ նոր թշնամի ունեցաւ .

Պ. Փնտուխտար Եգիպտոսի ամիրայն, որ Սկիւ-
թացւոց և ուրիշ շատոնց յաղթելէն յետ, դիւ-
ստն ուղարկէց Հեթումի մօտն որ Եգիպտացւոց
առած քաղաքներն յետ տայ . Հեթում յանձն
չառէց այս բանս և իւր երկու որդւոցն լիւննին
և թորոսին թողլով նորա դէմ, ինքն զնաց որ
թաթարներէրցն օգնութիւն առնի :

Հ. Թորոս և լիւն կարացին փնտուխտարին
յաղթել .

Պ. Թորոս պատերազմի մէջ մեռաւ : լիւնն ևս
զերի վարուէց . որով բոլոր երկիրն թշնամեաց
ոտի տակ կոխուէց :

Հ. Հեթում յետ դառնալով ինչպէս դտաւ

Կիլիկիայն .

Պ. Լիւն բան տալն ու վերայ և աւերակ դար-
ձած . և տեսնելով որ ճար չկայ յետ ուղարկէց
վարձու զօրքէրն, և աղաչանօք և շատ փող տա-
լով լիւնին գերութիւնից ազատէց :

Հ. լիւնի դառնալէն յետ, դեռ հրչափ ժամա-
նակ ևս թաքաւորէց Հեթում .

Պ. Օկնի մի փոքր ժամանակից իւր թագաւո-
րութիւնն յանձնէց լիւն որդւոյն . և ինքն Գրա-
զարկ վանքն քաշուելով բարի մահաւամբ մե-
ռաւ քառասուն հինգ տարի թագաւորելէն
յետ :

Հ. լիւն Գ. ինչպէս մարդ էր .

Պ. Եսհեմ, բարեպաշտ և ուսումնասէր, որով
սկսաւ դպրոցներ բանալ և գիտութիւնն ծաղ-
կեցնել, որպէս զի ագիտութեան, նախանձու,
ստեղծութեան և փառամոլութեան անիծեալ
շառաւիղներն չորացնի . բայց ափսոս ինչպէս
որ կուզէր վախճանին չհասաւ (1269) :

Հ. Ինչ արգելք եղլ որ լիւն իւր մտադրու-
թիւնն չկարաց յառաջ տանել .

Պ. Սմանք յիշխանաց թշնամանալով նորա հետ՝
զնացին փնտուխտարին զրգուեցին լիւնի դէմ .
նա ևս անթիւ բաղմութեամբ Կիլիկիոյ վերայ ե-
կաւ . լիւն անօգնական մնալով փախաւ դաղ-

ուէց , որով թ շնամիք ամէն չարիք հասուցին :

Հ. Եւսն տեսնելով Արիկիոյ աւերմանքն ինչ տար .

Պ. Պաւլոս եկաւ պահուած տեղիցն և մի մասն աւերած զօրք ժողովելով Սմբատ եղբոր հետ միացած քչէց Եգիպտացւոց , և յաղթէց նաև Իկոնիոյ ամիրային : Տասն ինն տարի թագաւորելն յետ մեռաւ :

Պատ ԻԳ .

Ի Հելաս երէրորդէ մեջն զէրծումն Լուգա-
որմէն Ռոմէնէն :

Հ. Հեթում Բ . ընդէր թագաւոր չօծուէց .

Պ. Սասն զի սաստիկ կրօնասէր և բարեպաշտ լինելով , չէր ուզել արտաքին բաների խառնուել . վասն այնորիկ չորս տարի իշխելէն յետ մի վանք քաշուէց և Թորոս եղբորն թագաւորեցոյց (1293) :

Հ. Թորոս Գ . հրչափ ժամանակ թագաւորէց .

Պ. Օլնի երեք ամաց թողէց թագաւորութիւն և ինքն ևս մի վանք քաշուէց , ստիպելով որ կրկին Հեթումն զայ թագաւորէ :

Հ. Այս միջոցն երբ խռովութիւն եղև Արիկիոյ մէջ .

Պ. Սարգիս Կարուհւոյ աղաւանջն (որ իւրեանց քոյրն էր) Հեթում և Թորոս Ստամպուլ գնացին . նոյն միջոցում Սմբատ նոցա միւս եղբայրն՝ իշխանաց համադիւլ ինքն թագաւոր օծուէց . և երբոր նոքա յետ դարձան գնաց նոցա զէմ և զերկոսին ևս բռնէց , Հեթումին կուրացոյց և Թորոսին սպանէց :

Հ. Սմբատ կարանց հանդիստ թագաւորել .

Պ. Ոչ . վասն զի Առստանդին նոցա միւս եղբայրն այս բանիս վերայ բարկանալով , շատ զօրքով գնաց Սմբատի վերայ և յաղթելով նրան՝ բռնէց և բանտարկէց զնա , և ինքն նորա տեղն թագաւորէց : Հեթումին ևս բանտիցն հանած հանգիստ կրպահէր :

Հ. Առստանդին Բ . հրչափ ժամանակ թագաւորէց .

Պ. Երկու տարւոյ չափ . վասն զի երբոր մի հրչաքով Հեթումի աչքերն բացուէց , ամէն մարդ կամեցաւ որ Հեթում կրկին թագաւորէ . բայց երբոր Առստանդին այս բանիս վերայ սկաւ խռովութիւն զձեւ , Հեթում ևս բռնէց զինքն և Սմբատի հետ միասին Ստամպուլ ուղարկէց :

Հեթում Բ. երրորդ անգամ թագաւորելով
 Բնչ արար .

Պ. Եւսեայն անգամ Եգիպտացոց և Լիկայ-
 ոնացոց յաղթելէն վերջն , իւր Թորոս եղբօր
 որդի Լեոնին իւր տեղն թագաւորեցոյց , և ինքն
 վերստին առանձնացաւ վանքում . բայց միշտ
 Խորհրդով կօղնէր Լեոն Գին , որ էր խելացի
 և բարեպաշտ :

Հ. Լեոն Գ. ի Ժամանակումն Բնչնոր խռովուի
 ընկաւ Եփեփիոյ մէջ .

Պ. Լեոն Գ. Գրիգոր Անտարգեցի կաթողի-
 կոսի յորդորելովն Սոյ մէջ մի եկեղեցական
 ժողովք անել տուէց , որպէս զի Հայոց առաքե-
 լական եկեղեցոյ ծիսէն փոխէն Լատինացոց
 եկեղեցոյ պէս , այս բանիս վերայ մեծ խռովուի
 ծագէց 'ի Հայաստան . թէ և նոյն փոփոխուին
 ոչինչ տեղ ընդունելի չեղև . բայց 'ի մի փոքր
 Ժամանակ Սոյ մէջ . և ոմոնք մեր իշխաններ
 ցնն վնացին Եւթարաց Պիլղար իշխանի մօտն ,
 որ Անարգարս կընստէր , զրգռեցին Լեոնի դէմ :

Հ. Պիլղար Բնչ չարիք հասցց Լեոնին .

Պ. Խարդախութեամբ կոչէց Լեոնին իւր մօտ ,
 իրրե թէ Խորհուրդ հարցնելոյ համար . նա ևս
 շատ իշխաններով և Հեթումին իւր հետ առած
 վնաց . Պիլղար նախ սիրով ընդունէց և վերջու-

մէն բոլորին ևս սրով կոտորէց (1308) :

Հ. Լեոն Գ. ին հով յաջորդէց .

Պ. () շին Հեթումի եղբայրն շատ դօրք ժողո-
 ված . Պիլղարի զօրքերն ցրուէց փախցրէց և ինքն
 թագաւոր եղև , ստիպելով որ Սոյ ժողովքի
 կանոնէն պահէն : Օշին գրեթէ աստուածա-
 յին մի հրաշքով Նսրը Եգիպտոսի ամիրային ևս
 յաղթէց որ շատ դօրքով եկեալ էր 'ի վերայ նո-
 րա . տան երկու տարի թագաւորէց և լաւ մահ-
 ուամբ մեռաւ :

Հ. Լեոն Ե. իւր հօր տեղն յաջորդելով Բնչ
 տեսակ կառավարութիւն ունեցաւ .

Պ. Ռուբենեանց թագաւորաց մէջ գրեթէ ա-
 մենիցն աւելի անգութ և անկարգ կեանք վարէց
 նա , որով իւր կնոջն , եղբօրն և Օշին Պայլ փե-
 սային սպանել տուէց անիրաւութեամբ :

Հ. Լեոն Ե. ի Ժամանակումն օտար Թշնամիք
 Բնչ չարիք հասուցին Եփեփիոյն .

Պ. Եգիպտոսի Սուլթանն , Թաթարներն և
 Թուրքերն շատ անգամ Եփեփիոյ վերայ վազելով
 շատ վնասէր հասուցին , միշտ պատճառ բերե-
 լով որ Հայերն Լատինացոց հետ թղթակցուի
 և վերաբերութիւն ունին և զրգռեն զնոսա զայ
 ի վերայ Երուսաղէմի :

Հ. Լեոն Ե , իր չափ Ժամանակ թագաւորէց :

Պ. Քան մին տարի . շատ անհանգիստ և խեղճ
կերպով :

Հ. Ո՞վ յաջորդէց լեռն Ե ին .

Պ. Յովհաննէս Պալ աղբաւ լատին . սա զինի
միայ տարւոյ սպանեցաւ իշխանէրից իւր հայա-
տեցութեան համար :

Հ. Յովհաննէսին ո՞վ յաջորդէց .

Պ. Գուրխոն եղբայրն նորա՝ որ զինի երկու
ամաց սպանուէց , վասն մուծանելոյ աղբիս մէջ
լատինական ծէս :

Հ. Կոստանդին Գուրխոնի տնոյն յաջորդելով ,
ինչ ճանապարհ բռնէց .

Պ. Թէպէտ և ազգաւ լատին էր , բայց խել-
քով կառավարէց աղբին տառն ութն տարի :
Կոյնպէս սորա ժամանակումն ևս Եգիպտոսի ա-
միրայն շատ զօրքով նիլիկիոյ վերայ եկաւ . բայց
չառաչար յաղթուէց Կոստանդինին :

Հ. Լեռն Զ . Խնչ տեսակ կառավարութիւն
ունեցաւ .

Պ. Երկու տարի ամբողջ առանց թագաւորի
մնալէն վերջն՝ իշխանաց փառամոլութեան հա-
մար ընտրուէց թագաւոր Լեռն Զ . որոյ մայրն
միայն չայ էր . խելացի և բարեպաշտ գոլով շատ
լաւ պիտի կառավարէր աղբին , բայց ափսոս ժա-
մանակի պարազայքն չթողին (1365) :

Հ. Ուրբենեանց թագաւորութիւնն ի՞նչպէս
վերջացաւ .

Պ. Լեռն տառն մի տարուան թագաւորութեան
մէջ շատ անգամ Եգիպտացւոց աղբիցն յաղթ-
ուելէն վերջն , Եգիպտոսի Սուլթանն Էշրէֆ
Շապանն սնհամար զօրքով եկաւ նորա վերայ ,
և երկար ժամանակ պատերազմելէն վերջ բռ-
նէց լեռնին և շղթայակապ Եգիպտոս տարաւ ,
որով վերջացաւ չայոց թագաւորութիւնն 1375
թուականին :

Հ. Լեռն Զ . Խնչ եղև Եգիպտոսումն .

Պ. Եթէ տարի բանտումն մնաց հաւաքն չու-
րանալոյ համար . վերջումն Սպանիացւոց Յով-
հաննէս թագաւորի աղտաւնօքն՝ գերութիւն ից
ազատուէց և Եւրոպա գնաց :

Հ. Լեռն Կերութիւն ից ազատուելէն յետ ո՞ր
գնաց .

Պ. Նախ Երուսաղէմ , ուր թողէց իւր ընտա-
նիքն և ինքն գնաց շուրճ . վերջն Յովհաննէս
Սպանիոյ թագաւորն իւրն բնակութեան տեղ
տուէց :

Հ. Ո՞ր մեռաւ .

Պ. Փարիզ . երբոր գնաց էն տեղ ճանապար-
հորդութեան համար՝ մեռաւ 1393 ին , նոյեմ-
բերի 19 ին վաթսուն տարեկան , և թաղուէց

կեղեցականաց վանքի մէջն, ուր մինչև ցայժմ
կայ նորա գերեզմանն :

Ղաա Ի՛Կ .

Ի Կործանման Գերոնիմոսի Որոգիական Գիշեր
յեշիւոն-Բիւնի Սիւնարայ :

Հ. Իսկ թիմուր ինչ չարիք հասոյց հայաւ
տանին .

Պ. Ռուբենեանց Թագաւորութեան կործանե-
լէն տասն երկու տարւոյ չափ յետ, Լանկիթիմուր
Էօղլէք Թաթարաց Թագաւորն շատ տեղերի տը-
րելով հաւաստանի վերայ եկաւ շատ տեղ այրէց
և շատ տեղ ևս արիւն հեղութիւնէր արար .
մասնաւորապէս Սեբաստիոյ մէջ (1387) :

Հ. Ինչ մարդ էր Պիլգիւնէ Ուռպիւեան .

Պ. Մի քաջ և խոհեմ մարդ էր որ Սիւնեաց
գաւառի մէջ (խափանի կողմէն) հինգ վեց
հազարի չափ հայերի վերայ կիշխէր հայրա-
բար, և բոլորին կիսնամէր :

Հ. Ո՞րչափ տեղեց սորա իշխանութիւնն .

Պ. Վրաց Թագաւորն նորա վերայ նախաձեռնով

Ամադին անուամբ մի անգղամ և շահաւէր հա-
յի ձեռամբ թոյն խմացնել տուէց և մեռցրէց .
թէպէտ և վերջն Ամադինն ևս չարաչար մահ-
ուամբ սպանուէց (1438) :

Հ. Ինչ չարիք հասոյց հայոց Հահաբաս Պար-
սից Թագաւորն .

Պ. Սահակի արիւնհեղութիւնէր անելէն յետ,
հազարաւոր ընտանիք Պարսկաստան տանելով
նոր Զուղայն շինել տուէց և էնտեղ բնակեցոյց .
բայց այս ճանապարհորդութեան մէջն խիստ
շատ մարդիկ մեռան երասխ գետումն, և մնա-
ցածն տասն երկու հազար տուն հասան (1604) :

Հ. Ինչ գիտելիք կայ Դաւիթ Սիւնի իշխանի
վերայ .

Պ. Խէլացի և կտրիչ մարդ գործով Սիւնեաց աշ-
խարհի կողմէն շատ զօրացաւ իւր քանի մի քաջ
մորդիկներովն, և չորս տարի Տաճկաց դէմ պա-
տերազմէց քաջութեամբ : Իւր հետ էին Մխի-
թար, Տէր Աւետիք և Միլիք Բ սրբաբան քաջ
հայերն (1724) :

Հ. Դաւիթ ո՞րչափ ժամանակ իշխէց .

Պ. Վեց տարի . շատ յաղթութիւնէր անելէն
յետ մեռաւ յիսուն չորս տարեկան և իւրն յա-
ջորդէց Մխիթար :

Հ. Մխիթարի իշխանութիւնն ո՞րչափ ժամա-

նակ տեւց .

Պ. Խիտո փոքր . վասն զի մոտի մարդիկն զինքն անօգնական ձգելով փախան ցրուեցան , և վերջն զինքն ևս սպանեցին : Զորոց վերջն Հայոց վերայ իւրեանց ազգիցն մի իշխող չեղև , ըստ ' ի գիւղերու վերակացուաց . նա և Հայաստան Պարսից Օսմանեանց և վերջն Ռուսաց իշխանութեան տակն ընկաւ :

Պատ ԻԵ .

Հայոց վիճակն ' ե ժամանակս ՆաբեբՇահին Պարսեց և յաւրդաց նորին : Բաժանումն Հայաստանի ' ե Ռէքերեց Գերո-Լեւոն : Պարսեցն Հայոց ' ի Ռուսոստան :

Հ. Ի՞նչպէս կը կառավարուէր Հայաստանն Նաւրը Շահի ժամանակումն .

Պ. Երբոր ՆաւրՇահն՝ որ կոչի թաշմաղ Ղուլիխան գնալով պատերազմ Օսմանցոց դէմ յաղթեց նոցա Նարսի մօտն . առաւ ' ի նոցանէ Հայաստանի մի մասն , և միացոյց զայն Պարսից տէրութեան հետ : Կոչեց յետոյ Աբրահամ Հայոց կաթողիկոսին ' ի Մուղան , ուր օրհնեւ տա :

ըով նմա իւր սուրն կապեց մէջքն , որով կամէր ցուցանել զինքն թագաւոր Հայոց : Եւ մի քանի իշխաններ կարգեց Հայաստանի վերայ . որով շատ չարիք հասոյց Հայոց (1737) :

Հ. Ո՞ւր կարգեց իշխան Հայոց՝ Ատլշահ եղբոր որդին Նաւրշահի .

Պ. Հայտար Ղուլի անուամբ մի խան Նախիջևնի նախարար դրեց : Սա սկիզբն սէր ցոյց տալով ապա շատ նեղեց Հայոց մեծամեծներին : Զայնժամ Ասպահանի մարզպան միրզայ Իբրահիմն՝ որ Ատրպատականի Ատլշահի եղբայրն էր . որոյ հետ պատերազմելով բռնեց կուրացոյց ըզնա . և ինքն թագաւորեց Գաւրէժ քաղաքումն . և Հայոց ամբաստանութեամբն Հայտարին գձեց իշխանութիւնից , որոյ տեղն փոխանորդ դրեց Նորա եղբոր որդի Ալի Ղուլի Պէկին :

Հ. Ի՞նչ վիճակի մէջ մնացին Հայք մինչև ց ժամ դարն .

Պ. ՇահՌուհ թոռն Նաւորի սպանելով զԻպրահիմ Շահն ինքն թագաւորեց ' ի վերայ Պարսից . բայց զինքն կուրացուցին Պարսիկք , և նորա տեղ թագաւորեցուցին գոմ Շահ Սիւլէյման անուամբ . յետոյ ՇահՌուհի կողմնականքն ևս զօրանալով Շահ Սիւլէյմանի վերայ , կուրացուցին զնա . վերստին ՇահՌուհ թագաւորեց . ու

րոց բռնութեամբն աւերեցաւ բոլոր Պարսկաստան : Նա և իշխանքն Պարսից՝ Ազատ խան , Ալի Մէրզէն խան , Գէրիմ խան , Հասան խան , Եւ հետ զհետէ բռնութեամբ տիրելով տէրութեանն Պարսից . որք անհասարին չարիք հասուցին Հայոց . որով շատ նուազեցան նոքա 'ի կենաց և 'ի գոյից իւրեանց :

Հ. Երբ տիրեցին Ռուսք Հայաստանի մի մասին .

Պ. Ֆաթալի Շահն Պարսից 1826 ին յանկարծ արշաւելով 'ի Ռուսաստան . Նիկողայոս կայսրն հրաման ուղարկէց Կովկասեան բանակին , որ պատերազմեն Պարսից դէմ . յայնժամ Մատաթեան Հայազգի քաջ զօրապետն Ռուսոց՝ յաղութելով Պարսից յետ քէց . և ինքն գնալով դէպ յԵրասխ գետն տիրէց Եւֆրատին : Պասքելի Ռուսաց զօրաւարն ևս Հայոց օգնութենաւ Երևան , Մարանդ և Դաւրէժ քաղաքներն . վերջումն Ռուսէրն հաշտութիւն խօսելով Պարսից հետ . դաշին հաւատաւորին որ մինչ Երասխ և Կուր գետերի միջոց գաւառներն Ռուսաց մնան . և 'ի Պարսկաստանայ առ Ռուսաստան գաղթելոց արգելք չլինի :

Հ. Ի՞նչպէս բաժանուած է Հայաստան երեք տէրութեանց մէջ :

Պ. Մեծագոյն մասն , որ է փոքր Հայք , և մեծ Հայոց արեւմտեան և հարաւային կողմէրն Տաշկաց ձեռնումն . հիւսիսային մասն՝ Ռուսաց . և արեւելեան հարաւային փոքրագոյն մասն է 'ի ձեռն Պարսից : Բայց 1877 ին տէրութիւնն Ռուսաց մեծ պատերազմ է սկսել Տաշկաց մասի մէջն վաւն աղատութեան քրիստոնէից :

Հ. Երբ սկսան գաղթիլ Հայք 'ի Ռուսաստան .

Պ. Զամէ 1626 էն սկսեալ 100 տարւոյ չափ մեծ արտօնութիւն գտած Ռուսաց կայսերիցն վաճառականութեամբ կը յաճախէին Պարսկաստանիցն առ ծովեզերեայ քաղաքս Ռուսաստանի : Բայց երբ 1720 ին մեծն Պետրոս կամեւով ծաղկեցնել արհեստ և վաճառականութիւնն Հայոց ձեռնով . բերէց Հայ գաղթականներին և բնակեցոյց Ռուսաստանի երեւելի քաղաքներում : 60 տարէն յետ Կատարինէ Բ . Ղրիմու գաղթած Հայերին հրամանագրով հրաւիրէց . նոքա ևս գնալով Տոն դետի մասն շինեցին Նոր Կախիլ ջլան :

Հ. Ի՞նչ տեղեկութիւն կայ Աթաբեկանի Հայոց վերայ .

Պ. Ընի քաղաքի 1289 ին աւերման ժամանակումն նոքա Թաթարներէն նեղուած փախան եկան Ալտաբեկան . և 100 տարէն յետ պատե-

րազմեւով Թաթարաց հետ Թողին գնացին Ղը-
րիմ, և անտի լեհաստան. Մաճառստան : Իսկ
1700 էն սկսեալ եկին Պարսկաստանիցն առ Աթ-
տարխան չայ վաճառականք. ուր բազմանալով
փարթամացան. չորս եկեղեցի կառուցին. և
երկու Գպրոց. որոց մին Պարոն Աղարաք չայ-
աղգին հաստատեց. և միւսն Յովսէփ կաթու-
ղեկոսն Արղութեանց հանգերձ մի տպարանով :
Հ. Ի՞նչ տեղեկութիւն կայ Ղրիմու չայոց վե-
րայ .

Պ. Լ՛նի քաղաքն Թաթարաց առնելէն յիտ բը-
նակչաց մեծի մասն փախան գնացին յԱգսարա,
ուր նեղութիւն կրելով Թաթարներէրցն, խնդ-
րեցին 'ի ճենովացւոց եկին 'ի Ղրիմ. և անտի
շատոնք գաղթեցան 'ի լեհաստան. որով Ղրիմու
մնացած չայէրն նուազեալ աղքատացան. այժս
հազիւ թէ 1000 տուն չայ կգտնուի բոլոր Ղրիմու
քաղաքաց մէջն :

Հ. Ռուսաստանի ուրիշ ի՞ր քաղաքաց մէջ կը-
գտնուեն չայք .

Պ. Ի Պետրսպուրկ, Մոսքուա և Տփլիս վը-
րաստանի մայրաքաղաքումն. յորս գտանին ար-
գի չայութեան ամենիցն կրթեալ և քաղաքա-
կանացեալ անձինք. 'ի շնորհս Մոսքուայի լա-
զարեանց և Տփլիսու Ներսեսեան վարժարա-

նացն : Ռուսիաքնակ չայք ոչ միայն վաճառա-
կանութեան և արհեստից մէջ յառաջադէմ են,
այլ և գինուորութեան մէջ նման նախահարցն
իւրեանց խիստ քաջութիւններ ցոյց տալով ար-
ժանացան բարձր պատուոյ. և Ռուսաց տէրու-
նիցն երեւելի պաշտօններ ստացան. Ռուսիաքնակ
չայոց թիւն մի միլիոնի հասաւ :

Հ. Ի՞նչ գիտելիք կայ լազարեանց ազդատոհ-
մի վերայ .

Պ. Լճիազար եղիազարեանց 'ի նոր ջուղայէն
գաղթեալնախ Աթտարխան. յետոյ Մոսքուա
քաղաքու մն բնակուէց չորս որդւովքն, ուր
գոհարի վաճառականութեամբ մեծ համբաւ
հասնէց Եւրոպիու մէջ : Որոյ Յովհաննէս որդին
կամեւով չայ մանկուոյ վարժարան բանալ զկնի
իւր. 20,000 ռուպլի գումար թողէց վաշխի
ներքոյ : Բայց իւր Յովակիմ եղբայրն 1814 ին
փութացաւ իւր առանձին գրամովքն կանգնել
զայն վարժարան 300,000 ռուպլի ծախելով :
1822 ին Նիկողայոս կայսրն յատուկ հրովարտա-
կով տէրութեան պաշտպանութեան տակ առաւ
նոյն լազարեան կոչուած ուսումնարանն, ըստ
խնդրոյ լազարեան իշխանաց. որպէս զի նոյն
վարժարանի ելած աշակերտք կարողանան Տե-
րուհ պաշտօնների մէջ մտանել :

Դաս Ի.Օ.

Գաղթական չայք 'ի Լէհո . 'ի Մալաթիա .
'ի Սալաթիա . և 'ի Դրանսիլանիա :

Ն. Երբ գաղթեցին չայք 'ի Լէհաստան .

Պ. Բագրատունիք ԴԱ դարումն թողլով զԱնի գնացին Ղրիմ . և անտի մի մասն 'ի Մոլտաւիա այլ և այլ քաղաքաց մէջ բաժանուած են 1000 տուն : Եւաչի մէջ 800 չայք կան : Պոթուշանի չայք 500 տուն են : Իսկ մեծ մասն Ղրիմու զընացին 'ի Լէհաստան . ուր հետ զհետէ աճելով 40,000 տուն եղեն . Լիհաց թագաւորքն շատ ազատութիւններ տալով հայազգի վրէժ և դատաւորներ կարգեցին : Բայց երբ վերջացաւ Լիհաց տէրութիւնն , նուաղեցին և չայք . այժմ 6000 ի չափ Աւստրիոյ՝ Եալիցիա և Պուքովինա գաւառաց մէջ փռեալ կան . յորոց մեծ մասն փոխուած են լատինական դաւանութեան մէջ . և միւս չայերն են 'ի քաղաքն Սուչովա :

Ն. Երբ եկած են չայք 'ի Վալաքիա .

Պ. Կիլիկիոց թագաւորութեան վերջանալէն

յետ եկին 'չայք 'ի Վալաքիա . յորոց 10000 ի չափ մնացած են այժմ : Վալաքաց Ստեփաննոս իշխանն 1551 ին 1000 տուն չայերին բռնութեամբ յունաբաւան շինէց , շատոնց չարչարանօք սպանէց , և մնացորդաց ստացուածքն տիրէց : Պուքուրէշի մէջ կան 2000 չայ . ուր մի եկեղեցի և մի վարժարան կառուցեալ է Միսաքեան ամիրայն :

Ն. Ինչ տեղեկութիւն կայ Դրանսիլանիոյ չայոց վերայ .

Պ. Միքայէլ Ա . Ադաֆի իշխանիցն խնդրելով չայք բնակուեցին Դրանսիլանիա . յետոյ Աւստրիոյ կայսերք շատ ազատութիւններ տուած են նոցա : Բւր 7 կամ 8 հազար չայ կան այժմ . չայաքաղաքն՝ այն է Կեռլա 100,000 ոսկի գնելով զարդարեցին . Կարուս Զ . կայսրն հրովարտակօք թագաւորական ազատ քաղաք արար Կեռլա և Եպէշֆալա քաղաքներն , շորհելով չայոց ազգային դատարան 12 անդամով , մի ծերակոյտ և մի Պերօն անուամբ քաղաքապետ : Այսպէս չայք 'ի Մաչառստան տարածուել յորոց շատ զխոնականք՝ դատաւորք զօրապետք և այլ երեւելի պաշտօնատարք եղին , և մեծ յարգ ստացան տէրութեան մօտ :

Դաս ԻԷ.

Գաղթական չայոց յԻրաւեա . 'ե Գաղղէն .
'ե չոլանդէա , ե 'ե Տաճկաստան :

Ն. Ի՞նչ գիտելիք կայ Ահնետոյ չայոց վերայ .
Պ. Երբոր ԺԳ - ԺԶ դարուց մէջ սկսան ջու-
ղայեցի չայ վաճառականք յաճախել 'ի Ահնե-
տիկ . ուր գոհարեղէն մարգարիտ և աղնիւ շա-
ւեր կվաճառէին . բայց մի միջոց անցանելով վա-
ճառականաց թիւն սկսեալէ . վաճառի ոմանք
օտար երկիր գնացին , ոմանք աղքատացան , և
ոմանք Իտալացւոց հետ խնամանալով բոլորու-
մին իտալացան , որոց յիշատակն ներկայ միայն
կայ սուրբ Խաչ Եկեղեցին , որ է 'ի ձեռս Մը-
խիթարեանց :

Ն. Ի՞րբ հաստատեցաւ Միխիթարեանց Միաբա-
նութիւնն 'ի Ահնետիկ .

Պ. Միաբաստացի Միխիթար վարդապետն Մոռայի
թերակղզւոյ Մեթոն քաղաքում մի վանք հաս-
տատեց . ալ Երբ 1715 ին Տաճիկներն արշաւե-
ցին անդ , իւր միաբանութեամբն փախաւ 'ի Ահ-
նետիկ , և Հասարակապիտո թիւնիցն ստանալով

սուրբ Ղազարու կղզին . վանք և տպագրատուն
հաստատեց անդ : 1836 ին Ռափայէլ հնդկաս-
տանցի չայ վաճառականի Թողած դրամագլխովն
ևս մի վարժարան հաստատեցաւ էն տեղ : նա և
միխիթարեանց մի վանք հաստատեցաւ 'ի Ահնետ :
Ն. Եւրոպայի ուրիշ հր քաղաքաց մէջ հաս-
տատուած են չայք .

Պ. Իտալիոյ մէջ յԱնգոնայ , 'ի լիւռոնոյ և
'ի չոլմ . ԺԳ - ԺԶ դարուց միջոց կային չայոց
վանք և եկեղեցիք : Գաղղիոյ մէջ 'ի Փարիզ և
'ի Մարսիլիա . ուր Սըկիէ ատճառական մի տպա-
րան շնորհած էր չայոց . որով զանազան գըր-
քէր հրատարակուած կան :

Ն. Ի՞րբ Գաղթեցին չայք 'ի Հոլանդիա .

Պ. Պարսկաստանի և Հնդկաստանի չայ վաճա-
ռականք ԺԵ դարէն 'ի վեր յաճախելով Հոլան-
դայի Ամստըրդամ քաղաքն , ուր մի փառաւոր
եկեղեցի շինեցին : Յոմի 1660 ին Ծարեցի Մատ-
թէոս վարդապետն՝ մեր այլ ու բնն փորել տա-
լէն յետ վախճանէց . բայց Ռսկան վարդապետն
1666 ին Յակոբ կաթողիկոսի հրամանաւն Աստ-
ուածաշունչ և զանազան գրքէր տպագրէց :
Եւտոյ Մատթէոս Աանանդեցին նոր գիր փորել
տալով , ալ և այլ գրքէր տպագրէց :

Ն. Ի՞նչ գիտելիք կայ Տաճկաստանի չայոց վր .

Պ. Բաց ՚ի բնակչաց փոքր Հայոց՝ կան նա և յամենայն քաղաքս Տաճկաստանի Հայեր, որոնք շատ յառաջադիմութիւններ գտած են թէ ուսումնականութեան մէջ և թէ քաղաքականութեան մէջ, մանաւանդ նշանաւոր են Կոստանդնուպօլսի և Զմիւռնիոյ ազգային Արժարաններն տպագրատունք և հայերէն զանազան Լրագիրք. արդի Տաճկահայոց թիւն Կհամարուի երկու և կէս միլիոն. որ բնակուած են փոքր Ասիայի, Կիլիկիայի. Եւրոպեան, Ափրիկեան, և Պարսկաստանոյ գաւառաց մէջ:

Պատ ԻՐ.

Պաշտօնէսի Հայոց ՚ի Պարսկաստան և ՚ի Հնդկաստան:

Հ. ի՞նչ գիտելիք կայ Պարսկաստանի Հայոց վերայ.

Պ. Որպէս վերն տեւանք Հայոց գաղթականութիւնն ՚ի Պարսկաստան Շահաբասի հրամանովն եղև, որովհետև կողզէր Շահաբաս Հայոց ձեռամբն իւր տէրութեան մէջ արհեստ և վաճառակաւ.

նութիւնն ծաղկեցնել. վասնորոյ շատ սէր և մեծամեծ ազատութիւններ շնորհէց Հայոց. որոնք 24 եկեղեցիք շինելով ՚ի նոր ջուղա. արձակ կալաշտէին իւրեանց կրօնն: Բայց զկնի մահուան հատրչահին (1750) Պարսկաստան մեծ խռովութիւն ընկաւ. որով Հայերն շատ վնաս և նեղութիւն կրելէն յետ, սկսան ուրիշ երկիրներ ցրուել. մանաւանդ երբոր 1828 ին Ռուսաց հետ ազատագաղթականութեան դաշինք դրուէց, 40 հազար Հայ Պաւլիթու քաղաքապետ Եղիազար Յ. Լազարեանի առաջնորդութեն գնացին Ռուսաստան. այժմ հազիւ 80,000 Հայք կգտնուեն բոլոր Պարսկաստանի մէջն:

Հ. ի՞նչ մասնաւոր տեղեկութիւն կայ նոր Զուղայոլ Հայոց վերայ.

Պ. Թէպէտ իւր նախկին պայծառութիւնիցն հետ զհետէ նիւթա պէս անշքանալով այժմ 400 տուն Հայ կգտնուին, և 12 կանգուն եկեղեցիք ունին, յորս հռչակաւոր հանդիսանայ Ամենափրկեան սուրբ Վանքն, որոյ 22-րդ Առաջնորդն է արդի Գեորգի. Տէր Գրիգորիս Արքեպիսկոպոսն. այլ բարոյապէս կմխիթարուեն Հնդկաբնակ Հայրենասէր մերազնէից շնորհիւն, որպէս Պարոն Յարութիւն Աբգարեանն դրամագլուխ թողլով ՚ի Կալկաթա, Յապի 1840 հիմ

նեաց 'ի Զուղա զ Հայրենասիրական Վարժարանն : Տիկին Մարիամ Յակոբեան դրամագլուխ թողեալ Վարժարանին Հայոց Բժաւիոյ , որով և 1853 էն սկսեալ հաստատեալ կայ 'ի Զուղա Մանուկ և Յարուհեան Ամենափրկչեան վարժարանն : Պարոն Մանուկ Յորջանանեան 1843 ին 'ի Բժաւիոյ առաքեալ զմի սար Տպարան 'ի վանս Ամենափրկչեան . և 1858 ին հաստատեաց զսուրբ կատարինէ վարժարանն օրիորդաց 'ի վանս Կուսանաց Զուղայ :

Հ. Լճոր գաղթեցին Հայք 'ի Հնդկաստան .
Պ. Եր Զուղայեցի Հայ վաճառականք գրեթէ 10.000 ի չափ ժր դարէն սկսեալ զնալով 'ի Հնդկաստան , որոյ մեծ մասն գրաւած էին իւրեանց Զարտարութեամբն , այնէ Սուրաթ , Բումբայի , Մադրաս , Սէյգաբադ , Չիչրայ , Կալկաթա , Դաքա , Սնկափուր , Պինանկ , Ռանգուն , Բթաւիա , և Զաւայու կղզիքն : Երկրի թագաւորնէրն ամենայն աղատուած իւրն Ռաւալի (իշխանի) աստիճան տուած էին Հայոց . բայց երբ Անգղիացիք Հնդկաստանին՝ և Հռամնդացիք Զաւայու կղզեացն տիրեցին , Հայոց յաջողութիւնն նուազեց . միայն աղատօրէն Հնդկաստանի ամենայն կողմէրումն վաճառականութիւն կանեն :

Հ. Եւսէ յառաջադիմութիւննէր գտած են Հնդկաստանի Հայերն .

Պ. Յեշելոյ արժանի են Հնդկահայոց ուսումնական և հայրենասիրական եռանդն , որք 1821 ին Մարդասիրական վարժարան և տպարան հաստատեցին 'ի Կալկաթա . ուր Հայերէն և Անգղիերէն գրքէր թարգմանելով տպագրած են . նաև Արարատեան ընկերութիւն հաստատելով անդ , որոյ արդիւնք էր մի տպարան և Աղգասէր լրագիրն : Նոյն պէս 'ի Բթաւիա հաստատելով Հայկեան միաբանութիւն . որով խնամք տանեն ազգային որբոց և այրեաց . նա և խնամօք հոգելոյս Թագէոս Արք Եպիսկոպոսին՝ Արկղ աղքատաց հաստատելով 1858 ին 'ի Զուղա . որոյ դրամագլուխն է ընդ կառավարութեամբ չոգարարձութեանն Եկեղեցւոյն Հայոց Բժաւիոյ . որոյ տարեկան արդեսամբն կ'աւհպանուեն աղքատք Հայոց Զուղայ : Յերաւե Հնդկահայք անմահացուցին զ Հայրենասիրութիւն իւրեանց , ոչ միայն հաստատելով զազգային վարժարանս 'ի Զուղա , այլ և մեծ խնամած ութիւն ունեցեալ են միշտ թէ առ ընտանիս իւրեանց և թէ առ կարօտաւոր համազգիս Զուղայ :

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՏԱԴԱՉԱՓՈՒԹԻՒՆ

ԽՈՐՀՐԴԱԾԵԱԼ ' ԻՎԵՐԱՅ ՏԷՐՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆՑ

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՑ

Եւ Մուսայի եղիով հար ըզքո քընար .
Ա'չ ըզդից ասեմ՝ վիպել վայրապար .

Այլ երգեա՛ զ՝վեհից մերոց Դիւցազանց ,
Որովք շուք դընն սերունդք Հայկազանց :

Իւ դճւք կաթողին որդիք Հայկական
Զարթի՛ք եռանդեամբ՝ 'ի սէր ազգութեան .

'ի գընն՝ մատչիք 'ի սոփերս Հայոց
'ի խորհրդածել զանցիցն անցելոց :

Թէ հրպէս ըսկիզբն և քսնի՛ 'ի դար՝
Կացին տւեցին իշխանացըն պար .

Եւ ոյք վեհադուհի զճամբաւի հարեալք ,
Զիսորդ ախոյեան թըշնամեաց կացեալք :

Ընտանիքն զայլ նահապետն Հայոց
Ծընեալն 'ի չորրորդ՝ Նոյեան սերնդոց ,
Նախանձախընդիր փառացն Եհովահ .
Նշկահեալ ըղըւծ տէրութեան Բէլայ :

Մինչ կըրկին ածիւ ըղնա ընդ բոամբ .
Փութացեալ Բէլայ՝ քաջազօր արամբք :
Առ որս յարձակեալ դիւցադին Հայկայ ,
Եհար զՏիտանեանն՝ և ըսպան ըղնա :

(Ս)ն ցընծա ցընծա երկիրդ Հայաստան ,
Որպէս մայր որդւովք խնդա՛ յաւիտեան .
Զի պարիսպ ըղքեւ շուրջ պատեալ Հայկայ .
Ըր գիւր տէրութիւն հաստէ յարակայ :

Նա և քեզ Արամ՝ հըզօր ախոյեան ,
Րր վանէ 'ի բաց՝ զթշնամեաց խուժան .
Եւ լայնեալ զսահման իւրոյ տէրութեան .
Հայք յանուն նորա կոչին Արամեան :

Տեւոյ տէրութիւնս՝ յանուն իշխանաց ,
Յընթացս հազար ութ հարիւր ամաց ,
Ապ' որում տիրեալ մեծն Աղէքսանդրի ,
Եբարձ և ըղշուք Հայաստան երկրի :

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ԿՈՍՏԱՆՍՆՈՒԹՅՈՒՆ

Յետոյ կուսալալք Մակեդոնացոց
Կարգեցան իշխել 'ի վերայ Հայոց .
Յընթացս հարիւր և եօթանասուն
Վեց ամաց, ձգեալ այս իշխանութիւն :

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՐՇԱԿՈՒՆԵԱՅ

Յարեաւ մեծն Արշակ յաղգէն Պարթևաց .
Հաստեալ գտէրութիւն վասն Արշակունեաց .
Որոյ թոռն Արշակ զեղբայրն Վաղարշակ
Կարգեալ վասն Հայոց՝ արքայ պարծունակ :

Վաղարշակ արքայն յիժ ուսումնական ,
Որ ել 'ի խընդիր ազգիս պատմութեան .
Եգիտ 'ի Նինուէ՝ որպէս կամէր զայն ,
Եւ բերեալ 'ի Հայս՝ եդ յիւր գանձատան :

Ղապ փութալան ձեռն 'ի գործ արկեալ ,
Նորոգեաց զաշխարհս քաջ բարեկարգեալ ,
Նա՛ ուսումնական և քաղաքական
Յառաջադրութեամբ փայլեաց զՀայաստան :

Իդէն թաղաւորք սորին համանման ,
Արշակ , Արտաշէս , և քաջն Տիգրան .
Որք աշխարհաշէն ցանդ հանդիսացեալ ,

Զագդս և դէպատան քաջ կառավարեալ :

Մինչ աշխարհ ծրփայր 'ի խաւար մեղաց ,
Անդրանիկն Արգար հաւատաց յԱստուած ,
Եւ քարոզութեամբ սրբոյ թաղէին
Լոյս ծագեաց առ մեզ Աւետարանին :

Լւբայն մեր Արգար՝ Է՛ Անանէ յաջորդ ,
Սանատրուկ , Երուանդ , Արտաշէս երկրորդ ,
Դարձեալ և սոքա շինողք կոչեցան ,
Որք ծաղկեցուցին զաշխարհս Հայաստան :

Նա և սուրբ Գրիգոր հոգւոց լուսատուն
Փարատեալ յազգէս ըզկռապաշտութիւն ,
Ձեռնտուութեամբ մեծին Տրդատայ
Ճանապարհ եցոյց՝ աստուած գիտութեան :

Եւ 'ի յարակցիւ հայկական սեռիս
Բարեկամութեամբ ընդ օտարազգիս ,
Յորոց բնութեանց վարըս ըստացան ,
Որովք չարաչար՝ յանձին բերին զեան :

Մինչ տրկարանայր Հայոց տէրութիւն ,
Յերկուս տրոհեալ՝ 'ի մուտս հինգ դարուն .
Հարկատու եղեալ Պարսից և Յունաց ,
Լըքանէր և զիւր մեծութիւն փառաց :

Յայնժամ քաջ հովիւ հօտին Քրիստոսի ,
Յաթոռ ամբարձեալ՝ սրբոյն Գրիգորի ,
Սուրբըն Իսահակ յազգէն Պարթևաց ,
Քահանայապետ ընտրեալ Հայկազանց :

Որ ամուլակից առաքելագործ
Գըտեալ ըզՄեսրոպ գըտին մեր գըրոց .
Ընդ որ Թարգմանեալ 'ի մերս յեղին .
Զտառըս սուրբ Գըրոց Աստուածաշնչին :

Բացեալ ըզԴպրոցս յաշխարհն Հայաստան .
Ջամբեցին տղայոց ըզկաթն գիտութեան ,
Գանձիւք Վռամշապհոյ արքային Հայոց՝
Ջահաւորեցին զիմաստըս գըրոց :

Յօրացան յուսմունս գըրագիտութեան ,
Եզնիկ և Կորիւն , Յովհան և Արձան .
Յովսէփ և Ղևոնդ , Մովսէս և Դաւիթ .
Ընդ որս և Մամբրէ գեր զգօնամիտ :

Մէն մի են սոքա՝ Զահք եկեղեցւոյ .
Փայլեալք եօթնարփեան շնորհօք , ք հոգւոյ ,
Զաստուածապատում յօրինեալ գըրեան .
Ետուն վերժանել որւոց Արամեան .

Հըզօր տէրութիւնն քաջ Արշակունեաց
Որ յարբունս հասեալ կատարիլութեանց ,
Յընթացս հինգ հարիւր և ութսուն ամոց՝
Բոլորեալ վարդիւ թագ կապեաց փառաց :

Եւ զհա հաս օրհաս տանն Արշակունեան ,
Որ եղև կործան առթիւ իրական ,
Նախ յօտարազգաց՝ ապա յիւրայնոց ,
Յառաւիրս եթող զփառս իւր ազգ Հայոց :

Եւ ահ զի՛ է մեզ՝ 'ի բանի ձեզիւ ,

Ձանցիցն անցելոց՝ կամ զազգէս ճառել .
 Որ իսպառ ընկճեալ ՚ի ձեռս հըգօրաց ,
 Բնդ խիստ տէրութեամբ Պարսից և Յունաց :

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐԶՊԱՆԱՅ

Մարգպանք ՚ի Հայոց՝ և յայլոց ազգաց
 Իշխօլ լեալ ազգիս՝ յետ Արշակունեաց
 Յորոց Մերութանն՝ և Վասակ Սինեաց
 Եղեն ուխտադրութք և ազգաուրաց :

Մինչ խորհէր Յազկէտ կրակապաշտ արքայն
 Տարածել ՚ի Հայս գրեն մոգութեան .
 Խստէր՝ Արեգին երկիրապաշտնել .
 ԶՊաշտօն Աստուծոյ՝ տարերց նուիրել :

Յայնժամ բորբոքեալ ՚ի սէր Արարչին
 Սրբոն Ղևոնդէայ երիցապետին .
 Ընդ որ և Յովսէփ Հայոց հայրապետ ,
 Եւ Մամիկոնեան՝ Վարդան սպարապետ :

Խրախուսեալք ՚ի մարտ զօրէն Մակարեանց ,
 Եւ վառն հաւատոյ ընտրեալ զմահ անձանց .
 Հերքելով զգրենս մոխրապաշտութեան .
 Պահէցին զօրէնս տառուած պաշտութեան :

Ըրդ թէ անձկութեամբ՝ բայց և արուք ,
 Մարգպանք իշխեցին դառն վարչութեամբ ,

Ի մէջ չորս հարիւր յիսուն վեց ամաց
 Խնամք իշխեցին հայկական ազանց :

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ԲԱԴՐԱՏՈՒՆԵԱՅ

Ըշտ սպարապետ քաջ՝ Բագրատունեան
 Թագ կասեաց կրկին՝ տանն Ասքանազեան ,
 Եւ մինչ Հայաստան շունչ պարգէր վերջին ,
 Նորոգեաց ըղնս ՚ի կեանս առաջին :

Երբորդ տէրութիւն այս Բագրատունեան ,
 ՅԱնդորրու գահէր զազգս հայկական ,
 Յընթացս երկերիւր և քրտան ամաց ,
 Տածեալ զՀայաստան ըստ նախին փառաց :

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՌՈՒԲԵՆԵԱՆՅ

Հուսկ ապա Ռուբէն մեծ՝ Բագրատունեան
 Եղլ Թագաւոր տանըն Ռուբենեան ,
 Այր իշխանազուն հըգօր ՚ի մարտի .
 Քաջ պայազատեաց զազգս և զհայրենի :

Եկաց տէրութիւնս յանուն Ռուբենեանց ,
 Յընթացս երկց հարիւրոց ամաց .
 Որ թէպէտ փոքրիկ՝ բայց յոյժ հաճաւեալ .

Յաղգաց օտարաց փառօք պըսակեալ :

ԼՆԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ

Յայս վախճան կընքեալ Իմաստնոյն ըղբան .
Զոր 'ի դէպ բերեմ' Հայոց պատմութեան .
“ Եթէ ազգ երթայ , և կըրկին ազգ գայ ,
Բայց երկիրըս կայ յաւիտեան մընայ , , :

Լյաքէն աշխարհս հոլովեալ 'ի դար ,
Անդարձ ըզ շրջանս իւր առնէ վըճար ,
Այլ մարդիկ 'ինա յոյժ վաղանցիութեամբ
Մուտ և ել առնեն ծննդեամբ և մահուամբ :

Լյնինչ ընթերցեալ զՀայոց պատմութիւն .
Զերկու յատկութիւնս գըտի հաստատուն .
Որով Հայաստան զօրավիպ գըտեալ .
Զազգ և զտէրութիւն քաջիկ պահպանեալ :

Սիրով շաղկապեալ ոգւով միութեան ,
Լուսով զարգարեալ աստուածպաշտութեան ,
Յառաջ փայլեցաւ թագաւորութիւն .
Հաւատով ծաղկեաց քրիստոնէութիւն :

Ո՛վ ազգ պատուական՝ դիւցազին Հայկայ
'Ի քո տէրութեան՝ զայս խորհրդածեան ,
Տես ուստի՛ վընաս Նորա կորըստեան .
Եւ Ո՛վ ետ նըմա նախճիր գըլըրման :

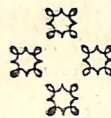
Լյաօիկ առիթք նըմա դէպ լինին ,
Վոնաս իրական վիշտ անհընարին ,
Որ է եկամուտ՝ և դիպուածուկան՝
Թըշնամեաց բաժակ դառն 'ի կործան :

Լյւ կըրկին առթիւ իսկ բարոյական ,
Յիւրոց վընասեալ Հայոց տէրութեան .
Բայց պահասութիւն ինչ մասնաւորաց՝
Լըրութեան ազգիս չըբրի վընաս :

Լյըդ մի վըհատիր ազգ Թորգոմական .
Ո՛ր որ կոս գաղթեալ՝ կամ 'ի Հայաստան ,
Նա և վիճակեալ անիշխանութեան ,
Լքեալ ըզպարծանս մերոյ տէրութեան :

Լյլ կըրթեալ ըզքեզ աստուած պաշտութ ,
Զտաճար մըտացէ փայլեան գիտութեամբ .
Որով ազգութեանս՝ դեր քան զառաջինն՝
Բարձր արասցես ըզփառս վերջին :

Տէր Սեղբեստրոս Յովհաննէսեան

ՅԼԵԿ

ՄԱՍՆ Ա .

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱԶԱՆՑ

- Դաս Ա . 'Ի չալայ սկսեալ մինչև ցԱրամ . 1
 Դաս Բ . ՅԱրամայ մինչև ցՊարոյր . . . 6
 Դաս Գ . 'Ի Պարուրէ մինչև չալազանց
 Թաղաւորութեան կործանութիւն
 և կուսակալաց իշխանութիւնն . 10

ՍՄԱՍՆ Բ .

ԹԱԳ ԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐՇԱԿՈՒՆԵԱՅ

- Դաս Դ . 'Ի Վաղարշակայ սկսեալ մինչև
 ցԱրդաւազդ 17
 Դաս Ե . Արտաւազդ Ա . Արշամ և Արգար . 23
 Դաս Ջ . Անանէ , լանաւորուկ և Երուանդ . 28
 Դաս Է . ՅԱրտաշէս երկրորդէն մինչև
 ցՏրդատ 31
 Դաս Ը . Տրդատ և Խոսրով Բ 37
 Դաս Թ . Տիրան և Արշակ 42

- Դաս Ժ . Պապ և Վարդգեստ . . . 47
 Դաս ԺԱ . Խորով Գ . Վարձապուհ և
 Արտաշէս Գ 50

ՄԱՐԶՊԱՆԱՅ ԺԱՄԱՆԱԿ

- Դաս ԺԲ . Վեհմիջրչապուհ և Վարդանանց
 պատերազմն 56
 Դաս ԺԳ . Ատրորմիզդ և Ատրվճասպ և
 Վահանայ արած պատերազմներն 62
 Դաս ԺԴ . 'Ի Վարդայ մինչև ցկիւրապա-
 ղառութիւնն Սմբատայ 69
 Դաս ԺԵ . 'Ի Սմբատ կիւրապաղատէն մինչև
 ց'լանդնիլ թագաւորութեանն
 Բագրատունեաց 74

ՄԱՍՆ Գ .

ԹԱԳԱԽԸՆԴԻԹԻՆ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՅ

- Դաս ԺԶ . Աշոտ Ա . և Սմբատ Ա . . 80
 Դաս ԺԷ . Աշոտ Բ . Երկաթ և Աբաս . 85
 Դաս ԺԸ . Արծրունեաց կամ Վասպուրա-
 կան աշխարհի թագաւորութիւն :
 Աշոտ ողորմած և Սմբատ Բ . . 89

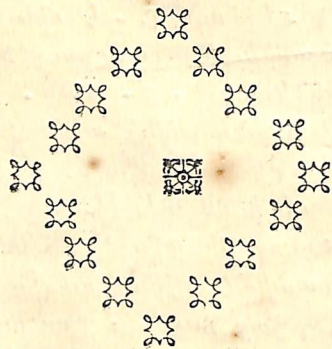
- Դաս ԺԹ . Գագիկ Ա . և Յովհաննէս
 Սմբատ 93
 Դաս Ի . Գագիկ Գ . և կործանիլն թա-
 գաւորութեան Բագրատունեաց . 96

ՄԱՍՆ Գ .

ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՆ ՌՈՒԲԵՆԱՆՅ

- Դաս ԻԱ . Ռուբէն Ա . և Կոստանդին Ա .
 Թորոս Ա . Լէոն Ա . Թորոս
 Բ . Մլէհ և Ռուբէն Բ . . 102
 Դաս ԻԲ . Լէոն Բ . Փիլիպպոս և Հե-
 թում Ա . Լէոն Գ 108
 Դաս ԻԳ . 'Ի Հեթում Բ . է մինչև ցկոր-
 ծանիլն թագաւորութեան Ռու-
 բենեանց 112
 Դաս ԻԴ . 'Ի Կործանմանն տէրութեանն
 Ռուբենեանց մինչև ցիւխա-
 նութիւնն Մխիթարայ . . . 118
 Դաս ԻԵ . Հայոց զինակն 'ի Ժամանակս
 Նաաիր Շահին Պարսից և յա-
 ջորդաց նորին : Բաժանումն
 Հայաստանի 'ի մէջ երկից տէ-
 րութեանց : Գաղթիլն Հայոց

- 'ի Ռուսաստան 120
 Դաս ԻԶ . Գաղթականք Հայոց 'ի Լէհս ,
 'ի Մոլտավիա , 'ի Վալաքիա ,
 և 'ի Դրանսիլուանիա . . . 126
 Դաս ԻԷ . Գաղթականք Հայոց յԻտալիա ,
 'ի Գաղղիա , 'ի Հոլանդիա , և
 'ի Տաճկաստան 128
 Դաս ԻԸ . Գաղթականք Հայոց 'ի Պարս-
 կաստան և 'ի Հնդկաստան . 130
 Բանասիրական Տաղաչափութիւն խորհրդ-
 դածեալ 'ի վերայ Տէրու-
 թեան Հայկազանց : . . . 135

3894

دست‌نشان

blu-fly

7 ۱۲/۱۲/۱۲

9500000

2000

۱۲

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0000016

